

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

KEGNAES

615-1965

KEGNÆS
1615 - 1965

KEGNÆS

1615-1965

TRÆK AF KEGNÆS SOGNS HISTORIE

*Udgivet i anledning af sognets
350-årige beståen*

Udgiver: Historisk Samsfund for Kegnæs sogn.

Tryk: DY-PO TRYK, Sønderborg, 1965

FORORD

Såvel med hensyn til sin oprindelse, sin isolerede beliggenhed som sin historie i det hele taget har Kegnæs sogn været noget for sig selv blandt de alsiske sogne. Måske har sognets særstilling stimuleret den historiske interesse i sognet. I hvert fald har denne altid været levende, og nærværende forsøg på at belyse sognets historie er da heller ikke det første, der er gjort. Allerede i 1931 udgav sognefoged Frederik Hansen en fortrinlig lille sognehistorie, et af de første bidrag til serien »Fra Als og Sundeved«. Blandt Kegnæs' lokalhistorikere må også nævnes forfatterinden frk. Tilde Svensson, der har skrevet en lang række værdifulde lokalhistoriske arbejder.

Da man i vinteren 1961—1962 under god tilslutning havde holdt aftenhøjskole med sognets historie som emne og hjemlige kræfter suppleret med museumsinspektør J. Slettebo, Sønderborg, som foredragsholdere, blev arrangørerne enige om at fortsætte studiet af Kegnæs' historie. Under navn af »Historisk Samfund for Kegnæs sogn« satte man sig det mål at fremkomme med en á jour-ført sognehistorie i jubilæumsåret 1965. Vi rådførte os med »Dansk historisk Fællesforening«s lokalhistoriske konsulent, overbibliotekar Aage Bonde, Viborg, daværende landsarkivar, nuværende rigsarkivar Johan Hvidtfeldt og landsarkivar P. K. Iversen, Åbenrå, hvis gode råd vi hermed udtaler vor bedste tak for. En række institutioner og firmaer, som vi henvendte os til, gav beredvillig tilsagn om økonomisk støtte: Sønderborg amtsråd, Sønderborg byråd, Kegnæs sogneråd, Sønderborg Bys Sparekasse, Folkebanken for Als og Sundeved, Kamgarnspinderiet, Solofabrikken, Møller & Co., Hans Knudsen Jern og Stål, Stenderup-Jensen, Tingleffs kafferisteri og Jens Villadsens fabrikker.

For denne uundværlige støtte vil vi gerne udtrykke vor bedste tak.

Georg Andreasen
J. Bladt jun.

H. Bertelsen
Hans Madsen

J. Bladt sen.
J. Slettebo

Redaktion: Georg Andreasen - Hans Madsen - J. Slettebo

O. Behrends:

Naturforhold, spec. fuglelivet på halvøen Kegnæs

Det er Drejet, der gør Kegnæs til en halvø. For et par tusinde år siden må Kegnæs have været en ø, for Drejet er nemlig en strandvold, der er dannet af havet i nyere tid. Sådanne volde er ikke sjældne. Kegnæs kan opvise et par stykker til: Hartsø har været en havbugt, som siden er lukket ude fra havet af en strandvold, og på lignende måde er Hjortholm sø opstået. Da Kegnæs' tilblivelse som halvø altså hænger sammen med Drejets opståen, kunne en nærmere aldersbestemmelse af Drejet såvel som de to andre strandvolde jo nok have sin interesse. Ved hjælp af kulstof-14-metoden måtte det vel kunne lade sig gøre at bestemme voldenes alder temmelig nøjagtigt. I øvrigt er overfladen af Kegnæs — bortset fra strandvoldene og klitterne på sydkysten — moræne, d. v. s. aflejringer, som isen har efterladt sidste gang, den dækkede landet. Det drejer sig først og fremmest om ler, iblandet større og mindre sten. En af de største er den store granitblok, som ligger i strandkanten i Grønmark. Den har havet vasket fri af klinten bagved. Et par sten af samme størrelse lå i Vesterkobbøl. De er nu sprængt i stykker og fjernet. Isen beviste igen sin evne til at transportere store sten i 1941; for da isen efter den strenge vinter brød op ude i Østersøen, blev Drejet blokeret af is, og da isen igen var smeltet bort, lå en anelig stenblok nær vejbanen, hvor den stadig ligger og med en indskrift fortæller sin egen historie.

Hele halvøen er 1686 ha stor. Det meste lader sig dyrke, men der er dog 122 ha klit og strandbred, 30 ha mose, 29 ha søareal, men

kun 1 ha skov. Det havde unægtelig været rart, om der var levnet lidt af den store skov, der engang dækkede hele halvøen.

Skuer man fra det sydlige Als ud over Kegsnæs med fastlandet i baggrunden, ligger Kegsnæs nydeligt indfattet af det blånende hav. At den lavere liggende halvø virker så åben og overskuelig, skyldes vel ikke mindst mangelen på skov, der jo er med til at give halvøen sit særpræg — en indtagende landskabelig kontrast i et ellers ret skovrigt, østjydsk kyst- og bakkeland. Men har man passeret Drejet på vej ind over halvøen, opdager man snart, at Kegsnæs alligevel har meget tilfælles med det egentlige Als. Det er vejene og markerne med de levende hegn. De hyggelige gårde og huse med frodige haver. Ja, der er også bakke og dal og hist og her endda kratskov. Det er derfor også gennemgående de samme karakterfugle, man møder, som på Als. Lærkerne over markerne, sangerne i hegn og krat, stær og solsort, bogfinke og mejser ved hus og i have. Ja, om det så er nattergalen, kan den høres i krattene. Ringduen flyver over markerne, viber ses sammesteds o. s. v. Havet er jo stedse nær og måger ofte til stede. Det hører ikke til sjældenhederne at se en flok svaner lyse op ude på Lillehavets bølger.

Et sted af ganske særlig interesse er Hartsø. Her kan man vente at træffe fugle lidt ud over det almindelige. Fugle, der er knyttet til så specielle natur- og terrænforhold som rørsump, sø og eng — en landskabstype, der bliver sjældnere og sjældnere i vore dage, takket være kultiveringsbestræbelserne, der udfoldes alle vegne. Men Hartsø har været underkastet forvandlingens lov. Som før nævnt var den engang en havbugt. Langsomt og gradvis er den blevet det, den er i dag. Og hvordan bliver dens fremtid? Graver man grøfter gennem området, træffer man nederst havaflejringer af ler og sand med skaller af hjertemusling og strandsnegl. Derover ligger ferskvandslag og tørv. Ved den store stormflod i 1872, hvor havet gik over strandvolden, aflejredes en mægtig flade af sand inden for volden på det område, der kaldes Østerby made. Men andre stormfloder har vel også haft deres andel heri. Sidste gang havet brød ind i Hartsø, var i juli 1931. Efter 3 dages heftige regnskyl, som de fleste, der har oplevet dem, vel endnu mindes, tog stormen fat og gennembrød diget. Hartsø var igen en havbugt, og alt hvad der var opnået ved afvandingen var med et slag ødelagt. I 1933—34 blev der lavet karpedamme, men det var en dårlig forretning, der snart blev opgivet igen. Karperne lever dog endnu i ret betydeligt tal i søen. I 1934

*Fig. 1. Udsigt over Hartsø fra Damkobbøl. I baggrunden Storehav og Angel.
Fot. O. B. 1-8-54.*

overtog Statens Jordlovsudvalg Hartsø-området efter en tvangsauktion.

En afvanding af Hartsø har længe været på tale. Skulle en sådan blive gennemført, ville det selvsagt smerte enhver naturven. Og en gennemgribende vandstandssænkning i hjertet af Kegnæs har sandelig også sin bagside! I forvejen står grundvandet ikke for højt på Kegnæs, nedbøren er mindre her end på det øvrige Als. I den tørre sommer 1959 tørrede mange brønde ud på Kegnæs, og i andre kunne der spores indtrængende saltvand. Hvis vandspejlet i Hartsø blev sænket med $3\frac{1}{2}$ m, som det har været på tale, må det befrygtes, at der trænger saltvand ind gennem sandlaget på Østerby made. Vandmangel eller ødelagte brønde kan således let blive følgen af en Hartsø-afvanding, ligesom landbrugets modstandskraft i tørkeperioder vil blive mindre. I 1964 blev spildevandet fra Østerby ledt ud i Hartsø, og selv om det renses først, kan det næppe undgås, at det påvirker dyrelivet i søen i ugunstig retning.

Jeg besøgte Hartsø første gang den 15. juni 1935. Stagende rundt i en pram på søen gjorde jeg mange interessante iagttagelser: De små elegante sortterner — en mågefugl, der fortrinsvis jager insekter i luften — havde en ret anselig koloni, hvor der var reder med æg. Nogle af disse flød direkte på vandet (se billedet fig 3). Også af fjordternen sås en rede i søen; den indeholdt allerede store unger. De gamle fugle var meget vrede over min nærværelse. Ænderne var na-

turligvis ret talrige. Gråænderne var langt de almindeligste. Men der var også skeænder — nogle smukke hanner, et par atlingænder og et par pibeænder. Af lappedykkere sås både den toppede og et par af den lille lappedykker — en fremragende dykker, der kun med hovedet oven vande gav en pudsigt fløjtekoncert til bedste, da jeg befandt mig i nærheden. Blishønsene var selvsagt også til stede, ligesom dens mere skjult levende slægtning, vandriksen, hvis uartikulerede stemme hørtes fra rørtykningen. Foruden de almindeligt forekommende rør- og sivsangere samt rørspurve hørtes den sjældne drosselrørsangers kraftige og gennemtrængende sang. På de tilstødende enge var viberne og rødbenene meget ængstelige for deres unger. Her var også gul vipstjert, engpiber og en enkelt bynkefugl. Altimens gav dobbeltbekkasinerne opvisning; ialt sås 5 tumle sig i parringsflugten oppe i luften og frembringe den karakteristiske brægende lyd, en lyd, der frembringes ved, at fuglene med udsprede halefjer styrter sig nedad. På en gård nær søen, Skovgård, havde et storkepar rede.

Det er selvfølgelig umuligt ved et enkelt besøg at komme til klarhed over alle de fuglearter, som hører hjemme i Hartsø. Således skal den sjældne dværgmåge også være fundet ynglende her samme år af opsynsmanden, Johannes Nielsen; og det følgende år talte dværgmågekolonien henimod 10 fugle her (O. B. 1960, s. 77). Også rørdrummen, der var forsvundet efter den strenge vinter 1923—24, der gav hele bestanden på Als et knæk (Andersen 1930, s. 25), var vendt tilbage. Da jeg to år senere (15-6-37) atter besøgte søen, var jeg så heldig at støde på 2 rørdrummer, der stod ved »Tørvebækken«, åbenbart fouragerende. Og vistnok samme år havde Johannes Nielsen set ikke mindre end 8 rørdrummer på et mindre område i rørene, antagelig en familie.

Det hører ellers til sjældenhederne at få rørdrummen at se. I forårstiden lader den sin vældige røst høre. Denne er bl. a. blevet sammenlignet med en tyrs brølen. Ved at støde i en tom ølflaske har jeg kunnet efterligne stemmen så godt, at jeg engang fik en rørdrum, der befandt sig i nærheden, til at genoptage »paukningen«, efter at den var gået i stå hen på dagen. Det er mest i aften-, nat- og morgentimerne, den lader sig høre. Ved Hartsø er den hørt regelmæssigt gennem årene. Det er hændt et par gange ved andejagterne i august, at en rørdrum har taget til vingerne. Den minder da meget om en hejre.

En anden interessant fugl ved Hartsø er rørhøgen, en smuk rovfugl, der kan ses på jagt over rørskoven. Brushaner med de flotte

*Fig. 2. Udsigt over Hartsø. I luften flyvende vibe. I baggrunden gårdene i Damkobbøl.
Fot. O. B. 5-6-41.*

fjerkraver optræder også ved søen, om end ikke i noget stort antal. I 1947, der var et godt år fuglemæssigt, så jeg 5 haner og 2 hunner. Den skal dog have været talrigere før i tiden. Turneringskampene mellem hannerne kan foregå på enge et godt stykke fra søen. Samme år var der en mindre koloni af sorthalset lappedykker i søen. Jeg så mindst 6 fugle d. 7. juni og atter nogle stykker først i juli. Johannes Nielsen har ligeledes set den af og til i midten af 30'erne foruden den nu sjældne rødhalsede lappedykker. Af andre fugle, der holder til ved søen, kan nævnes hættemågerne, der i 1947 og de følgende år havde en ret anselig koloni der. Rørvagtelens smældende fløjt kendes også fra søen — det er nok vor mest skjult levende fugl.

Hartsø er ikke mindst vildgæssenes sø! Jeg stod en aften sidst i april 1961 på vejen ved Østerby skole og så 9 par grågæs fouragere med deres halvstore gæslinger på engene nedenfor. Der var fra 1—10 gæslinger i kuldene. De lidet talstærke kuld skyldes måske ræven, der har sin hule ikke langt fra søen! Grågæssene kom til Hartsø efter Birke-Pøls afvanding i 1942. De flyttede da derfra også til andre steder på Als, men Hartsø fik vel nok de fleste. Også i Vasemosen på

Kegnæs har jeg set enkelte ynglende gæs. Begge steder stiller bønderne undertiden fugleskræmsler op i de nærliggende vintersædsmarker for at beskytte dem mod gæssenes afgræsning i forårstiden. Der er dog mange, der mener, at gæssene snarere gavner end skader vintersæden, de afgnaver: De tilfører gødning, og planterne forgrener sig mere, så der fremkommer flere aks.

Først i 50-erne var svanerne taget stærkt til i Hartsø. Det kunne være gået ud over de ynglende gæs og ænder, da svanerne ikke tåler andre fugle på deres domæne. Forholdet reguleredes dog, og svanerne var stort set henvist til kyststrækningerne, navnlig ved Lillehav.

Et bemærkelsesværdigt træk ved nogle fugles optræden i Hartsø sammenholdt med det øvrige Als skal kort omtales: Den sorthalsede lappedykker, der sidst i 20-erne rugede i Ketting Nor i et antal af 10—15 par, forsvandt ret hurtigt derfra og var midt i 30-erne kun ganske fåtallig; men i Hartsø var den som nævnt pænt repræsenteret i 1947. Drosselrørsangeren, der sidst i 20-erne rugede i Ketting Nor i et antal af mindst 10 par (Andersen 1930, s. 26), var helt forsvundet derfra midt i 30-erne; men i Hartsø hørtes den som nævnt i 1935 samt i 1937 (O. B. 1960, s. 78). Disse to arter er begge indvandret i nyere tid som følge af klimaændringer. Omtrent på samme måde er det gået med sortterneren, der havde en større koloni i Miang sø, der endnu bestod i 1934. Siden fandtes der blot 2 par i Ketting Nor i 1942. I Hartsø rugede den imidlertid fra 1935—50, selv om den i de år aftog fra 25 til 2 par. Som man vil se, tegner disse ting et ganske interessant billede af Hartsø, som man vist kunne kalde »et retræteområde for vigende fugle af mere klimabetonet art«.

Hertil kunne måske endnu føjes en fugl som røddrummen, der forsvandt fra Ketting Nor efter 1946 og fra Miang sø efter 1952 (O. B. 1960, s. 19). Kun i Hartsø og måske i Hopsø synes den at have holdt stand.

Foråret er den bedste tid ved Hartsø. Da rører der sig her et liv som på ingen anden tid af året. Over hele området hviler en ubeskrivelig atmosfære af friskhed og opladthed. På engene står småflokke af unge gæs, der endnu ikke er yngledygtige, men som drages mod ynglepladsen, hvor deres ældre artsfæller har travlt med at videreføre slægten. Nu og da går en flok på vingerne og lader deres opstemte gakkende høre. Ænderne optræder i større tal. Det er mest fugle, der er på gennemrejse — mod nordøst. Alle hannerne er i smukkeste bryllupsskrud. Der kan være i hundredvis af pibeænder,

Fig. 3. Rede af sorterne i Hartsø. Den er anbragt flydende på vandet mellem andemad og tagrør. Fot. O. B. 15-6-35.

foruden mange grå- og krikænder samt en del skeænder og i mindre tal atling- og spidsænder. I koldere perioder forbliver fuglene gerne i nogen tid og afventer mildning i vejret. Også vadefugle optræder ret talrigt, både de gennemrejsende og de blivende: dobbeltbekkasiner, rødben, viber, strandskader m. fl., f. eks. sortklirer, hvoraf jeg så 5 d. 29-4-62. Af gravænder findes som regel en pæn bestand, mest unge, ikke ynglende fugle, der tilbringer sommeren i egnen. I 1962 var der ca. 60. Som yngletiden skrider frem, falder der mere ro over billedet. Det bliver nu mere de lokale ynglefugle, der præger stedet. Alligevel kommer der en del gæster. Hejrerne fra de nærliggende ynglekolonier i skovene er tit på fiskeri i søen. Nu og da kommer enkelte klyder på besøg fra Sli-mundingen. Duehøgen og lærkefalken kan undertiden henlægge sin jagt hertil. En blå kærhøg han holdt også til her i længere tid i 1963.

Og efterårstrækket mærkes tidligt. Allerede i juni kommer der viber på gennemrejse. Enkelte storspover trækker fløjtende over, og moseandrikker kommer til. Sidst på måneden raster småflokke af tinksmede. Siden øges trækket. I august har jeg set brushøns i flokke, nu uden de flotte fjerkraver. Endvidere ryler, kærløbere, præstekraver, forskellige klirer o. a. (O. B. 1955, s. 8). Ænderne optræder atter på gennemrejse om efteråret, men der er dog ikke den fortætning som om foråret. D. 1-9-46 gik en fiskeørn hen over søen; den slog et par gange ned i denne efter fisk, dog uden held. Derpå blev den angrebet af en rørhøg og fortsatte sin rejse mod sydvest. I samme retning trækker mange andre fugle over her ved søen: hvepsevåger, musvåger, krager o. a. Deres rute kan føres tilbage over Lyø til Fyn. En anden trækrute passerer Kegnæs tæt ved Drejet. Den kommer fra Ærø og kan være ret stærkt benyttet. (Se fig. 4). Som et godt eksempel på et fint træk på denne rute kan nævnes, at Johannes Nielsen d. 6-10-49 så ca. 400 musvåger trække ud i sydvestlig retning ved Holmkobbelt i løbet af 1/2 time. Og d. 19-10-47 iagttog jeg et konstant, stærkt træk af kragefugle på denne rute; af og til kom der tilføjede musvåger og småfugle. Samme dag var der også træk på den anden rute, der går over Kegnæs, om end knap så kraftigt. Som man vil se af pilene på kortet, kan der til tider ske en afbøjning fra hovedtrækretningen. Det sker især under påvirkning af vejr og vind samt under hensyntagen til de kræfter, fuglene har i behold, når de skal til at flyve ud over havet. Under visse omstændigheder kan der da ved Slotsgabets i Sønderborg foregå træk over til Sundeved fra

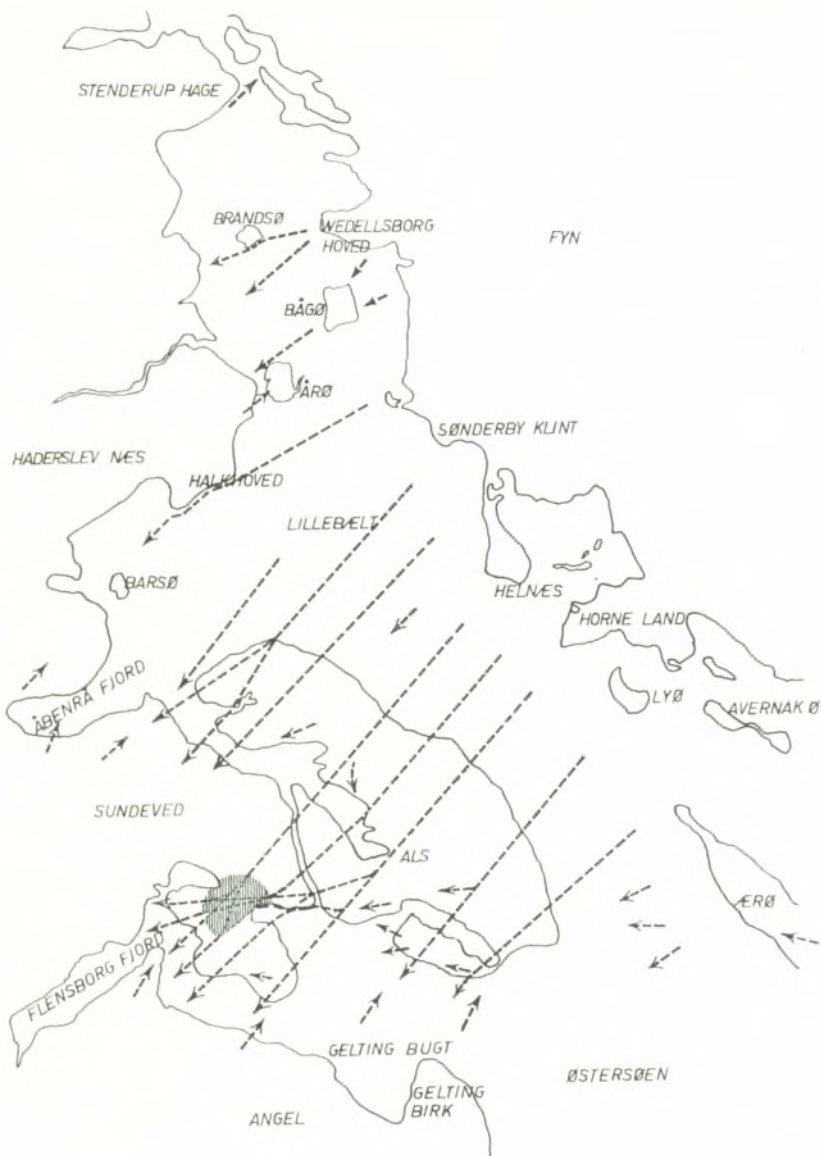

Fig. 4. Ruter for dagtrækkende fugle over Lillebælt og Als om efteråret. Modsatte pile angiver nogle indfaldsveje for forårstrækket. Trækket vedrører rovfugle, kragefugle, duer, visse småfugle samt til dels vade- og mågefugle m. fl. Ved O. B.

alle trækruterne fra Ærø op til Horne-Land. D. 30-9-47 gik der på dette sted en vedvarende og intens strøm af småfugle, særlig bogfinker, i flokke, og d. 18-10-47 passerede der i løbet af eftermiddagen ca. 5000 kragefugle foruden andre fugle over området her. I de senere år har det ikke været muligt at få så store mængder af kragefugle at se på træk, sikkert fordi klimaændringen bevirker, at fler og fler af disse fugle bliver standfugle. En afbøjning fra sydspidsen af Langeland, der er et godt udflyvningssted for trækket, kan føre fugleflokke til Ærø og derfra videre til Kegnæs.

En ligeledes særdeles interessant lokalitet på Kegnæs er Hjortholm sø. Ved denne flade strandsø kan man navnlig på efterårstrækket træffe forskellige vadefugle ligesom også ænder rastende. Stedet er i så henseende et af de bedste på Als. Intet andet sted kan man f. eks. se så store hejleflokke som på de ret udstrakte enge her. Således er der iagttaget henimod 1000 fugle i oktober måned her. Videre kan f. eks. nævnes, at jeg d. 19-8-62 så ca. 15 kærløbere og ca. 45 ryler, og d. 10-8-61 en mindre flok selninger ved søen. D. 26-8-62 nød jeg det smukke syn af 7 storke, der kom trækkende over her mod SSV. Sådanne storketræk hænger sammen med perioder med vedvarende vinde fra V-SV, hvorved jyske storke forskydes østpå (O. B. 1951, s.109). Som før nævnt fandtes en enkelt storkerede på Kegnæs. Endnu i 1947 holdt en stork til på den gamle redeplads. På hele Als var der i 1930-erne mere end 10 storkereder. Først i 50-erne var bestanden svundet ind til nogle få stykker, og nu er de helt borte.

Gøgene holder særlig til i og omkring Vasemosen. Her ruger foruden en del småfugle tillige gråand og som nævnt grågås. Rørdrummen høres også her engang imellem, sidst i 1962. Vasemosens yppige rørbevoksning er hen på sommeren et yndet nattekvarter for store stæreskarer.

Strandfuglelivet på Kegnæs er i sin art noget af det bedste på Als. Ved en optælling af ynglebestanden på Kegnæs's sydkyst i 1961 fandt stud. mag. A. Holm Joensen ialt: 10 par strandkader, 10 par gravænder, 5 par præstekraver, 30 par stormmåger og 3 par toppede skalleslugere. Et gravandepar plejer at yngle i en rævegrav nær Kegnæshøj, hvor de lever i bedste forståelse med ræven — et forhold, der ikke er ualmindeligt hos denne art. Den hedder ikke for ingenting gravand. På Sønderby strand havde et mågepar i flere år sin rede i et gammelt piletræ nær stranden. I 1960 sås en topped skallesluger hun i Lillehav med 22 ællinger. Så mange ællinger i

Fig. 5. Svaner i råde i Storhav ud for Østerby marts 1963. Fot. Kaj Iversen.

samme kuld har sikkert været »sammenbragte børn«. De glubske sølvmåger sørgede dog snart for at få familien reduceret til en mere naturlig størrelse.

Trods mangelen på skov af betydning står Kegnæs ikke væsentlig tilbage for det øvrige Als, hvad angår antal af arter. Skovfugle som spætter *), ravn, pirol, skovskade, -snepe, -piber, -sanger og natravn viser sig på strejf eller træk. Endvidere kan nævnes husrødstjert og isfugl, ja, en dag i juni 1959 slog 2 traner sig ned på en mark ved Bredsten. Blandt ynglefuglene på Kegnæs bør også den lille kirkeugle fremhæves. Den ruger bl. a. i hule træer.

Takket være sin beliggenhed ved det åbne, strømmende hav har Kegnæs et meget mildt vinterklima. Dette medfører, at adskillige fugle overvintrer her. Det gælder musvåger, lærker m. fl.; f. eks. er viben i de senere år begyndt at overvintrere i mindre antal ved Hart-sø, hvad der er ret enestående. Når frosten binder jorden, søger de

*) I lærer H. Sandkamms efterladte fuglesamling i Hundslev fandtes en lille flagspætte hun, dateret Kegnæs 9-3-49. Med sit vingemål på 87 mm og sin stærkt grumsede underside må fuglen kunne henføres til racen sydlig lille flagspætte, der i nyere tid er begyndt at optræde nord for grænsen.

ud til strandkanten, og bliver det streng vinter, kan de forsvinde. Som en sjælden vintergæst kan nævnes en sortstrubet bynkefugl dec. 1936 (O. B. 1960, s. 78). Også svanerne overvintrer hvert år. Man vil således mindes den strenge vinter i 1963, da ca. 100 svaner fristede en kummerlig tilværelse i et par våger ud for Østerby, som blev holdt åbne ved menneskelig indgriben, og fuglene blev holdt i live ved fodring, som børnene fra sognets skoler ivrigt tog del i. (Se fig 5). I havet omkring Kegnæs er rigdommen af alle mulige overvintrende svømmefugle i øvrigt stor. Til tider er der ligefrem en tendens til ophobning, idet den jyske halvø kan virke som en barriere for trækket videre vestover. Mange ederfuglehanner kommer allerede tidligt på sommeren, men de allerfleste fortsætter da videre vestpå ad Flensborg fjord til Vadehavet for at fælde svingfjerene. De kan da på smukke aftener ses flyvende i flokke ud for Kegnæs fyr (O. B. 1955, s. 1). Om foråret går fugletrækket atter over landet, og med en kort omtale af en særlig god trækdag ved Drejet (O. B. 1948, s. 17) skal jeg slutte denne beretning om fuglelivet på Kegnæs: D. 12-4-47 fra kl. 14,15—15,05 iagttog jeg følgende fugle, der kom ind fra halvøen Gelting Birk på Angels nordkyst i NNØ — NØ retning (Se fig. 4): 50 musvåger, 9 spurvehøge, 2 tårnfalke, 1 dværgfalk, en flok støre, en flok krager samt 5 store skalleslugere. Forinden var forlængelsen af denne indflyvning fulgt over det sydlige Als ved flokke af trækkende krager, alliker, råger, støre, tornirisker, viber, samt 6 spurvehøge, 3 tårnfalke, 1 rørhøg og en ung kongeørn.

Den 11. april 1965 iagttog jeg sammen med tandlæge J. Trap-Jensen, Sønderborg, den her i landet så sjældne slangeørn (*Circaetus gallicus*) over Kegnæs. Fuglen kom langsomt og majestætisk flyvende fra Drejet til Hjortholm sø, hvor den efter et tøvende sving mod Vasemosen gik over Hørup Hav til nordbredden. Vi fik fuglen på meget fint hold og var i stand til at foretage en fuldstændig sikker artsbestemmelse. Med sin hvidlige underside med de spredte mørkere pletter som af grove gryn, under vingerne ordnet i mindst tre guirlander som længdestriber, og med det kontrasterende, mørke forparti, bestående af det tykke hoved, hals og forbryst, der synes at gå ud i et, lader fuglen sig i virkeligheden ikke

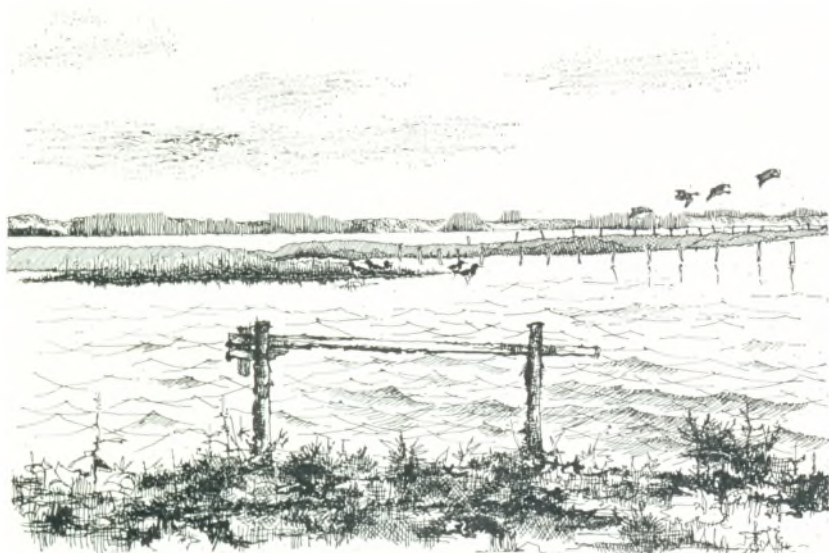

Fig. 6. Ved Hjortholm sø. En god lokalitet for rastende vadefugle m. v. Bag strandvolden ses Lillehav eller Hørup av. Tegning af Henry Dellefsen.

forveksle med nogen anden stor rovfugl. Da fuglen er så sjælden, skal andre iagttagne enkeltheder også nævnes. Fuglen var af størrelse som en stor fiskeørn. Oversiden mørk. De lange vinger, der holdtes vandrette, var svagt vinklede; alleryderste vingespids opadbøjet og mørkere. Vingerne havde for øvrigt den egenskab, at kunne lade sig gennemlyse af solen; dette gjaldt også den lange hale, hvor tre mørke tværbånd var synlige. Flugten var fremadrettet glidende og svævende og ofte meget langsom, de rel. få vingslag lidt hejrcagtige. Kun en gang kredsede den ganske kort, nemlig da den befandt sig over skråningen ved Hørup Havs nordbred. Den opviste i denne sammenhæng en højst ejendommelig manøvre. Efter en a to indledende volter foretog den med den næste en springagtig hurtig og stejl, spiralagtig opstigning på 1 a 2 meter, hvorpå den ganske langsomt svævede videre i en østlig retning. Da ørnen forinden havde nærmet sig Hjortholm sø, gik et større selskab måger på vingerne i god tid. Til ovennævnte iagttagelse af slangeørnen kan endnu føjes en tidligere af samme iagttagere, nemlig d. 6. 5. 1962 ved Frøslev mose. Denne fugl, der grundet omstændighederne alene bestemtes på størrelsen og den hvidlige underside med de spredte, grove gryn, har fuldt ud kunnet bekræftes ved den senere iagttagelse. Ellers vides

slangeørnen ikke set her i landet siden 1904. Sidst i forrige århundrede rugede den endnu så nordligt som i Sønderjylland.

LITTERATURHENVISNINGER

C. E. Andersen: Fuglelivet i Sønderborg og omegn. Årsskrift for Sønderborg stats-skole 1930.

O. Behrends: Rovfuglenes ruter på forårstrækket over Als. Dansk Ornitologisk Forenings Tidsskrift 1948.

O. Behrends: Storketræk over det østlige Sønderjylland. D. O. F. T. 1951.

O. Behrends: Maritimt sommertræk over det østlige Sønderjylland. Flora og Fauna 1955.

O. Behrends: Bidrag til kendskabet om Rørdrummens optræden i landets sydvestlige del. Flora og Fauna 1960.

O. Behrends: Nogle mere bemærkelsesværdige fuglenoter fra Als. Flora og Fauna 1960.

E. Krag: En ø bliver til. Bogen om Als 1965.

R. Nielsen: Hartsø — set fra en anden side. »7—9—13«, Kegnæs centralskoles skoleblad, juni 1963.

Vignet s. 7 og ill. s. 19 er tegnet af H. Detlefsen.

J. Slettebo:

Sognets forhistorie, tiden til kolonisationen omkring 1615

Under en vandring rundt på Kegnæs skal man lede længe for at finde synlige oldtidsminder. Ingen store dysser eller fornemme sten-sætninger er her bevaret som på det øvrige Als.

Således har det dog ikke altid været.

I 1866 noterede den alsiske lokalhistoriker, pastor Chr. Knudsen, at der lå to store høje nær Kegnæs Ende, og han mente, at navnet Bredsten kom af en hel gruppe høje, der lå her. Han omtalte også, at der få år før var ødelagt en stensat kæmpehøj »ved Chr. Marcussens Boel«, og omkring Vestermark kendte han tre større kæmpehøje. Siden er nok flere også af disse forsvundne, men i dette århundrede har Jens Raben for museet i Sønderborg ihærdigt eftersøgt ikke blot de eksisterende høje, men også de, man vidste spor af eller som kun kendtes gennem gamle beretninger. Også stednavnene har han benyttet i sin eftersøgning og bl. a. fundet navne som Højkobbel ved Nygård, Fårehøj og Troldhøj nær Hjortholm, Højager, Stenhøj og Åhøj andre steder. På den måde har han fået kortlagt adskillige længst forsvundne høje og i sin lille fortrinlige bog om Kegnæs kan Frederik Hansen på grundlag heraf berette, at der har været omkring 60 gravhøje på Kegnæs. Nær Nygård findes dels en fredet høj, dels spor af to langdysser og 6 runddysser og lidt mod syd har der været yderligere 5 høje. På vejen til Bøgehoved var der spor af en lang række, deraf 5 nær Bøgehoved. Også øst og sydøst for Hjortholm lå flere grupper og mellem Hjortholm og Færggården var der spor af 6 høje. Den største eftersporede gruppe var omkring Vester møllen,

hvor der har ligget 12, nu næsten helt udpløjede og endelig kendtes nogle enkelthøje spredt ved Bredsten, ved Østerby og i »Skoven«.

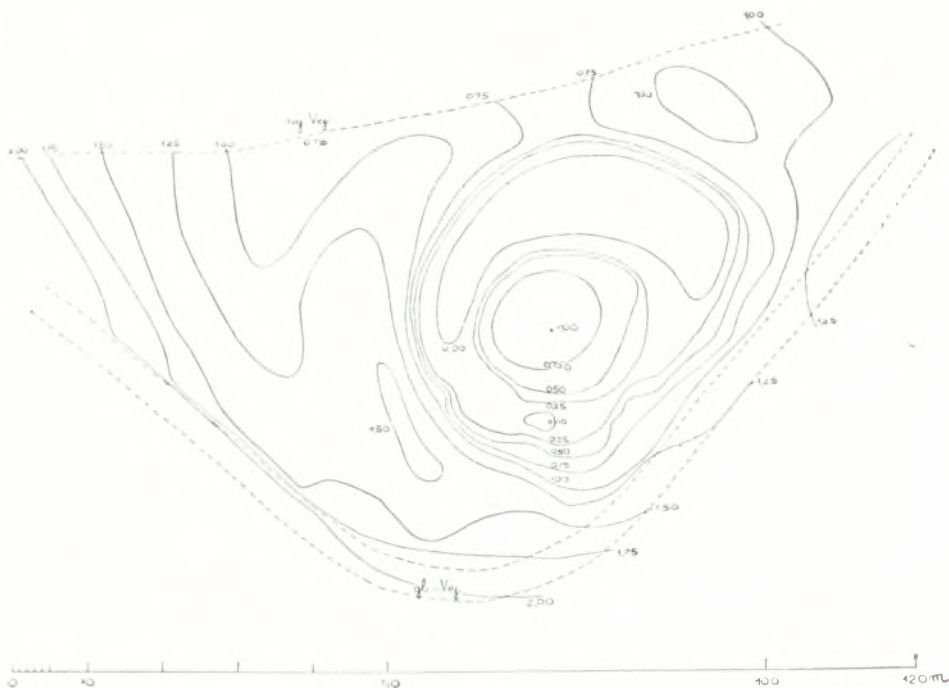
Kegnæs har altså været beboet i oldtiden. Spørgsmålet er så, om man kan datere denne bebyggelse nærmere indenfor oldtidens perioder.

Efter istiden hævede Sydkandinavien sig efterhånden som isens tryk lettede og de fleste steder hævede landet sig endda højere, end det ligger i dag. I løbet af ældre stenalder skiftede landets og vandets indbyrdes højde flere gange og da de første beboere, der kom til landet for mere end 10.000 år siden, slog de sig ned ved kysten så skal deres bopladser søges ved disse gamle kystlinier. For kysten omkring Als vil det sige, at man skal søge ude i vandet i 4—6 m dybde, idet øen er sunket så meget siden ældre stenalder. Man har da også flere steder langs kysten fundet redskaber fra denne ældste periode, selvom det ældste fund, en stortandet harpun af ben fra ca. 6.000 f. Kr. er fundet inde i land i en mose ved Guderup. Men blandt kystfundene er også benredskaber, bl.a. benøkser, fundet overfor Kegnæs ud for Høruphav og Klinting. Derimod er der endnu intet fundet langs Kegnæskysten, men alligevel må man regne med, at halvøen har været beboet allerede i ældre stenalder.

Fra overgangen mellem ældre og yngre stenalder, måske mest fra begyndelsen af yngre stenalder, d. v. s. omkring 2.500 f. Kr., er der fundet flintgenstande både ved Pøls rev og ved Vesterhage ud for Sønderborg. Fra samme tid er en velbevaret økse af hjortetak, der er samlet op ved stranden ud for Klinting, alt sammen spor af gamle kystbopladser. Og fortsætter vi undersøgelsen ind i yngre stenalder, øges antallet af fund meget kraftigt.

Blandt de jordfaste minder fra yngre stenalder er først og fremmest dysserne og en række af de nu forsvundne høje er givetvis fra denne tid. Det gælder således de to forsvundne langdysser ved Nygård. Det gælder også en dysse, der i 1835 blev undersøgt af toldassistent Pesche. Han fandt deri foruden urner også »mange Flintestens-Kiiler«. Desværre kendes dyssens nøjagtige beliggenhed ikke mere og urnerne er forsvundne.

Af de øvrige grave er kun to nærmere kendte. Den ene er den fredede langdysse ved Nygård. Da den blev fredet, var der spor af et kammer i den østlige ende og i den vestlige fandtes et 2,10 m langt og 0,80 m bredt kammer. Muligvis har langdyssen haft et tredje kammer midtpå. Selve dyssen er omtrent 30 m lang og 14 m

Grundplan af Kegborg. Opmåling v. H. Stiesdal.

bred og den er trods sin noget medtagne stand den bedst bevarede oldtidshøj på Kegnæs.

Den anden grav er mere ejendommelig, idet der heller ikke er tale om en regulær høj. Det er den såkaldte »Salomons Grav« eller »e sølle mands grav« i Hjortholms enge, ikke langt fra færgegården. Der er tale om et firesidet gravkammer, nedgravet i den lave eng. Overliggeren er borte, men de lodrette sidesten står velbevarede endnu. Det kan synes ejendommeligt at finde en grav placeret, så den overskylles ved hvert højvande, men for få år siden fandtes tilsvarende en hel runddyse med randsten bevaret på mosebunden i Spang Wade, så det er åbenbart ikke noget helt enestående fænomen.

Bedre underretning om stenalderbebyggelsen på Kegnæs får man gennem de mange løsfund. En del stenredskaber fra halvøen findes på Nationalmuseet, adskillige andre på museet i Sønderborg, der især ved en testamentarisk gave efter P. Wolf, Kongshoved, for få år

siden fik en meget anselig samling fra sognet. Endelig findes selvfølgelig mange ting i privateje, ligesom skolen har en samling.

Mest udbredt blandt fundene er økserne, både de slebne og uslebne. Mange af dem er ødelagte, f. eks. er æggen brækket af eller en større spån er flækket af siden. Et par økser, fundet ved Østerby, bærer tydelige spor af en ildskørning. Der er også fundet både »halvfabrikata«, en 12 cm lang økse med påbegyndt skafthul, indboret fra begge sider, og der findes redskaber med tydelige spor af slid. I nogle tilfælde har man så forsøgt at opskærpe økserne enten ved genopslibning af æggen eller blot ved en tilhugning af ægpartiet.

Fundene fra yngre stenalder fordeler sig over hele perioden. Fra den ældste del er der tyndnakkede retøkser med buet æg og slibning over alle fire sider, ligesom der fra samme tid er uslebne økser. Der findes en del såkaldte »bundsø-økser« fra periodens midterste del og fra samme tid stammer nogle økser af bjergart. Endelig er stenalderens yngste afsnit, dolktiden, repræsenteret et par brudstykker af finthuggede pile og dolke. Nationalmuseet største samlede erhvervelse fra Kegnæs var et køb i 1907, da man fik 5 tyknakkede og 3 tyndnakkede økser foruden brudstykker, alle fra præstegårdens marker, men desværre uden yderligere oplysninger. Nationalmuseets øvrige fund viser dog sammen med de øvrige stedfæstede fund en ganske jævn fordeling over hele halvøen. Der er intet i løsfundene, der tyder på, at kun dele af Kegnæs har været beboet.

Langt mere sparsomt optræder fundene fra oldtidens næste periode, bronzalderen. Ganske vist må man gå ud fra, at adskillige af de høje, man har oplysninger om, må have været bronzalderhøje, men nogen nøjere undersøgelser heraf er ikke foretaget. Det nærmeste man er kommet er en stenlægning i »Oles Mose« hos gdr. Chr. Jacobsen, Nymark. Den blev undersøgt i 1956 af Jens Raben, der mente, det måtte dreje sig om bundlaget fra en bronzaldergrav. Han fandt godt 3 m lang og knap 2 m bred oval stenlægning, men Raben understreger i sin beretning, at en nærmere datering er umulig. Hertil kommer så de s. 28 nævnte spor af en bronzaldergrav under Kegborg.

Løsfundene svigter også helt. Dog findes på Nationalmuseet et enkelt fint bronzestykke, der ovenikøbet skal være fundet i en høj på Kegnæs, man ved blot ikke hvilken. Det drejer sig om resterne af et bronzesværd, (mus. nr. 3948). Skæftet var gennemhullet og udsmykket med spiraler og den bredeste del af den bevarede del af bladet var næsten 6 cm. Det drejer sig om resterne af et sværd

Kegborg voldsted. Luftfoto v. H. Stiesdal.

fra ældre bronzealder, men allerede ved fundet var det gået i tre stykker og en del manglede.

Det eneste andet bronzestykke, der med sikkerhed kan henføres til Kegnæs, er en såkaldt celt, der befinder sig i privateje. Det er en kort økse med et hul til skaftet, der har været af træ, i den ene ende og med en ring på siden til fastsurring. Den er nok lidt yngre end sværdet, snarest fra ældste del af yngre bronzealder. Det vil sige, at de to sikre fund fra bronzealderen på Kegnæs er godt 3.000 og henved 2.700 år gamle.

Gennem stenalderen og i hvert fald det meste af bronzealderen tegner sig således en klar bebyggelse på Kegnæs. Tager man museets kort over høje fra denne tid af oldtiden foran sig, kan man måske endda få indtryk af en oldtidsvej over halvøen. Den tegner sig ganske klart fra Høruphav langs kysten over Mindebjerg, Vibæk og ned mod Drejet og derfra synes den at følge nordkysten af Kegnæs næsten indtil Færgekroen. Man får det indtryk, at der har været

en klar forbindelse fra Kegnæs til det øvrige Als i denne ældste del af oldtiden.

Normalt plejer fundene at blive hyppigere, når man går fra bronzealder til jernalder. Sådan er det i det øvrige Sønderjylland og sådan er det ikke mindst på det øvrige Als. Men Kegnæs danner en tydelig undtagelse. I stedet for at blive rigere holder fundene pludselig helt op.

Bronce-celten er det yngste oldtidsfund i Kegnæs. Fra 500 f. Kr. og til oldtidens slutning omkring 1.000 e. Kr. foreligger overhovedet ingen sikre fund fra hele dette område.

Det er nok lidt farligt at sige, at alle folk har forladt Kegnæs i løbet af yngre bronzealder eller måske i ældre jernalder, for det kan være et tilfælde, at der intet er fundet. Men hullet i fundlisterne er dog særdeles påfaldende og da Kegnæs påny dukker op i historien, er det helt skovklædt og ubeboet. Men nogen fornuftig forklaring på dette fænomen, der viser en udvikling helt anderledes end det man ellers kender på Als, er det nok ikke muligt at give. Det ser ud til, at man må nøjes med at fastslå, at den ellers forholdsvis tæt beboede halvø Kegnæs bliver forladt af sine beboere i oldtidens sidste del, vel nok snarest allerede før Kristi fødsel.

Da Kegnæs først er blevet ubeboet, hvad enten det nu er sket i tidlig eller sen jernalder, er det klart, at der ikke foreligger mange oplysninger om halvøen i kilderne. Den omtales ikke i vore middelalderlige kildeskrifter og heller ikke på anden vis er der bevaret oplysninger fra Kegnæs gennem de mange hundrede år.

Det er dog givet, at meget hurtigt efter, at befolkningen har forladt Kegnæs, er halvøen »sprunget i skov«. De store skove, der var halvøens store aktiv, da hertug Hans d. Yngre overtog den efter moderens død, har også været meget gamle. Allerede i jernalderen må de have dækket hele området. De var ikke uden værdi. Dels gav de træ til bygninger af både huse og skibe, dels gav de plads for at holde svin på olden. Så selv om Kegnæs længe var ubeboet, har sognet ikke ligget uudnyttet hen.

Adgangen til Kegnæs går over Drejet. Her har man tidligt i middelalderen anbragt et fæstningstårn, Kegborg. Endnu ses i engen ved Drejets tilslutning til Kegnæs, i læ af skrænterne op mod fyret, et lille voldsted. Det er en lav, rund forhøjning, 23 m i tværmål, omgivet af en næsten cirkulær grav. Placeringen er strategisk rigtig: Selv en lille befæstning har kunnet beherske al adgang over land til

*Udgravning af bronzealderhøjen under Kegborg.
Fot. H. Stiesdal.*

Kegnæs. Hertil kommer, at det ligger på hjørnet af Als og er godt anbragt for udsynet over indsejlingen til Flensborg Fjord. Det er tydeligt nok en velovervejlet placering.

Nu ser voldstedet ikke ud af meget. Ved en prøvegravning i banken og i fortærrænet har man fået visse oplysninger om anlæggets karakter. Der er tale om et middelalderligt fæstningstårn, vistnok snarest af træ eller bindingsværk. Helt nøje lader det sig ikke datere, men typen kendes fra hele den tidligere og mellemste middelalder, altså allerede fra ca. 1100 og op mod 1400. Den består af et tårn på en lille høj, ikke meget større end tårnet lige netop kræver, og en omgivende voldgrav, evt med palisader langs. Den avlsgård, der som regel hører til, ligger næsten altid i umiddelbar nærhed af tårnet, men her er ikke fundet spor af en sådan avlsgård og måske har tårnet her været rent militært i sin oprindelse. Tårnet må man nærmest forestille sig som en kraftig udgave af de klokketårne, der

kendes fra adskillige sønderjyske kirker, f. eks. Tandslet, Hørup og Broager

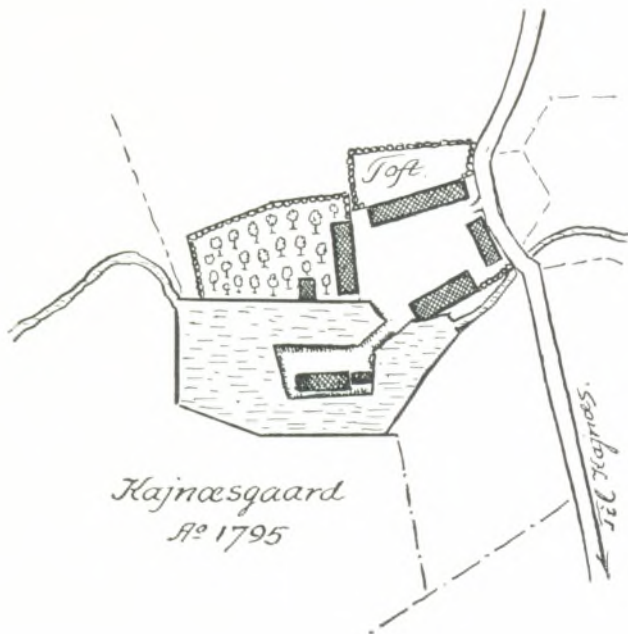
Udgravningerne viste også, ganske uventet, at tårnet ikke var det første anlæg på stedet. Den lave høj var oprindelig en bronzealderhøj og i midten fandtes rester af den oprindelige centrale stenlægning. I et hulrum mellem opstablede sten i kanten af stensamlingen var sat en gravurne fra bronzealderen — vel ikke den oprindelige begravelse, men som man så ofte finder det, en sekundær nedsættelse i en eksisterende høj.

Bronzealderhøjen var ca. 19 m i diameter. Da man i tidlig middelalder besluttede sig til at bygge et fæstningstårn, startede man med at grave en cirkulær voldgrav rundt om oldtidshøjen. Den opgravede jord kastede man ind på højen, der derved blev en ubetydelighed højere og fik en diameter på 23 m. Den gamle nederste høj havde da sat sig så meget gennem århundrerne, at yderligere fundamentering var unødvendig. Tårnet lagdes direkte på højens top.

Kegborg har ikke været noget enestående fænomen. Over hele Danmark findes beslægtede anlæg og blandt de bedst bevarede voldsteder af denne type kan nævnes det ældste Gammelgård og Skelde. Ved siden af dem syner Kegborg ikke meget.

Dens placering har imidlertid en tid givet den en særlig betydning. I 1377 nævnes som kongelige borge Sønderborg, Nordborg, Kegborg og Brådborg (Ullerup sogn). Dette giver måske en antydning af fæstningstårnets oprindelige betydning. Både Sønderborg og Nordborg var anlagt i 1100-tallets sidste halvdel som firsidede, murede tårne og Brådborg voldsted er en lidt større udgave af Kegborg. Det kan se ud, som om de alle fire er led i den rigsbefæstning, som på Valdemarstiden skabtes som et værn mod de vendiske overfald på Danmark. En regulær befæstningskæde, hvis vestligste udløber var den af Valdemar den Store forstærkede Dannevirkemur, men som desuden omfattede en vidtspredt række af små og store forsvars- og vagttårne.

Efterhånden tabte Kegborg i nogen grad sin betydning. Den lå ubekvemt for udbygning af en større avlsgård og nogen egentlig avl hentedes jo ikke hjem fra Kegnæs. Kegborg blev derfor i løbet af middelalderen afløst af Kegnæsgård. Den ligger nok i Lysabild sogn, men navnet viser, at dens opgave ikke mindst lå på den anden side af Drejet. Foruden avlen fra Skovby og Fjeldby passede man herfra de store svineflokkede, der gik på olden på Kegnæs.

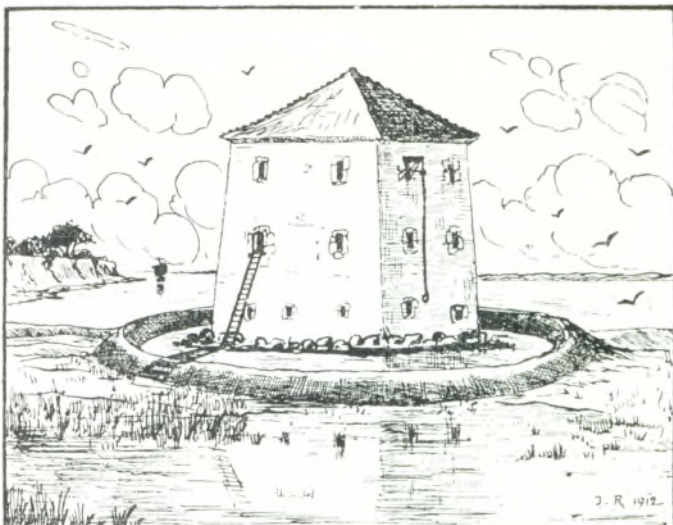

Kegnæsgård. Tegn. af J. Raben.

Kegnæsgård omtales første gang 1373, da Johan Thormandsen overlod Valdemar Atterdag 2 pantebreve på gården, som han selv havde fået 1360 af grev Heinrich af Holsten. Det er dog usikkert, om gården da var andet end en avlsgård, knyttet til Kegnæsgård. Kegnæsgård forblev ved kronen og under kong Hans blev det givet som len til den kgl. foged i Lysabild og Tandslet, Karsten Kukenmoder. Hans len indbragte årligt 173 rdl. i plovskat, hvortil kom en række andre ydelser. bl. a. 500 rdl. værdi af oldensvinene på Kegnæs.

Under Chr. IV foræredes godset til livkarlen Thomas Kylling, som igen solgte det til Hans den Yngre. Under ham ombyggedes og udvidedes gården, bl. a. opførtes en ny hovedbygning på 2 etager, omgivet af grave. Kegnæsgård var nu forlængst forbi. Da hertugen desuden oprettede det nye Kegnæs sogn, forblev kun enden ved Kegnæshøj under Kegnæsgård. Forbindelsen mellem Kegnæs sogn og Kegnæsgård var slettet.

Det var ikke få svin, der fandt deres føde her. En kilde nævner op til 20.000, mens andre mere forsigtigt taler om 3—4.000. I en

Rekonstruktionsforslag til tårnet ved Kegborg. Tegn. af J. Raben.

oversigt over kronens indtægter fra 1544 nævnes som indtægt fra Kegnæs 2—3.000 svin. »Da der dog er mange små svin iblandt, kan de kun regnes til 1 rdl. pr. stk«. Antallet har selvfølgelig vekslet en del, men har man i de gode år nået en svinebestand på højst 5.000 oldensvin, så har lenet Kegnæsgård dog været en økonomisk meget værdifuld besiddelse.

De mange svin har dog efterhånden været med til at nedbryde den gamle skov. De unge træer led stærkt under oldensvinenes hærgen og nyskoven havde svært ved at klare sig. Det blev efterhånden tydeligt, at skoven var på retur og at udbyttet også af svin formindskedes. Man måtte overveje en anden udnyttelse af halvøen. Det blev hertug Hans den Yngre, der i de sidste del af sin levetid kom til at tage konsekvensen af denne udvikling ved at grundlægge sognet Kegnæs.

Tilde Svensson:

En portrætskitse af sognets grundlægger hertug Hans den Yngre

Hvem var den mand, der lod de store skove på Kegnæs rydde, som anlagde landsbyer på de ryddede jorder, og som derefter lod Kegnæs kirke bygge?

Det var hertug Hans den Yngre, søn af den danske konge Chr. III og Dorothea. Som søn af reformationskongen havde han fået en streng opdragelse af lutheranske lærere, både udenlandske og danske. Som den yngste af Chr. III's tre sønner fik han tildelt et forholdsvis lille område med centrum i Sønderborg, men han blev med tiden en vældig godsbesidder. Med rette eller med urette købte og byttede han jord i det uendelige. På enhver måde søgte han at udvide sit lille fyrstendømme og skaffe midler til at forsørge sine mange børn.

Hvordan kom han til Als? Det var hans moder, der gerne ville knytte sin yngste søn nærmere til sig. Hun havde fået udlagt gods på Als og Sundeved som enkegods, og dermed var terningerne kastet. Efter hendes død overtog sønnen denne del af hendes enkegods.

Hertug Hans var i 1568 blevet gift med Elisabeth, en ung tysk fyrstedatter, der ikke havde stort til fælles bedste. Men det blev alligevel et lykkeligt ægteskab, hvori han fik 8 døtre og 6 sønner. Elisabeth døde allerede 1586, og Hans den Yngre ægtede to år senere Agnes Hedvig, hvis medgift især udnyttedes til nye jordkøb. I dette ægteskab fik han 9 børn, og selvom hertug Hans selv overlevede adskillige af sine mange børn, var der dog ikke så få, der skulle forserges af arven.

Den hertugelige hofholdning, sønnernes udenlandsrejser, døtrenes

udstyr og medgift — og de mange processer, han førte for at nå sit mål — krævede mange penge, ligesom de omfattende gods køb, bygning af slotte og avlsgårde, rydning af de store skovområder, anlæg af fiskedamme, indretning af et saltkøgeri i Sønderborg, indretning af vildtbaner og indkøb af storvildt dertil, indretning af hestestutterier m. m. forlangte store investeringer.

Sønderborg havn blev hans handels midtpunkt. Han forlangte, at alle varer fra Als og Sundeved skulle bringes på markedet i Sønderborg, og han foretrak til sine fragter i Sønderborg hjemmehørende skibe.

Fra Sønderborg fragtede skibene korn, flæsk og frugt til hollandske, engelske og russiske havne. På de frugtbare alsiske jorder dyrkede han god rug, på de store engflader fedede han okser, på græsgangene kunne stutteriernes fremavl vokse sig blank og stærk, og hestene var af fin kvalitet; han solgte dem helt ned til fyrstehoffet i Wien. I de mange skove fedede han svin i stor stil: Klinkerskoven ved Nordborg, Helved skov, Gammelgårdsskoven, Lysabildskoven, det skovbevoksede Kegnæs samt Avnbøllund på Sundeved, gav hvert år foder til ca. 2000 fedesvin hvert sted. På Kegnæs kunne produktionen til tider være meget større. Tømmer og træ blev eksportvare. Fra de mange fiskedamme solgte han ferskvandsfisk, og fra de mange Abildgårde solgtes velsmagende frugter.

Hans var oppe i årene, da han omkring 1615 begyndte at bygge kirken på Kegnæs. Denne tid, da hertug Hans undfangede tanken om Kegnæs kirkes bygning, skildres således i bogen »Hertugslægter« (bd. II, s. 56—60).

»Hertug Hans er op imod Støvets Aar, hans Haar har Stænk af Sølv. Men stadig er han ladet med Energi. Han tumler med Planer om Jordkultivering, om Byggeforetagender og Godskøb som i unge Dage. Han har jo en forholdsvis ung Gemalinde og smaa Børn, saa det kan ikke gaa an at føle sig gammel; det er i hans Tid, at Godset skal øges; hvem ved, hvordan det gaar, naar først Sønnerne skal til?«

Der er mange, både slægt og venner, der har rådet ham til at lade en af de ældste sønner få det hele og sætte de andre på deputeret; men de kan sagtens råde! Det hele er ikke så nemt, når man — som han — har mange børn af to ægteskaber, og der gerne skulle gøres ret og skel til alle sider. Nå, det nytter ikke at gå og gruble, det er bedre at tage fat!

Der er nu Kegnæs. Hvad med det?

Dronning Dorothea, gift med Chr. III., moder til hertug Hans den Yngre.

En dag tager Hertugen over til halvøen. Han lader sig sætte over ved Høruphav, hvor han har oprettet sin egen færgefart. Han har længe tumlet med planer om kultivering af jorden derovre. Nu vil han se, hvad der kan lade sig iværksætte der.

Han sidder på sin hingst oppe på en af halvøens små bakker og skuer ud over landskabet. Øjnene følger de steder, hvor skovene efterhånden er tyndet svært ud. Det er vesterude, hvor halvøen er bredest. Det vil vare længe, inden der atter vil stå skov her. Dyrene gnaver de nye træer, og med de fældede træer er også olden til fedning af svinene borte. På disse afhuggede arealer, der mest ligger hen i morads og buskads, bør der gøres noget, og det snart. Han ser

ud over det store skovparti, der er tilbage, og som afbrudt af lysninger strækker sig helt op til Drejet. Dette skal blive stående til efterslægten, den skal også have noget at gøre i penge her.

Hertugen tænker på alle de år, der er gået, siden han som ung kom herover første gang. Det var efter arvedelingen, da han vidste, at han med tiden kom til at råde her. Overalt gik der dyr og græssede på det bløde skovtæppe, der lå lunt af træernes skærmende tag. Han undredes dengang over, at hele den kostbare skov var blevet stående, og lovede sig selv, at såsnart han fik lov at råde, skulle det blive anderledes. Så tænkte Hertugen på den mængde træ, der i hans tid er blevet udskibet herfra, enten det var den langstrakte eg, der var skudt til vejrs i masteform, eller den tykstammde, der især egnede sig til svære bjælker, eller de, der havde snoet grenene til en vrimmel af knortede, hårde knæer, lige værdifuldt, hver på sin vis. — Nu smiler Hertug Hans. Det kunne stænderne dog ikke forbyde ham, at han her »huggede« en del af brudeskatten. Fire brude og en klosterbrud har skovene herovre hjulpet med til at udstyre. Her, hvor dyrene var enerådende, har der i de mange år, der er gået, siden han kom til, været travlhed med hugst fra tidlig morgen til sen aften. Men det har lønnet sig!

Nu står Hertugen af hesten og sparker i løvdyngerne, der ligger ved træernes rødder, og med sit skarpe blik for jordbundsforhold er han straks klar over, at disse bunker af råddent løv vil være god og kraftig gødning for den jomfruelige jord. — Så har han taget sin beslutning! På Kegnæs skal der gro korn! Her mod nord ligger det solide jagtthuis Hjortholm; der må bygges en avlsgård.

Jorden må opdeles i kobler og indhegnes, for at skovens dyr ikke skal ødelægge afgrøden. De rådne træerødder må hugges bort, og ploven må sættes i jorden. Det vil blive et slid, men det er umagen værd. Det kan og vil ikke ske i en fart, men det vil komme med tiden. Vildnis og småkrat, der efterhånden, som det fik lys, er vokset frem på skovtomterne og har fået overtaget, må bort, og så vil kornet, det dyrebare korn, gro stærkt og kraftigt i læ af skovene mod øst og med sol og brise fra syd. Hertugen ser for sit indre øje gyldent korn, masser af korn, duvende for sommervinden. Slægterne, der kommer efter ham, vil takke ham for den beslutning! Jo, her må tages fat!

Der må mennesker og dyr til at drive jordbrug. Både på Als og Sundeved sidder der unge, kraftige folk, der sikkert har mod til at

Hertug Hans den Yngre. Figur i alabast fra portalepitafiet i Sønderborg slots kapel.

stifte hjem, de må herover. Der til sønder, hvor skoven har lysning, må de bygge deres huse; en hel by skal det være, vel tyve huse, og dens navn kan være Sønderby. Og hvorfor ikke med det samme gå mod øst ind mod skoven og bygge en anden by, der også kan være på tyve huse. Den kan kaldes Østerby. En mølle må de have at male deres korn i, den må helst ligge på bakken i vest og kan være til gavn for både avlsgården og de nye bønder. Der må også ligge en by; det bliver så Vesterby. Til disse tre byers indbyggere må der være en kirke, hvor de kan søge Gud og få deres børn døbt, og en kirkegård, hvor de kan begrave deres døde. Den skal ligge på bakken ved Sønderby og vil kunne ses langt fra.

Lad kirken da være en takkekirke, og lad den minde om, at meget blev givet Hertug Hans, derfor skal der takkes; meget forsømte han i al travlheden, og derfor skal den tillige være en bodskirke. — I ensomheden bliver evighedstankerne stærke og levende. Hertugen

står her og tager beslutning for de slægter, der efterhånden vil befolke dette lille stykke land, og han er grebet af alvoren ved det.

Lad så også kirken tillige være et vidnesbyrd om, at han, Christian den Tredies yngste søn, ikke tabte sin faders, præstekongens, mål af sigte.

Der er uro nok rundt om i verden. Det ulmer og gærer mellem Lutheranere og katolikker som nogen sinde før, og medens religionskrigene hærger i lande mod syd, begynder Hertug Hans på det lille — fjernt fra verdens tummel afsides beliggende — Kegnæs et stykke fredens arbejde.

Efterhånden kommer den ene familie efter den anden som nybyggere til halvøen og bosætter sig på de af Hertugen anviste steder. Alsingerne kommer kørende over Drejet, ind gennem skovens lysninger og ud til strandkanten mod syd. Sundevedboerne sejler sig selv og deres ejendele over. Så rejses da det ene lille hus efter det andet. Egetømmeret til stolper og bjælker må de hugge i skoven, og ler og sand er der nok af.

Der arbejdes hårdt i disse første år. Der skal ryddes, der skal renses på Herregårdens store kobler og på deres egne små agre. De har ungdom og styrke, de første pionerer på Kegnæs.

I et testamente, dateret Søndagen Esto Mihi 1621, nævner Hertugen, 76 år gammel, under en del af arven, der skal tilfalde sønnen Alexander, bl. a. slottet og byen Sønderborg med hele det søndre len, herunder Rønhofgård, Gammelgård, Kegnæsgård og Hjortholm på Kegnæs, og han tilføjer: »Vi har for vore velerhvervede penge i denne første del købt Rønhofgård for 15.500 rigsdaler og Gammelgård for 87.500 rigsdaler og desuden endnu bygget og stiftet Hjortholm på Kegnæs med kirke og tre byer fra grunden af«.

Dette testamente blev skrevet 6 år efter kirkens opførelse i 1615. I 6 år havde Hertugen kunnet se de første resultater af alt det, han på Kegnæs havde sat i gang »fra grunden af«. Nu lå landsbyerne der, bønderne arbejdede flittigt, og hver søndag samledes man i den lille kirke. Den var ikke for stor, men beskeden og passende, solidt bygget, som alt, hvad Hans den Yngre lod lave. Et godt og værdigt punktum for Hertugens indsats på Kegnæs.

J. Bladt sen.:

Sognets ældre historie

I 1571 var Hans den Yngre ved sin moder, enkedronning Dorotheas, død kommet i besiddelse af sit hertugdømme. Ved køb og ved mageskifte udvidedes det, især i årene 1583 ff. og 1595—97, så han fik afrundet sit herredømme til mere sammenhængende enheder. Han tilrettelagde driften af sine store godsområder så rationelt som muligt, men først i sine sidste år greb han afgørende ind i forholdene på Kegnæs. Den skovklædte halvø havde hidtil været benyttet dels til oldenskov for svin, dels som jagtområde. Men hertugen mente efterhånden, det måtte være muligt at få større udbytte ved at indføre en total nyordning.

Omkring 1615 havde hertug Hans den Yngre fået ryddet skovene på halvøen så meget, at der kunne leve folk på den. I beretninger fra den tid står der, at rydningen begyndte, fordi hertugen benyttede træet til at betale med. Han anlagde da tre landsbyer med omkring en snes huse og gårde i hver, på sydsiden lige ned til havet. Han kaldte dem Østerby, Sønderby, og Vesterby. Beboere til disse landsbyer, som skulle fuldende rydningen af skovene, og gøre hoveritjeneste på Hjortholm, skaffede han ved at tvangsflytte bønder fra Als og Sundeved hertil. Der står i en gammel beretning, at det var folk »die ham wahren schuldig«, så de har ikke haft let ved at sige nej til flytningen.

De tre landsbyer var vistnok omtrent lige store ved grundlæggelsen, nemlig ca. 20 gårde hver. Ejendommeligt er det, at hertugen i de ældste breve kun taler om Sønderby og Vesterby. I et tysksproget

brev, der blev udstedt af Hans den Yngre d. 29. september 1615, hedder det blandt andet, at hertugen »til forbedring af Sønderherred len og Sønderborg amt på dette sted opbygger to landsbyer Sønderby og Vesterby« og han vil »til Guds ære og indbyggernes sjæles helse og velfærd lade opføre og indrette denne nye kirke, kaldet S. Johans«.

Østerby nævnes overhovedet ikke og man kan da tænke sig, at skovrydningen i hovedsagen er sket vest fra og at Vesterby så er den ældste landsby med Sønderby enten samtidig eller umiddelbart efter. Østerby, der muligvis allerede fra starten var 2 bol større end de to andre, er så først grundlagt nogle år senere, efter al sandsynlighed dog allerede i Hans den Yngres levetid, altså før 1622.

Ordlyden af kirkens fundats fra 1615 giver dog mulighed for en anden tolkning. Det hedder heri bl. a. »Efter at vi til forbedring af vor fyrstelige hofholdning og årlige indkomst i dette vort amt Sønderborg har anlagt og opbygget to nye landsbyer Vesterby og Sønderby ved vor hovedgård (»bei unserm Meyerhof«) på Kegnæs, — — — så har vi også ladet opføre en kirke og vil lade den kalde S. Johans. Denne Meyerhof kan kun være tænkt som den nyoprettede hovedgård Hjortholm i den vestlige del af Kegnæs. Om man så kan tillade sig at gå endnu videre og tænke sig, at hertugen i første omgang har tænkt på et Kegnæs sogn, der kun omfattede halvøens vestlige halvdel, er de bevarede kilder for spinkle til at afgøre. Vi må nøjes med at fastslå, at det Kegnæs sogn, der bliver det endelige resultat af hertugens nyordning, kom til at omfatte hele halvøen med Drejet som grænse til Lysabild sogn.

Det nye sogn blev straks fra grundlæggelsen klart adskilt fra nabosognene. I begge de nævnte dokumenter fra 1615 nævnes, at der samtidig oprettedes to stillinger som præst og degn — man skal altså ikke nøjes med at dele sjælesørger eller skoleholder med et nabosogn. Kirken havde også allerede samme år fået en værge, Hans Nielsen, der forblev kirkeværge til sin død 1650. Også retsmæssigt adskiltes Kegnæs fra nabosognene, der alle hørte til Sønderherredting og kom til at udgøre et birk for sig selv. I 1616 nævnes ladegårdsfoged Laurens Laurensen som birkefoged på Kegnæs og kirkeværge Hans Nielsen var også sandemand til birketinget i 35 år. Senere blev birkefogedembedet dog som regel beklædt af herredsfogeden over Sønderherred. Men der er efter alt dette ingen tvivl om, at hertug Hans har lagt vægt på, at Kegnæs på alle områder

VON : GOTTES : GENADEN : IOHANNES : ERBE : ZV
 NORWEGEN : HERTZOG : ZV : SCHLESSWIEG : HOL
 STEIN : STORMARN : VND : DER : DITMARSCHEN :
 GRAFF : ZV : OLDENBURCK : VND : DELMENHORST

klart blev etableret som et resultat af et hertugeligt initiativ, et hertugeligt magtbud.

Jagtgården Hjortholm i den nordvestlige del af sognet blev nu en sædegård eller herregård med omkring 900 tdr. land. Her var der ingen landsbyer i vejen, så her kunne hertug Hans ret udfolde sin lyst til at samle store gårde. I den østlige del af sognet anlagdes tilsvarende herregården Nygård omtrent på størrelse med Hjortholm. Den østlige spids af sognet blev tillagt Kegnæsgård, som også ejedes af hertug Hans. Et stendige lige øst for Nygård, som gik fra hav til hav, dannede grænsen imellem de to gårde.

Færgestedet ved Høruphav, som var endepunkt for den meget benyttede færgerute mellem Als og vestenden af Kegnæs, blev betroet en af hertugens vaskepiger og hendes mand som færgemand. Færgestedet fik jord tillagt, så hestene kunne græsse, mens herrerne var på jagt på Kegnæs. Jorden skaffedes ved at hertugen tog en ager fra hver af de otte fæsteboel i Hørup og tillagde færgestedet.

De gårde, hertugen lod bygge, kan jo slet ikke sammenlignes med hvad vi forstår ved en bondegård af i dag. Det var for det meste en lang bygning med stuehus, lo, stald og lade ud i et. Den skulle kun give plads til en 4—5 køer, en kvie og en kalv, lidt fjerkræ og en enkelt gris. Derimod var der af hensyn til hoveriet forholdsvis mange heste, som dog tit var små og magre. Mon ikke bage- og vaskehuset af hensyn til brandfaren lå ret langt fra de øvrige bygninger? Hertil var der tit bygget en fåresti. Avlingen fyldte jo ikke ret meget, og maskiner var der ingen af.

Det har desuden været en fordel for de nye tilflyttere, at de boede så nær kysten. De har i de første vanskelige år kunnet hente en del af føden på havet. Da man mange år efter opfordrede dem til at flytte gårdene ud, svarede de da også, at de gerne ville blive boende så nær havet som muligt, da dette gav dem en ekstra indtægt, som de nødigt ville undvære.

Man skelnede på den tid i landsbyerne imellem 4 slags indbyggere: 1. Boelsmænd, som sad på en almindelig gård, 2. Kådnere, som var mindre landbrugere med en eller to køer, men ingen heste, 3. inderste, som var husejere uden landbrug, 4. Hyreinderste, folk som sad til leje. Husmænd som vi kender dem i dag, eksisterede den gang ikke, de blev først almindelige efter udstykningen. Af de ældste navnelister fra sognet kendes imidlertid kun boelsmænd og kådnere. Selvom man nok kun kan regne med forholdsvis få fra de sidste grupper, er det

derfor ikke muligt at få et helt præcist billede af antallet af familier i landsbyerne på Kegnæs i ældre tid.

Da hertug Hans d. Y. døde i 1622, godt 77 år gammel, blev der sagt, at hans besiddelser var i en mønstergyldig orden.

Dygtig, men hård og hensynsløs var denne danske kongesøn. Han var 2 gange gift og overlevede begge sine hertuginde, med hvem han fik ialt 23 børn. Flere døde som små, men han efterlod dog både sønner og døtre. Hans i forvejen ikke særlig store hertugdømme måtte derfor deles efter 1622. Selve landområdet deltes i fire dele, men derudover fastsattes afgifter og andre indtægter til de øvrige børn.

Det blev så hans tredieældste søn, hertug Aleksander, som arvede Sønderborg Slot og len efter faderen og derved blev herre også på Kegnæs.

Aleksander døde imidlertid allerede 1627. Hans ældste søn, Johan Christian, fulgte ham som hertug af Sønderborg. En yngre søn, hertug Ernst Günther, oprettede ved sit ægteskab 1651 huset Augustenborg, som han og hans efterkommere gennem årene forstod at forstørre godset og skaffe sig stor indflydelse. Sønderborg vedblev dog til videre at være et selvstændigt hertugdømme, der i hovedsagen omfattede Als, Sønderherred og Kegnæs. Det var imidlertid ved arvelingerne formindsket så meget, at det kneb med at holde det økonomisk på fode.

Hertug Johan Chr. var gift med hertuginde Anna af Oldenburg og Delmenhorst. De evnede ikke at fastholde arven ubeskåret og stiftede en ikke ringe gæld, som heller ikke efterkommerne kunne klare. Efter mandens død 1653 pantsatte hertuginde Hjørholm for 15.000 rigsdaler til amtmand von Bülow's enke. På dette tidspunkt boede følgende i de tre landsbyer:

Østerby:

1. Christen Christensen.	13. Hans Jensen.
2. Peter Moldt.	14. J. Chr. Iversen.
3. Asmus Nielsen.	15. H. Jørg. Petersen.
4. Christen Schmidt.	16. Lave Hansen.
5. Hans Schneider.	17. Knudt Petersen.
6. Christen Madsen.	18. Andreas Lassen.
7. Christen Nielsen.	19. Jørg Schmidt.
8. Peter Christensen.	20. Jørg Petersen.
9. Peter Asmussen.	21. Peter Schneider.
10. H. Chr. Jensen.	22. Lars Hansen.
11. Christen Iversen.	
12. Paul Jørgensen.	og kådner Nielsen

Sønderby:

1. Hans Jørgensen.	11. Andr. H. Christensen.
2. Christen Nielsen.	12. J. H. Christensen.
3. Heinrich Hansen.	13. Hans Nielsen.
4. Christen Hansen.	14. H. P. Christensen.
5. Nis Jensen.	15. Hans Lassen.
6. Jørgen Schmidt.	16. J. Peter Christensen.
7. Hans Jørgensen.	17. Nicolaj Petersen.
8. Christen Jørgensen.	18. Andr. P. Christensen.
9. Nis Christensen.	19. Christen Christensen.
10. Jørgen Jungesen.	20. Christen Clausen.

Vesterby:

1. Jørgen Christensen.	10. Matz Petersen.
2. Asmus Christensen.	11. Jørgen Kueth.
3. Thomas Christensen.	12. Jørgen Petersen.
4. H. Petersen Sager.	13. Jørgen Jepsen Møller.
5. Christen Christensen.	14. Andreas Nielsen
6. Jørg Lassen.	15. Christen Jørgensen.
7. Christen Moridsen.	16. Christen Christensen.
8. Christen Hansen.	17. Christen Lorensen.
9. Hans Schneider.	18. Christen Thortsen.

og 2 kådner Jørgen Christensen og Thomas Nielsen.

Fru von Bülow har øjensynlig ikke fået pengene tilbage, for 12 år senere afstod hun fordringen til sin søstersøn, ritmester Wolf-Ratlou, som nu overtager Hjortholm i 1665.

Wolf-Rathlou, Ritmesteren på Hjortholm!

Hertugdømmet Sønderborg var på dette tidspunkt stærkt forarmet og hertugen var på fallittens rand — den blev en kendsgerning 2 år senere. Hertil havde de vanskelige tider og hertugdømmets alt for ringe størrelse bidraget stærkt, men katastrofen var blevet fremskyndet voldsomt, først under besættelsen af Als i Torstenssonskrigens 1643, men især under Svenskekrigene, hvor Als blev besat både i 1657 og påny i 1658—59, hvor både fjender og venner plyndrede lige hårdt.

Det var således et krigshærget Kegnæs, Wolf-Rathlou overtog i 1665. Da så tilmed hertugen 1667 blev erklæret konkurs og måtte rejse bort, havde ritmesteren ingen mulighed for at få sine penge igen hos hertugen. Hans eneste mulighed var så at presse dem ud af den fattige og efter krigens hærgninger meget stærkt formindskede befolkning i Hjortholm len.

Det blev hårde tider for sognets folk. I 1681 fik sognet en ny

præst og det er da denne pastor Lilius, som skildrer Wolf-Rathlous hårde fremfærd: Han fratog bønderne deres bedste jord, som han lagde ind under Hjortholm og gav dem noget dårligt beliggende istedet for. Han indlemmede uden videre hele koblet Grønmark, også kaldet Kegnæsende, under Hjortholm, og fratog beboerne hus og hjem. Tilsidst flygtede folk fra sognet og rejste til Ærø, til Langeland og til Angel for at begynde en ny tilværelse der. Ialt flygtede der 36 familier, så der nu kun var 24 små boelsmænd tilbage, skrev præsten. Der havde ophindelig i Vesterby været atten boelsmænd. Denne landsby var nu helt forsvundet, kun to små kådnersteder var der tilbage. I Sønderby, hvor der havde været 20 boelssteder, var der i 1684 kun 13 og to kådnere tilbage, og i Østerby med sine 22 boel var der endnu 11.

Det er dog et spørgsmål, hvor meget af denne nedgang der skyldes Wolf-Rathlou og hvor meget, der skyldes svenskekrigene. Det er i det mindste sandsynligt, at Vesterby nedlagdes som direkte følge af krigens rasen. Pastor Lilius beder i sit klageskrift de høje kirkelige myndigheder betænke, at dette sogn er et lille sogn, og at dens tjenere, præsten og degnen, også har lidt under Wolf-Rathlous hårde fremfærd overfor sognets beboere, »tilmed alle livsfornødheder bliver dyrere og dyrere, hvorimod alle vore accidencer og indtægter forbliver de samme«. Det må antages at præsten efter dette bønneskrift har fået græsningsret til 6 køer og 6 får med lam, degnen eller klokkeren til 3 køer og 3 får på Hjortholms græsmarker. Hovedresultatet blev dog Wolf-Rathlous fjernelse fra Hjortholm. Det skyldtes ikke så meget præstens og andres klager, selvom de måske også har vejet til, men først og fremmest ritmesterens voksende skatterestancer. Til sidst mistede myndighederne tålmodigheden og i 1684 blev Wolf-Rathlou tvunget til at afstå Hjortholm til kronen.

Krongods

Efter at Wolf-Rathlou var fraflyttet Hjortholm, og gården var kommen under kronen, blev den drevet ved en forpagter, en såkaldt »pensionarius«. Også den anden hovedgård, Nygård, var kommet under kronen. Det skete, da hertug Christian Adolf i 1667 gik fallit. Pensionærerne havde ret til de to øverste stole i kirken, og ret til at blive begravet inde i kirken på midtergangen udfor den fjerde stol. Man forventede så også, at de spenderede noget

mere end bønderne på de årlige 4 offerdage — jul, påske, pinse og mikkelsdag.

I 1710 fik Christian Kaadt Hjortholm i forpagtning. Han betalte 1.670 rigsdaler årlig, og desuden skulle præstens og degnens rettig- heder respekteres. Han overtog fra den forrige forpagter 108 køer, 4 tyre, 6 okser, en åring kalv, 4 unge svin og en so med 7 grise. Alt dette skulle igen afleveres ved forpagtningens ophør. Selv havde forpagteren desuden 47 køer, 3 to eller treårige kvier, 13 årings, og 14 sommerkalve. Så der var altså i 1710 196 kreaturer i stalden på Hjortholm. I 1731 nævnes det at der var 48 får og 36 lam, og af heste var der af unge og ældre 28 samt 3 føl. I 1716 fik Christian Kaadt også Nygård i forpagtning.

Sommeren 1719 var der misvækst på grund af tørke. Forpagteren på Hjortholm angav, at han i vinteren 1720 på Nygård havde mistet ved dødsfald 78 malkekøer og 13 ungvæg og på Hjortholm døde der 38 køer og 10 ungvæg. Som årsag angives, at sommeren 1719 var ualmindelig tør, og der som følge deraf var stor misvækst (wegen Mangel des Wassers). Hestene angives at være så sløje, at de knap kunne få forårsarbejdet gjort. Han bad derfor om at få for- pagtningsafgiften nedsat. Andraget blev bevilliget, men først efter at han overfor amtmanden havde aflagt ed på, at hans angivelser har været rigtige.

Bønderne i Sønderby og Østerby var på dette tidspunkt hoveri- pligtige på Hjortholm. De synes at have haft ret hårde forpligtelser overfor forpagteren på denne gård. Han hævdede, at hver hovbonde skulle yde følgende arbejde på hovedgårdens marker:

Pløje 4 trd. land, slå græs i 2 dage, samt hjælpe en dag ved stakning, en dag ved indkørsel, høste 4 tdr. land med korn, binde og skokke det. Desuden høste i 2 dage i rug eller byghøst og rive marken. Stille med heste og vogn og 2 mand en dag ved indkørsel af kornet. Køre halvdelen af herregårdens gød- ning ud, og stille en mand til at strø gødning en dag. Hjælpe at holde gårdens hegn ved lige, hjælpe ved tækning og udbed- ring af gårdens bygninger og levere noget tækkehalm. Des- uden skulle hver bonde betale i pengeafgift 6 rigsdaler 30 skil- ling, de to kådnere hver 3 rigsdaler 40 skilling. Den tredie, Valentin Hansen i Vesterby, betalte dog kun 2 rigsdaler og 20 skilling.

Det bemærkes dog, at fra Sct. Martinsdag, d. 10. november, til Kyndelmisse, den 2. februar, måtte hovarbejderne ikke beskæftiges før kl. 8^{1/2}—9 og indtil kl. 4 eftermiddag. Fra Mikkelsdag til Mor-

tensdag fra 7^{1/2}—8, og til højest 5 eftermiddag. Om sommeren fra 6—6.

Om hovbønderne i Sønderby og Østerby siger forpagteren i 1716, at de var fattige, dog kunne de otte af dem betale fripenge, de andre 16 måtte gøre det skyldige arbejde.

Til Hjortholm hørte koblerne:

Store og lille Vesterkobbel, Midtkobbel, Damkobbel, Kongshoved og Grønmark, også kaldet Kegnæsende, og desuden et stykke græsland.

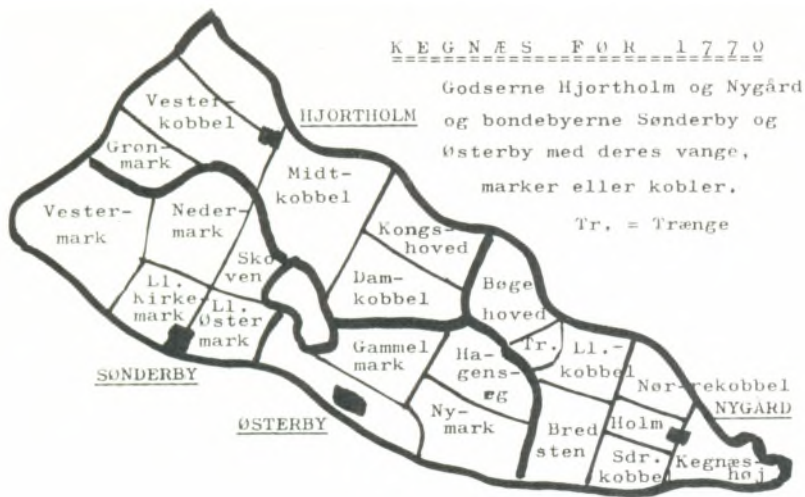
Til Nygård hørte på selve Kegnæs:

Holmkobbel, Sønderkobbel, Bredsten, Trænge, Bygehoved, Lillekobbel og det nordre kobbel. På Nygård havde desuden byerne Skovby og Skovbyballe, Fjelby og Vibøge i Lysabild sogn hoveri- pligt. Det nævnes udtrykkeligt da der engang kom en forpagter på Nygård, at han ikke fik Vibæk vandmølle med. Vibæk var ellers indenfor Nygårds len. Der skal have stået en sten ved denne gamle vandmølle med indskriften »Nygårds-len«.

Ialt hørte 36 bønder og 22 kådnere til Nygårds len. Om disse hovbønder står der, at de var i god stand. Kun 16 boelsmænd og 10 kådnere forrettede hoveritjeneste, de øvrige havde betalt fripenge og var dermed fri for dette tyngende arbejde. Det var en stor fordel, tilmed da man jo havde meget langt til arbejdsstedet.

Foruden disse to len, var der på Syd- og midtals 6 andre herregårdslen. Til Ladegårdslen hørte byerne Mjang, Hørup, Lambjerg, Lambjergskov, Majbøl og Sundsmark. Til Rønhave havde det øvrige Ulkebøl sogn hoveri- pligt. Majbølgård, som først blev oprettet i 1640 ved at nedlægge 3 gårde i Mindebjerg og 2 i Majbøl og en del kådnersteder hvis indehavere blev flyttet til Kobbertoft, men som blev ved at være hoveri- pligtige på Majbølgård, havde sine under- sættere i Lebøl og Mindebjerg. Kegnæsgårdslen omfattede byerne Sarup, Nypøl og Lysabild. Overleveringen fortæller at både Sarup og Lysabild gjorde krav på »Hummelmaj«, men hertug Hans af- gjorde striden ved at lægge den til sin gård, Kegnæsgård. Til Ru- mohrsgårdslen regnedes byerne Notmark, Hundslev, Almsted, Seb- belev og Ketting. Gammelgårds undersætter boede i Bro, Gunde- strup, Asserballe. Svolstrupskov, nu Kettingskov, Ertebjerg, Jestrup, Tandslet og Mommark.

På Majbølgård afløstes hoveriet d. 29. september 1846, imod at hver bonde betalte 400 rigsbankdaler i to terminer.

Bymarkens inddeling i fællesskabets tid

Under fællesskabet var bymarken i reglen inddelt i vange. Disse vange var igen inddelt i åse, som igen var inddelt i smalle agre. »Ager om ager« kaldte man denne inddeling. I almindelighed havde hver bonde en ager i hver ås, og gårdens jorden kom således til at ligge spredt i talrige småstykker over hele landsbymarken. Det var derfor nødvendigt at pløjning, såning og høst gennemførte samtidig af alle.

Almindeligst var trevangsindelingen med vintersæd i en, vårsæd i en anden, og den tredje vang hvilede, d. v. s. blev benyttet som græsgang. Udenfor den dyrkede del af landsbyens tilliggender lå forholdsvis store strækninger hen i naturtilstand. Disse arealer kaldtes overdrev, og blev brugt til fælles græsgang for alle landsbyens dyr. Det kunne også ske, at flere landsbyer var fælles om overdrev. Dette har således været tilfældet i den sydøstlige del af Lysabild sogn.

Fordelingen og opmålingen af åsen skete ved den proces, der har fået betegnelsen »Reb og mål«: Landsbyens åse blev opmålt ved hjælp af et reb af bestemt længde og jorden fordelt i agre. Mellem de enkelte agre i bymarken var der kun en ager-ren som skel, så her kunne der nemt opstå stridigheder, hvad der da også tit gjorde.

Efterhånden fandt en række foregangsmænd ud af, at denne gamle driftsform gav alt for lille udbytte og alt for stort besvær. Bønderne

rundt i landsbyerne var sjældent glade ved denne voldsomme ændring i deres daglige tilværelse, men ganske langsomt gjorde tanker om en udskiftning af det gammeldags fællesbrug sig gældende.

En udskiftning kunne foregå på forskellig måde. Den mest radikale måde var fuldstændig at slette alle gamle skel, og inddele bymarken i samlede lodder så enhver fik sin andel samlet på et sted, og så foretage en udflytning af gårdens bygninger. En sådan reform lå dog langt udover hvad bønderne i 1600 tallet kunne tænke sig. De havde ej heller økonomiske evner dertil.

En anden mulighed var, at man ved ombytning af agrene i åsen samlede disse, så man fik delvis samling. Ved en række af den slags nyfordelinger kunne udskiftningen gennemføres over en længere årrække, men jordene ville stadig komme til at ligge spredt. I forhold til den gamle agerinddeling var det dog et stort fremskridt, og udflytningen ville ikke være nødvendig. Men også denne metode var for radikal for 16. årh. bønder, så det blev kun til enkelte udskiftninger som fandt sted på den måde.

Endelig var der en tredje mulighed. Uden at fællesaftaler var nødvendige, kunne de enkelte bønder bytte sig til rette indbyrdes, så man fik en 3—4 agre samlet, og så indhegne disse, og hvis man igen kunne enes ved ombytning få større arealer samlet og indhegnet. Jordfordelingerne ville så nok blive ret tilfældige, men antallet af agre blev reduceret, og fordelingen ved særdriften var så stor, at det alligevel var et stort fremskridt. Man kunne på den måde læmpe sig frem uden anvendelse af den store kapital, som en samlet reform ville kræve.

Ofte var det præsterne, der var foregangsmænd på det landbrugs-mæssige område. De benyttede sig som regel af den nævnte tredje mulighed for udskiftningen, da de kun sjældent var kapitalstærke. Enkelte præster søgte som årene gik, at få præstegårdens jorder ud af fællesskabet. Det berettes således om præsten Johannes Monrad d. Ældre i Ketting på Als, at han ved venskab med Detlev Rumohr på Rumohrgård fik en del af sin jord ud af fællesskabet og særlig indhegnet. Større resultater nåede præsten Peter Conradi i Lysabild. I 1634 sluttede han mageskifte med en hel række bønder i Lysabild. I mageskiftet blev det udtrykkeligt bestemt, at hr. Peter havde lov til at indgrøfte og indhegne den jord han fik. I 1640 og 47 sluttedes nye og omfattende mageskifter som blev bekræftet af hertug Johan Christian af Sønderborg. Hertugen forbeholdt sig dog den

fulde jagtret. Præsten var skyldig, så ofte der holdtes jagt, at holde stenter og led åben.

Også pastor Byberg, som kom til Kegnæs i 1767, begyndte straks efter sin ankomst til sognet at forhandle med de Sønderbyer boelsmænd om at få præstegårdens jorder ud af fællesskabet. Det lykkedes ham da også at nå til enighed med bønderne herom. Hverken han eller bønderne anede da, at den samlede udskiftning var nært forestående.

På det tidspunkt var en almindelig udskiftning i fuld gang andre steder. Sønderjylland havde der været et foregangsområde. Den første udskiftning i Sønderjylland foregik i Rise herreds østlige del, nærmere betegnet Løjt sogn med byerne Løjt-Kirkeby, Barsmark, Skovby og Stolling samt Kolstrup ved Åbenrå. Her foregik den på den måde, at man samlede agrene, byttede med hverandre, men blev boende sammen i landsbyerne. Denne allerførste udskiftning begyndte i slutningen af det 17de, og var omtrent afsluttet i midten af det 18de årh. Resultatet var ganske tilfredsstillende og fra myndighedernes side opfordrede man til at efterfølge disse landsbyers eksempel. Ved indhegning tilskyndede man også indtrængende til at plante levende hegn.

Den næste omfattende reform gennemførtes i 1710—11 i landsbyen Varnæs. Den udførtes her på en gang ved en planmæssig og dygtig tilrettelagt udskiftning forbundet med en samlet udflytning. Ialt var der 31 boel, hvoraf mange var delt, så der var 55 gårde beliggende i byen. Da alt var i orden, blev flertallet af bønderne bange for den store forandring i deres levevis og ville alligevel ikke være med. Myndighederne gjorde dog nu kort proces. De modvillige måtte bøje sig, og opmålingen af bymarken udførtes i efteråret 1710. Den værdiløse jord blev fradraget det samlede areal, præsten fik udlagt, hvad han endnu havde tilfælles med bønderne, som fik lige lig af både ager og eng. 6 af boelene forblev i landsbyen og måtte derfor betale hver 100 rigsdaler til udflytterne. Af rentekammeret i København fik udflytterne en samlet hjælp på 1.500 rigsdaler, og til hver udflytter et egetræ.

Udskiftningen og udflytningen viste hurtigt sin berettigelse. Efter reformen bedredes tilstanden, og bønderne kom økonomisk godt til kræfter og blev gode skatteydere. En lærer, som i 1771—72 opholdt sig i Bovrup, nabobyen til Varnæs, har givet følgende skildring af forholdene i de to byer: »Bønderne i Bovrup var alle fæste- og

hoverigørende, og endnu i fællesskabet og næsten alle fattige. Da jeg lejlighedsvis kom ind i en gård i Varnæs, frapperedes jeg meget. I dagligstuen fandtes kakkelovn, stueur, skatol og værelset var malet, kort sagt stadselig som hos en anselig købstadsmand«.

Intetsteds ellers i Sønderjylland gennemførtes udskiftningen før 1770 som i Varnæs på en gang og forbundet med en samlet udflytning. I den henseende var reformen enestående.

60 år senere, i 1770 gennemførtes en tilsvarende reform også her på Kegnæs. Den blev endnu mere gennemgribende end i Varnæs, idet samtlige 24 boelsmænd flyttede deres gårde ud.

En historiker fra den tid beretter at 10 år efter kan Sønderby og Østerby ikke siges at være landsbyer mere.

Mon det er sket så gennemgribende andre steder? Jeg tror det ikke!

J. Bladt sen.:

Under og efter udskiftningerne

Henimod 1760 var Nis Lorentzen fra Rinkenæs blevet forpagter på Hjortholm. På Nygård sad fra maj 1758 indtil 1764 enken efter Peter Richelsen som forpagter. På dette tidspunkt gik staten så over til kun at bortforpagte de to gårde for et år ad gangen, og derefter bød Jes Thaysen fra Rinkenæs på sin søster Marie Richelsens vegne på Nygård.

På landsarkivet i Aabenraa ligger der er meget omfangsrigt dokument på ialt 16 foliosider, dateret den 28. november 1763, forfattet og underskrevet af pastor Brolund, præst på Kegnæs, og af Nis Lorentzen, forpagter på Hjortholm. Heri foreslog de staten at foretage en udstykning af de to kongelige gårde Hjortholm og Nygård. De underskrev sig som medlemmer af det herværende økonomi-collegium.

Om udstykningen siger de, at en ejendom, (de benævner den som et halvt boel), hvorpå der holdes to heste og tre køer, også kan føde en familie med 6—8 a ti børn, hvoraf 2—3 kan tjene kongen som soldat. Særligt de langt fra gården beliggende kobler må nødvendigvis udstykkes, da de aldrig får gødning. De to langt fra liggende kobler Kongshoved og Damkobbøl kunne udstykkes i hele eller halve boel, eller også samlet i en gård. Der vil her om nogle år kunne holdes en 30—40 køer. Ligeledes det langt fra liggende Grønmark.

Som erstatning for den jord Nygård må afgive til udstykning foreslår de at indlemme koblet Kegnæshøj, tilhørende Kegnæsgård,

i Nygårds len. Fra Nygård foreslås udstykket det meste af det store kobbel Bredsten, koblet Bygehoved og ligeledes Trænekoblet, som næsten udelukkende var eng.

Fæstebønderne til Nygård, som har den særlige lange vej til hovmarken, vil sikkert ved denne gårds udstykning kunne yde en 4—5 rigsdalere årligt mere i fripenge.

Bønderne i Sønderby og Østerby som fæstere til Hjortholm foreslås fritaget for at yde mere, da de sidder på forholdsvis små gårde med dårlig jord, og har lidt meget ved kvægpesten de senere år.

De anfører også, at den overfor Hjortholm beliggende lille gård Majbøllgård i Hørup sogn, nu i ca. 20 år har været i arvepagt og har derved indbragt ejeren mere i forpagtning.

Anno 23. maj 1764 tilskyndede også amtsforvalteren C. Prehn og husfoged C. A. Steingardt ved amtsforvaltningen i Sønderborg, regeringen til at foretage en prøveudstykning af de to gårde. Efter nogen overvejelse gik regeringen ind på den nye tanke, idet man mente, jorden burde udbydes til offentlig auktion. Fra Sønderborg udsendtes der så en bekendtgørelse, dateret den 23. august 1765, hvori bestemtes, at de på Kegnæs beliggende to gårde Hjortholm og Nygård, enten inddelt i mindre stykker eller også delt kobbelvis, skulle bortsælges ved offentlig auktion. Auktionsdagen blev »førstkommende 18. september« (onsdag efter den 15 søndag efter trinitatis), og man kunne her købe »jord til arv og eje«. Da regeringen var klar over, at kun få bønder havde mulighed for at skaffe konstante midler, besluttede man, at der skulle ikke betales nogen købesum, men derimod en for evig uforanderlig årlig afgift, kaldet »canon«, til den kongelige kasse.

Auktionens begyndelse sattes til kl. 9, og det bemærkedes yderligere, at interesserede måtte undersøge parcellernes beskaffenhed før aktionen. Bekendtgørelsen var underskrevet af amtmand Reuss.

Denne epokegørende bekendtgørelse om udstykningen af de to at statens gårde bragte store og gennemgribende forandringer med sig. Intet sogn på Als havde så store arealer herregårdsjord indenfor sine sognegrænser. Omkring 2.000 tdr. land stod til rådighed.

Køberne af denne jord blev kaldt parcellister i modsætning til dem i Østerby og Sønderby, som var bønder eller boelsmænd.

16 inderste og kådnere i Sønderby og Østerby androg før aktionen ved inderste Jacob Mortensen om at få nogen jord. Det blev

også bevilliget dem. Men iøvrigt kom køberne især udensogns fra, de fleste fra sydals.

Den udstykning som fandt sted her i 1765—66, kan slet ikke sammenlignes med den i 1920-erne på Midtals. Der blev alle ejendommene næsten lige store, her var de vidt forskellige.

Hjortholms udstykning:

Min tipoldefar, Jens Jørgensen Bladt var en søn af boelsmand Jørgen Jepsen i Vibøge. Han erhvervede 34 tdr. land og byggede sin gård lige ind på grænsen af Nygårds-len og kaldte den »Lebbelgård«. Han må have kunnet læse og skrive, og han var af amtslægen autoriseret til at vaccinere mod kobber. Gården delte han i 1811 til to sønner. Min oldefar, som beholdt stamparcellen, købte dog ret snart mere jord ind til. Fem gange er der siden delingen købt mere jord til.

Hans Wolf, der var svigerfar til min tipoldefar, var født på Nymarksgård i Østerby, men boede først i Vibøge en del år. Han købte nede ved Lillehavet en parcel af koblet Kongshoved, som nu tilhører J. Nørr. Han fik 13 børn. Hans kone druknede på en sejltur til Mindebjergshav den 2. juli 1782. Gården blev i 1850 flyttet derhen, hvor den er nu, den lå først længere mod øst.

Peter Sørensen fra Ulkebøl fik 41 tdr. land af Hjortholms bedste jord i Damkobel. Hans datter blev gift med Hans Petersen fra Østerby. Den nuværende ejer Jørgen L. Petersen er syvende generation på denne gamle slægtsgård. Johan Christiansen fra Østerby, der var avlskarl hos pastor Brolund i Kegnæs præstegård, købte resten af Damkoblet, omkring 75 tdr. land. Det er den ejendom, som nu ejes af Hans M. Lassen. Johan Christiansen døde tidligt, ejendommen blev så allerede omkring 1800 delt i mellem to sønner, som antog navnet Johansen. En yderligere deling fandt sted omkring 1860, så den oprindelige udstykningsejendom er bleven til fire.

Jacob Mortensen købte en ejendom på Sadbjerg. Sønnen Marten Jacobsen overtog den, men hans enke gik fallit i 1825 og den købtes da af Peter H. Wolf fra Kongshoved for 500 rigsdaler courant. Hans fader af samme navn kautionerede for ham og gården er endnu i slægtens eje. Den er igennem årene blevet forstørret med tilkøb.

Kobbelgård, som den nu kaldes, købtes af Chresten Lassen fra Egegård i Skovby. Den er også siden den gang bleven forstørret og er endnu i samme slægts eje.

På Torsthoved byggede Rasmus Petersen fra Vibæk mølle den ejendom, som nu igen ejes af Madsen fra Vibæk. Ejendommen brændte i 1859. Den gik under navnet »Frydendal«. Den anden ejendom på Torsthoved var i mange år i familiens Paulsens eje.

Færgestedet var i mange år på H. P. Mortensens ejendom, men blev i 1801 flyttet derhen hvor det er nu. Den første færgemand var Jørgen Hansen fra Fjeldbygård. Han må ikke have været noget særligt lyst hoved, for da præsten, pastor Byberg spurgte ham, når han var født, vidste han det ikke.

Stampacellen af Hjortholm med 190 tdr. land (95 ha) købtes af Johannes Brandt, en søn af provst Brandt i Egen. Johannes Brandt var gift med enken efter Jørgen Brodersen, som havde haft Østerholm avlsgård i forpagtning. Med sin første ægtemand havde hun tre døtre. Sammen med Johs. Brandt fik hun otte børn, hvoraf dog de syv døde som små og i umyndig alder, kun datteren Eleonora Elisabeth overlevede. Før Johs. Brandt købte Hjortholm, havde han haft Augustenborg hovedgård i forpagtning.

Men også bønderne på Kegnæs mødte op til aktionen. De 11 boelsmænd i Østerby købte på auktionen på Hjortholm hver en parcel af Midtkobbøl og Bundsmaj. De Sønderbyer købte hver en ret stor parcel af Vesterkobbøl. På disse parceller hvilede der en afgift årligt på ialt 412 rigsdaler. Indtil regeringen fandt, at de købte grundstykker var blevet så meget forbedret, at afgiften var sikret, indgik borger og bagermester Mathias Mathiassen i Sønderborg som kautionsist. Han lod derfor et skadesløsbrev indføre på samtlige boelsmænds ejendomme. Dette dokument blev underskrevet den 23. november 1765 i Sønderborg og kundgjort 2 måneder efter auktionen. Allerede 10 år senere, den 12. november 1775 blev denne forpligtelse slettet. Så hurtigt fik bønderne deres nye ejendom bragt i orden og blev i stand til at hefte for deres økonomiske forpligtelser.

Ved auktionen købtes koblet Grønmark af otte inderste, tre kådnere og en degneenke fra Sønderby. Der oprettedes da følgende kontrakt:

»Undertegnede køber det førhen Hjortholm tilhørende kobbøl, kaldet Grønmark med alle forpligtelser overfor kirke og skole, overfor præsten, degnen og mølleren, men også med alle rettigheder overfor samme. Som betaling herfor ydes årlig 112 rigsdaler 16 skilling courant, betalt i to terminer«.

Kontrakten blev af køberne underskrevet i Sønderborg den 26.

Hjortholm. Hovedbygningen, fot. fra sydøst ca. 1930.

april 1766. Tilladelsen blev givet på den kongelige residens Christiansborg, København, den 21. oktober samme år.

Køberne var:

Christen Hansen Moldt (med ført pen)
 Peter Hansen
 Hans Christensen (med ført pen)
 Peter Christensen Udenbys (med ført pen)
 Christian Lorensen
 Johan Christensen
 Christian Christiansen
 Christen Mortensen (med ført pen)
 Jørgen Hansen Møller, også for enke Marie Christen.
 Christen Matzen (med ført pen)
 Thyge Hansen (med ført pen)

Også andre slog sig sammen om at købe jord. Det gjaldt følgende 7 inderste fra Østerby:

Christen Hansen
 Jørgen Clausen
 Iver Jørgensen
 Christen Jørsen
 Jens Schmidt
 Chresten Lassen, Skræder
 Iver Sørensen, Bødker

De købte sammen af koblet Bredsten og Christen Hansen tillige i Kongshoved, imod at yde en årlig afgift på 125 rigsdaler 28 skilling. Deres kontrakt dateredes Anno 1767, den 12. marts, altså først 1½ år efter auktionen.

Ved auktionen på Hjortholm var de to sande- og synsmænd Hans Duus fra Fjelby og Chresten Duus fra Vibøge tilstede. Ved auktionen på Nygård var sande- og synsmændene Christian Wolf fra Østerby og Christen Jørgensen fra Sønderby nærværende.

Nygårds udstykning:

Ved auktionen på Nygårds jorder blev stamgården selv købt af forpagter Johan Schmidt på Kegnæsgård for hans søn Andreas Schmidt, som derpå overtog den. Hvor stor Nygård var den gang, vides ikke, men noget efter 1800 var den kun 40 tdr. land. Andreas Schmidt og hans hustru, samt faderen Johan Schmidt blev i årene 1785—86 begravet inde i Kegnæs kirke. De betalte ialt 30 rigdaler for disse begravelser, i henhold til den gamle ret for hovedgårdens pensionærer, men de var også de sidste, der blev begravet inde i kirken.

Chresten Wolf fra Nymarksgård i Østerby købte omkring 75 tdr. land af koblet Bygehoved. Han byggede her en gård, som fik navnet »Rothenhof«. En sønneatter, som var arving til gården, blev den 5. august 1809 gift med Jørgen Hansen Møller fra Rugmøllen. Denne delte i 1848 gården til sine to sønner Jørgen og Iver Møller. J. H. Møller var ud af en søskendeflok på 12, men kun 3 levede, de 9 døde alle som mindreårige.

Kronborg, på knap 80 tdr. land, købtes af Jens Møller, før den tid skoleholder i Faurholm. Han gav gården dette navn, fordi han som ung havde været soldat på Kronborg Slot. Også den blev senere i 1814 delt imellem to sønner.

Broholm købtes kort før 1800 af Hans Andersen, en søn af forpagteren på Kegnæsgård. Hans Andersen døde dog allerede 1804, efterlod 5 sønner og en datter. Også denne gård deltes omkring 1820 til to sønner. Den nye gård fik navnet Skolekobbøl.

Nis Nissen Kock fra Hørup, gift med en datter af Hans Knøs, købte Holmkobbøl på godt 60 tdr. land og denne gode gård er endnu i samme slægts eje.

Hans Petersen fra Tandslet, gift med en datter fra Stensgård, købte det store Sønderkobbøl på omkring 160 tdr. land. En datter

blev gift med Peter Nielsen fra Majled ved Miang. Der er siden blevet udstykket 5 ejendomme fra denne gård, men stamparcellen er endnu i slægtens eje. Hans Petersen må have været en modig mand, han giftede sig tredie gang da han var 84 år gammel. Tre af denne slægt er bleven meget brugt som hjemmedyrlæge. Også jagt har haft deres interesse. Sønnen af Peter Nielsen fra Majled, Hans Petersen Nielsen, var ualmindelig svær, han skal have vejet 24 lispund, det er 336 pund. Han gik også altid under navnet »Store Hans Pæsen«.

Smedien til Nygård lå i Bredsten på den ejendom, som nu ejes af Hans Lassen. Jørgen Møller fra Mjang byggede ejendom i Trænge, men døde allerede i 1780, og konen giftede sig igen med Christian Mathiesen fra Østerby. Nr. 2 af koblet Trænge købtes af 8 boelsmænd i Vibøge.

Som eksempel på af de kontrakter, der afsluttes efter auktionen, bringes her de 8 boelsmænds købekontrakt:

Vor allerhøjeste confirmation, gives herved til en købekontrakt, oprettet for de otte boelsmænd i landsbyen Vibøge, som herved får overladt en del af koblet Trænge hidindtil hørende til den nu uparcellerede og nedlagte heregård Nygård beliggende på øen Als. Køberne betaler herfor i årlig afgift (canon) 35 rigsd. curant. Femogtredive rigsd. curant, som indbetales i 2 terminer til den kongelige amtsstue i Sønderborg.

Givet på vor Kongelige residens Christiansborg.

København den 18. november 1766

Bernstorff Christian Carsten

1. Skulle køberne finde det mere belejligt at dele dette stykke land imellem sig, må de derom indgive besked til amtshuset, da dette må være sikker på, at den årlige canon betales i rette tid og på rette sted. Dette stykke land er opmålt og betegnet under nr. 2.

2. Køberne er forpligtet til at respektere alle veje og stier, som fører over og til det købte areal. Ligeledes alle vandløb, som de sammen med naboerne har at rense og vedligeholde.

3. Køberne har halvdelen af alle hegn til naboerne at vedligeholde. Ligeledes er de pligtige til at deltage i oprettelsen af en eventuel skole.

4. Køberne er underlagt den herværende amts-jurisdirektion, ligesom de også kirkeligt er hørende til Kegnæs sogn. Køberne er også pligtige til kun at benytte den herværende mølle indtil der ved kongelig anordning gives tilladelse til at bygge en mølle på den nu nedlagte herregårds grund.

5. Da der ingen købesum skulle betales, men kun den årlige canon, kan denne ikke nogensinde ophæves, men gælder for evig.

6. Køberne betaler årlig 8 skilling i skrivepenge til amtsforvalteren og sammen med ejeren af nr. 1 i koblet Trænge skal de levere ham 5 læs hø årlig. Til kirken og kirkebetjenten betales der årlig 3 skilling lübsk af hver rigsdaler af den årlige canon. Ligeledes deltager køberne i de 4 årlige offerdage.

Denne købekontrakt er afsluttet og underskrevet i Sønderborg den 30. april 1766.

C. Prehn

A. Steingardt

Underskrevet for samtlige otte boelsmænd af:

Christen Jørgensen Duus

Jørgen Christensen Bladt

Dette er så de første udstykninger fra Nygård, som vi kender til.

På Kegnæshøj bosatte sig de fire fra Skovby. Dette område havde egentlig en særstilling. I 1764 havde den danske konge afstået de 4 sydalsiske sogne: Lysabild, Tandslet, Hørup og Ulkebøl samt Sønderborg slot til hertug Friedrich Christian på Augustenborg. De fire herregårde Rønhave, Sønderborg Ladegård, Majbølgård og Kegnæsgård kom derved under hertugen på Augustenborg, som drev dem ved forpagtere, til han 1852 måtte afstå dem til den danske stat på grund af opstanden i 1848.

Koblet Kegnæshøj forblev ved afståelsen 1764 dog under kronen, og det kom derfor også med i udstykningen sammen med Hjortholm og Nygård i 1766.

Det blev fire unge fra Skovby, der bosatte sig her på de smukt beliggende ejendomme, hvis jorder hører til sognets bedste. Ejendommen nærmest Drejet købtes af Peter Jørgensen, der kaldte den Kajborg. Den næste købtes af Peter Jørgensen og endelig byggede de to sidste af brødrene Hans og Jørgen Lassen, fra Egegård i Skovby.

De fire gårde indlemmedes i Kegnæs sogn, men dog med enkelte særforhold. Da 22 parcellister i 1780 undertegnede en kontrakt med den første lærer, Andreas Hansen Sabbath, i Bredsten, skal interessenterne levere et læs tørv årligt. Undtagne er børnene fra Kegnæshøj, der skal medbringe een tørv hver dag de går i skole.

Skellene her er dog forlængst slettede. Endog den svære stennemur, der som et minde fra herregårdstiden gik fra hav til hav er nu forsvunden.

Østerby og Sønderby.

Det gode resultat af udstykningerne af hovedgårdene Hjortholm og Nygård måtte naturligvis give anledning til, at bønderne i Østerby og Sønderby begyndte at spekulere på, om ikke også de ville have gavn af en modernisering af driftsformerne. Ganske vist havde de som nævnt sikret sig lidt ekstra jord fra de to hovedgårde, men også det kom med i fællesdriften og der var ikke sket ændringer i de to landsbyers arbejdsform. Men mange af de argumenter, som pastor Brolund og forpagter Nis Lorentzen i 1763 havde ført i marken for en udstykning af hovedgårdene gjaldt også landsbyerne. Præsten har sikkert heller ikke undladt at minde sine sognebørn om

OVERSIGT over
 UDFLYTNINGEN af gårdene
 i SØNDERBY og ØSTERBY
 1770 - 79

1) ejer v. udflytn. - 2) nuværende ejer

1) Jørg. Chr. Schmidt - 2) Chresten Schmidt

1) Chr. Hansen - 2) Christian Schmidt

1) Chr. Christensen - 2) P. Asmussen

1) Rts. Christensen - 2) Hans Hansen

1) Christian Iversen - 2) H. Wolf

1) C. C. Marcussen - 2) J. Møller

1) L. Mathiesen - 2) Lausen

1) C. Marcussen -

2) Jørgen Thomsen

N M D I B G L ← SØNDERBY →

E C H K F A

Landsbysmeden

1) C. Mortensen - 2) M. Jacobsen

1) J. Wolff - 2) Jørg. Andersen

1) Rts. Johansen - 2) Joh. Christensen

1) Hans Lassen - 2) Chr. Mathiesen

1) P. Mathiesen - 2) Jøhan Iversen

1) Hans Hansen - 2) H. P. Møller

1) Gregorius Christensen - 2) A. Rigelsen

2) Peter Andersen

1) Chr. Petersen

2) Chr. Lassen

1) J. Christiansen

2) Hans Schmidt

1) Chr. Foged

2) Peter Madsen

1) J. Mathiesen

2) H. Christensen

1) Chr. Wolff

2) A. Kryhband

1) Peter Hansen

Understregning betyder
 slægtskab mellem ejerne.

— Vej

--- skel mellem vangen

den første udstyknings gode resultater, og de måtte naturligt over-
 veje, om de ikke skulle følge samme vej.

Allerede d. 1. og 24. marts 1767 samledes de to landsbyers grande-

lag, efter hvad der oplyses i et brev fra Østerby, for at drøfte, hvad der var mest tjenligt for dem. Foreløbig var de dog betænkelige ved at opgive det gamle fællesskab. De anførte, at der rundt om fandtes stenagtig grund med høje klipper og at denne jord næppe kunne opdyrkes. Overdrevet lå desuden langs med havet, som årligt bortrev store stykker. Den mand, som fik en kystlod, kunne nemt blive helt forarmet, mente bønderne. Tilmed lå byerne ved strandkanten og fiskeriet gav en betydelig indtægt. Ved en bortflytning fra landsbyen kunne man risikere at miste denne indtægt.

I de følgende år skete der derfor ikke noget afgørende. Den nye præst, pastor Byberg, var dog som sin forgænger interesseret i en nyordning af jordfordelingen, men fandt det, vel på grund af bøndernes skepsis, mest fornuftigt at begynde i det små, med præstegjorden. Den 16. september 1768 ansøgte præsten og de 13 boelsmænd i Sønderby om et mageskifte med den begrundelse, at det ville være fordelagtigt for præsten at komme ud af fællesskabet. Ansøgningen var undertegnet af pastor Byberg og boelsmændene Hans Lorenzen, Christen Marcussen og Asmus Johansen. Opmålingen blev foretaget af landmåler Lars Andersen, Skovby. Det varede dog en rum tid, før sagen var færdigbehandlet af myndighederne, først d. 26. juli 1769 blev den efter behandling på Sønderborg amtsstue anbefalet af amtmanden over Als, J. H. Teufel v. Pirkensee.

Amtmanden var iøvrigt ivrig efter at fremme udstykningen. Efter pålæg fra regeringen søgte han at »anvende den størst mulige omhu, forsigtighed og klogskab for så vidt det på nogen måde var gørligt at fremme fællesskabets ophævelse, udskiftningen og indkoblingen«. Stærkest i denne retning virkede dog nok eksemplet fra de udflyttere, der så ud til at klare sig godt. Alligevel tøvede bønderne et par år.

Den 29. januar 1770 kom imidlertid en kongelig forordning, der åbnede mulighed for, at amtmændene kunne true de bønder, der ikke inden 1774 havde udskiftet overdrevene, med at de så måtte afstå deres part heri til de naboer, der havde rettet sig efter loven.

Bønderne i Østerby og Sønderby besluttede da ikke blot at udskifte overdrevene, men at gennemføre den mest dybtgående udskiftning og udflytning. De antog to edsvorne landmålere Hans Jensen Fogt fra Guderup og Andreas Jørgensen fra Asserballe til at forestå den praktiske opmåling og jordfordeling. Allerede d. 9. og 10. august 1770 kunne bønderne i henholdsvis Østerby og Sønderby i

Gården »Frydendal«, Torsthoved. Tegn. af J. Raben.

to breve meddele, at hele dette arbejde var afsluttet. (Bilag 1 og 2). Samtidig udarbejdede de to landmålere to jordebøger, der indeholdt hele udskiftningsforretningen. (Bilag 3 og 4).

Bønderne i Østerby oplyser, at de d. 25. juni 1770 havde besluttet sig til en opmåling og separation af landsbyens 11 gårde, »så enhver mand bekommer sine grundinger på eet sted og til sin tid kan udflytte deris bygninger i grundingerne«. Undtaget er enkelte småparceller, der forbliver i fællesskabet. Hver enkelt af de 11 dele er desuden boniterede og vurderede, så fordelingen er sket så retfærdigt som overhovedet muligt og tildelingen til de enkelte bolsmænd er derpå foretaget ved lodtrækning. De aftaler desuden en række enkeltheder om hegn, skel og led, som nyordningen nødvendiggjorde. Ved underskrivningen viste det sig, at kun tre af boelsmændene kunne skrive deres eget navn, mens to kunne sætte deres forbogstaver og resten måtte underskrive »med ført pen«. Ved et ejerskifte i Trænge 1780 fungerede to af de underskrivende Hans Sørensen og Chr. Wolff som henholdsvis syns- og sandemænd — vel netop fordi de kunne skrive.

Dagen efter kunne bønderne i Sønderby oplyse, at også de havde gennemført en opmåling og udskiftning af byens 13 gårde. Det

oplyses dog, at een af gårdene får sin jord fordelt på to steder. Også her træffes en række detaljerede aftaler, der er en følge af nyordningen, ligesom der træffes særlig aftale om visse af præstejorderne (bilag 2, stk. 9). I Sønderby kunne 8 selv underskrive, mens kun 5 noteredes »med ført pen«. Begge breve blev desuden underskrevet af amtsforvalter C. Prehn og husfoged C. A. Steingarth.

Selvom jord-udskiftningen således blev meget gennemgribende, blev de fleste dog i første omgang boende i de to landsbyer. I Østerby regnede man således kun med at tre blev nødt til at flytte ud straks (litra F, G og H). Ved lodtrækningen tilfaldt de tre lodder Hans Sørensen, Chr. Rasmussen og Chr. Foged.

Det viste sig dog snart, at det var en fordel at forlade landsbyens snævre og vel også forældede bebyggelse og bygge påny ude på den nye lod. Det skete vel nok i stor udstrækning ved fælles hjælp, som det f. eks. skete i Majbøl, hvor de bønder, der ikke flyttede, deltog dels med arbejde, dels med levering af materialer. Enkelte af skråstiverne til en bindingsværksbygning kunne være besværlige at skaffe og fandt man et år nogle velegnede træstykker ved fældning i skoven, gemtes de omhyggeligt. Ved en så omfattende udflytning som her måtte man selvfølgelig skaffe ekstra tømmer, men det skete som regel i fællesskab. Her besluttes yderligere, at de tre i Østerby, der skal flytte ud, skal modtage pengeydelse fra to andre gårde. Men da det kom til stykket, var det ikke blot de tre, der flyttede ud. De fleste foretrak at få bygget nyt og der gik ikke mange år, før de to landsbyer, der havde stået helt siden sognets grundlæggelse 1615, helt havde forandret udseende: I 1779, kun 9 år efter beslutningen om udskiftningen, erklærede August Niemand, at Sønderby og Østerby egentlig ikke mere kan kaldes byer, eftersom næsten alle bønderne har flyttet deres gårde ud på markerne.

Det var en stor forandring, der skete i sognet mellem 1765 og 1775. De to hovedgårde var udskiftet og talrige nye gårde oprettet på deres jorder og de to landsbyer var fulgt efter både med udskiftning og nybygning af gårdene. Også andre ting måtte ændres. Nye hegn, nye veje måtte lægges og også bøndernes tingsted flyttedes. Det havde hidtil ligget ved indkørslen til Sønderby nordfra, nu flyttedes det op til kirken. Her blev det, til der i 1800 oprettedes tingsted for Kegnæs sogn i Skovby, på Tinggården.

Medens man før udstykningen kunne køre fra Nygård til Hjortholm uden at møde et menneske eller se en menneskelig bolig, mødte

man nu overalt nye landbrug på de udstykkede kobler. Den store byggeaktivitet krævede nye håndværkere til sognet og der måtte endog skaffes nye bænke i kirken, ligesom der indbyggedes pulpitur for at skaffe plads til de nye sognebørn.

Kegnæs opgav ved denne nyordning den gammeldags hygge i landsbyen, men vandt til gengæld en moderne jordfordeling med en ualmindelig god arrondering, nybyggede gårde og en dygtig og arbejdsvant befolkning. Grunden var lagt til en opgangstid i sognet.

Det har steds været mig en gåde, hvordan man dog i enighed kunne føre denne udskiftning og udflytning igennem. Ved et tilfælde fandt jeg denne beretning, som til mindste enkeltheder fortæller os om disse interessante begivenheder, som jeg hermed videregiver kommende slægter.

Efter udskiftningen

Efter at udskiftningen var overstået, levede befolkningen på Kegnæs sig hurtigt ind i de nye forhold. De mange nye brug, der var opstået af Hjortholms og Nygårds jorder, faldt godt sammen med sognets gamle beboere og den lidt isolerede beliggenhed har nok hjulpet med hertil.

Pastor Byberg var kommet til sognet 1767, da udstykningen var i fuld gang. Han havde ikke selv børn, men optog to plejebørn, Niels og Peter Ravn. Niels Ravn blev præst, mens Peter Ravn blev landmand. Da han 1792 ægtede Sophia Brodersen fra Hjortholm, byggede pastor Byberg en gård »Ravnereden« i Kongshoved til dem. Gården var på 60 tdr. land og hovedbygningen blev bygget nøjagtig som præstegården. Peter Ravn flyttede snart til Ødis og siden er der solgt så meget jord fra gården, at der nu kun er 11 tdr. land tilbage.

I 1800 solgte pastor Byberg to grunde, Torremaj og Kobbekrog, fra sine jorder. De havde en canonafgift på 56 rdl. og havde tidl. hørt under Hjortholm. Det var bl. a. en tørvemose, som præsten ved udstykningen havde købt for at sikre sig brændsel — tidligere præster havde klaget over, at de frøs i præstegården. De to stykker jord blev opmålt af landmåler Vesti Esbensen fra Tandslet og boniteret af sand- og synsmændene Jørgen Duus og Jørgen Jørgensen. De inddeltes i 17 parceller, der derpå solgtes til folk fra sognet.

Enkelte områder var forblevet i fælleseje ved udskiftningen. I 1813 søgte bohlsændene i Østerby om at måtte separere de områder, de endnu havde i fællesskab og d. 23. juni fik de lov. Først i 1816 var denne sidste udskiftning imidlertid afsluttet og et doku-

ment herom blev udarbejdet af bohlsmændene og landmåler Vesti Esbensen:

1. Østerby-Mayen med noget derved liggende plovland, Engmose kaldet og noget plovland på Pulden (bl. a. en el del af det sted, hvor nu centralskolen ligger) vil vi separere på følgende måde:
Plovlandet på pulden deles imellem os og boniteres af os selv efter bedste skønnende, og ligeledes Mayen, hvorefter der trækkes lod. Engmose deles i 8 dele og pulden i tre. May og flyvesandet i 11 dele.
2. Flejmose og flyvesandet deles efter bedste skøn og alle vandløb og behøvende stenbroer, samt stænger ved havet og alle vejene vedligeholdes af samtlige intresenter.
3. Fodstien fra Mathias bymands landeri over alle majskeer skal enhver mand over sin grøft forsyne med et forsvarligt bræt.
4. Skulle ved nørrende af de tvende vesterste stykker blive en vej, da bliver derfor ingen godtgørelse, men ejerne af samme landstykker skal imodsette sig samme vejs udlæggelse indtil øvrighedsbestemmelse, men de derved forårsagede besættelser betales af samtlige intresenter.
5. Alle grøfter ved Engemose skal holdes åbne. Murene ved øster- og vesterenden af flyvesandet vedligeholdes af samtlige intresenter. Ligeledes stængerne ved havet.
6. De 3 mand som får jord på pulden, har frihed til at energle dertil af nr. 2 ved havet det første år. De inderste i byen har frihed til at røde deres hør i de rødegraver som er i nr. 5 i flyvesandstykket.
7. Ved den vester side af mayen er lagt en vej til smedens land 9 alen bred og 3 alen til grøft. Vejen til møllen samt møl-bakken er lagt 20 alen bred og 3 alen til grøft. Af disse 20 alen er 2 alen i nr. 4 af mayen. Vejen imellem Engholm og mayen er 9 alen bred, og 3 alen til grøft. Stien nord om majskeer skal være 2 alen bred. Ligeledes stien nord om stykkerne på pulden.

På samme måde, som det var sket ved den store udskiftning, blev der også nu trukket lod mellem de 11 parter, der atter benyttede betegnelserne litra A—L som i 1770. På næsten alle de 11 gårde var det dog nu næste generation, der sad, hvilket fremgår af navnelisten.

Ved hvert ejerskifte, hvad enten det nu blot var fra Far til Søn eller det var ved salg, måtte der træffes nøje bestemmelser om overtagelsen, herunder som regel også om aftægtsforholdene. Som eksempel på et sådant skifte kan nævnes et ejerskifte på gården Kronborg i 1777. D. 24. januar døde Jens Møller, der tidligere havde været skoleholder i Faurholm, Tandslet sogn, men som ved udstykningsen i Nygård havde købt 39 ha og bygget Kronborg.

Skiftet blev imidlertid først foretaget d. 10. maj 1780, mere end tre år senere. Jens Møller Bonde havde foruden sin hustru Anna Møller, hvis curator var Andreas Krabbe fra Sønderborg efterladt 4 børn: Christian August Møller, Hans Peter Møller, Anna Margræthe Møller, der var gift med Christen Jensen i Fjelby og Eleonora Møller, hvis formynder var Jørgen Petersen i Lebøl.

Den ældste søn, Christian August, afstod sin førstefødselsret og lod sin yngre broder få gården. Til gengæld skal den yngre, Hans

Gård i Damkobbøl. Fot. ca. 1925

Peter, sørge for moderens aftægt. Da boet er gjort op, bliver der 106 rdl. til hver af brødrene og til moderen og 53 rdl. til hver af søstrene. Moderens aftægt bliver desuden fastsat således:

Udi korn skal hende leveres af husbonden 12 skæpper god rug, 12 skp. god byg, 1 td. malt og 1 td. boghvede. En halv skp. hørfrø skal husbonden hvert år så til enkens nytte. Ydermere skal leveres hende 6 læs tørv. En ko skal holdes med husbondens køer både sommer og vinter. Denne sko skal malkes af husbondens folk, ifald enken ikke selv vil eller kan og mælken leveres udi huset til hende. Står koen tør og ingen mælk giver, skal husbonden levere hende mælk. Ligeledes nyder enken et får med lam frit på græs og foder, item et fedtgris, mest det bedste, som er på stien. Når enken forlanger det, og agter at køre til kirke, skal de køre hende til og fra kirken. Skiftet er underskrevet af Østerby synsmænd og godkendt i Augustenborg af C. Prehn og C. A. Steingardt.

Men også på de store gårde måtte man have nøjagtige aftaler ved ejerskifter. Dette gælder f. eks. et ejerskifte i 1833 på Hjortholm: Kun datteren Eleonora Elisabeth overlevede forældrene Johs. Brandt og hustru. Hun blev den 26. juli 1793 gift med købmandssønnen J. P. Witzke fra Sønderborg, der i 1791—92 var kommet til Hjortholm for at lære landvæsen. Den 1. maj 1796 overtog de unge gården og nu blev Witzke-navnet knyttet til Hjortholm i 102 år. 23. juni

1814, knap 80 år gammel, døde Johs Brandt, hans hustru Frederica Louise, født Kesselring, var død allerede d. 16. oktober 1808, 78 $\frac{1}{2}$ år gammel.

J. P. Witzke og hustru havde Hjortholm fra 1796 til 1833. De havde 9 børn sammen, 3 sønner og 6 døtre. Det var den yngste af sønnerne J. P. Witzke, som fik gården.

Han overtog sammen med gården følgende: 40 malkekøer, 8 heste, 10 kvier, 2 stude eller tyre, 10 får, 1 rosmølle med tilbehør, 1 kornrensemaskine, 1 stadsvogn, 4 arbejdsvogne, 4 plove, 4 harver, 3 smørkasser, 100 stk. mælkebøtter, 1 flødetønde, baljer o. s. v. 5 folkesenge værktøj o. m. a. Sønnen skulle betale sine forældre i penge, 6.500 rbd. sølvmønt og skulle desuden yde følgende aftægt årlig:

200 mark, 6 tdr. rug, 6 tdr. byg, 4 tdr. havre, 3 tdr. boghvede, $\frac{1}{2}$ td. spiseærter, 3 tdr. malt, 1 td. hvede, 8 tdr. kartofler, 5 skjæpper hør, 4 oste, de 2 fuldfede, 2 får med lam, og en hest til brug, som skal holdes godt med foder med frit beslag og som skal pudses og strigles godt. En halv, fed ko, ikke over 7 år gammel, leveret med tælle og indmad, 1 svin, som skal veje 300 pund, 5 dritler smør af det bedste á 60 pund, 4 nyfødte kalve, 2 fede gæs, og 4 unge ænder til Mortensdag. Om sommeren 8 kyllinger. I løbet af året 150 æg. Om sommeren 2 kander mælk og om vinteren 1 kande mælk daglig. Frit brændsel, som leveres tørt og kløvet i hus. I sygdomstilfælde al hjælp de har behov samt læge og medicin. Holder aftægtsfolkene op med at holde hest, skal der vederlagsfrit køres for dem. Når der bages, skal der også bages til aftægtsfolkene, som også har adgang til gårdens brønd og til frugthaven og som har lov til at have gående på gårdspladsen 2 ænder, 2 høns med kyllinger og 2 par duer.

J. P. Witzke og hustru flyttede imidlertid allerede 2 år efter til Notmark, hvor de også ligger begravet.

Af de øvrige børn var en datter gift med forpagter Jacobsen på Rumohrsgård. En anden datter var gift med degn Uhlenberg på Kegnæs. Sønnen, som fik Hjortholm var gift med en datter af synsmand og gårdmand H. Petersen, Abildgård, Langdel ved Augustenborg. J. P. Witzke døde dog efter kun 5 års ægteskab. Enken indgik igen ægteskab med hans bror Johannes og de fik en søn sammen, som fik navnet Hans Heinrich. Han blev senere gift med Margrethe Jessen fra Majbølgård og de havde Gråsten hovedgård i forpagt-

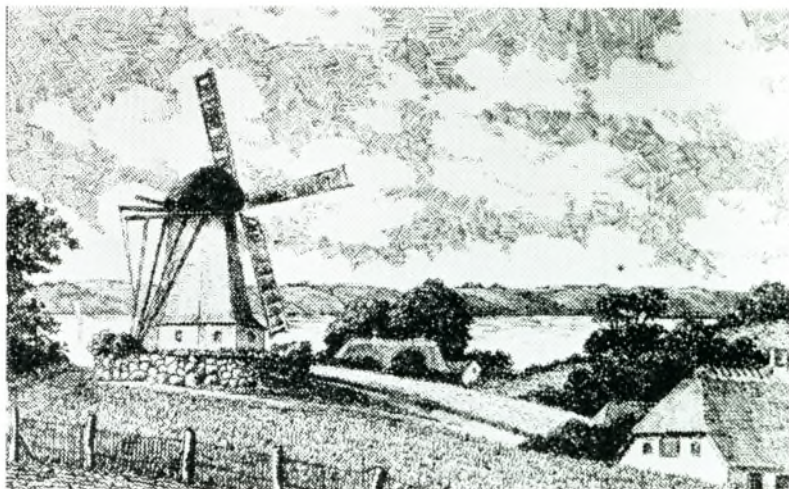
Huse i Sønderby.

ning fra 1877—1902. Derefter købte de Solbjerggård. Thomas Jessen, som fik Majbølgård i forpagtning i 1816, var fra Bihls mølle i Sønderborg, hans mor var en født Witzke. Det var hos Thomas Jessen, cand. theol. Chr. Friderich Nissen, siden præst på Kegnæs, var huslærer 1829.

Sønnen af første ægteskab, Jørgen P. Witzke fik gården i 1860. Han havde som ung lært landbrug på Kegnæsgård og Gammelgård. Han var gift med en datter af biskop Jørgen Hansen i Egen.

J. P. Witzke bekostede en ret omfattende afvanding og inddigning af de lave engarealer nord for gården, de første år han havde Hjortholm, hvilket blev ham ret bekostelig. De havde kun en søn, og da denne forblev dansk undersåt, var det vel nok medvirkende til, at gården i 1898 blev solgt for 132.000 mark til den tyske stat, hvad der fra danske kredse blev stærkt kritiseret. Faderen flyttede til Augustenborg, men døde ret snart. Sønnen købte en gård nord for København, men kom ved sin død hertil og ligger begravet i det gamle familiegravsted. Et legat på 8000 kroner, skænket til kirkens understøttelseskasse, bærer hans navn.

Jeg har tit siddet og lyttet når de gamle snakkede om livet på den efter vore forhold ret store gård, hvor alt endnu den gang var håndarbejde, og hvor mange af sognets folk havde arbejde.

Vibæk mølle.

Da den halvårige »Canon« blev ombyttet med rentebanksrenter.

Ved Hjortholms og Nygårds udstykning blev det jo bestemt at jorden fra disse to gårde ikke skulle købes, men blev tilskødet de nye ejere på jordrentevilkår, den såkaldte canon, som blev betalt halvårlig til amtsstuen i Sønderborg. Man var fuldtud ejer af jorden, men ved jordhandel parcellisterne imellem skulle man indhente myndighedernes tilladelse. Ved en opgørelse fra 1823 over den canon, som parcellisterne på Hjortholm og Nygård skulle betale ses det, at ydelsen ialt beløb sig til lidt over 4000 rbd. årlig. Da de to gårde havde et jordtilliggende, Kegnæshøj indbefattet, på omkring 1000 hektar kan det vel ikke være så meget forkert at slutte at i 1823 har afgiften svaret til 4 rbd. pr. ha. En rbd. var 2 kroner. På gården Hjortholm, som da var på 95 ha. var den årlige canon 390 rbd. På vor ejendom, som den gang var på godt 9 ha. var afgiften 37 rbd.

Min far har fortalt, at i 1880erne kom der tilbud fra myndighederne, at man kunne få denne gamle afgift afløst, imod at få rentebanksrenter istedet for. Man så dog med mistro på alt, hvad der kom fra myndighederne, men så skrev landagsmand Hans Lassen i Lysabild en artikel i Dybbøl-Posten, at det var fordelagtigt at afløse og ved et møde i Grønmarks kro for Hjortholms parcellister vedtog man den nye ordning. Ydelsen til rentebanken i Stettin

Stranden ud for Sønderby

skulle være i små 50 år. Ved genforeningen hørte betalingen dog helt op.

Da der var gået et par årtier efter Napoleonskrigene og statsbankerotten 1813, blev det igen bedre tider. I 1843 lod bedstefar bindingsværket erstatte med $1\frac{1}{2}$ stens mur. 1845 fik præsteboligen en gennemgribende fornyelse. 1852 og 53 fornyedes begge sognets skoler. Pengene til Sønderby skoles fornyelse låntes hos interessenterne til en lav rente, skriver bedstefar som var skoleforstander. Der byggedes mange nye, og ret store stuehuse rundt om på gårdene, ja der byggedes endog helt nye gårde, dog endnu næsten alle tækket med stråtag.

Så kom krigene i 1864—66 og 70 og skabte forvirring. Fra 1883—96 var der fem Østerby-gårde i handelen. De kunne dog alle købes af unge fra sognet. Oprettelsen af mejeriet i 1887 gav et skub fremad. Efter 1900 kom damptærskværkerne og tilskyndede til større kornavl. Brakmarken forsvandt og der kom en roemark i omdriften istedet for. Nu måtte man have mere plads i stald og lade, og stråtaget erstattedes mange steder af hårdt tag.

Stormfloden i 1872 og kampen ved Dybbøl var jo noget de gamle snakkede meget om. »Har I hørt noget nyt fra Dybbøl, Børn?« var det første pastor Bernth spurgte konfirmanderne om, når han havde dem samlet i præstegården, hvorfra man kunne høre

kanonerne tordne ovre på Dybbøl. Min far blev konfirmeret den vinter. Opfindelsen af petroleumslampen, og indførelsen af fjedervognen var et stort fremskridt og en stor behagelighed.

Da boelsmændene efter 1770 flyttede ud fra byerne Sønderby og Østerby befolkedes de to smålandsbyer ret hurtig af fiskere, arbejdere og håndværkere. Særlig Østerby var en overgang håndværkerens by. Så var den en tid »De gamles by« og nu er det ferie-gæsternes yndede opholdssted med sommerhuse i massevis.

Der var forskelligt, som boelsmændene endnu mange år efter udskiftningen var fælles om, og som gjorde, at sammenholdet blev bevaret. Også gårdenes oprindelige jordtilliggender er blevet bedre bevaret end hos de nye beboere, parcellisterne.

Det blev her det gamle »kobbøl« som gav de små samfund, som nu blev dannet, navn. Og så ser man da noget danne sig, som man vistnok ikke kender til andre steder, det man kalder »nabolag«. Det har holdt sig helt fra udstykningsen og til i dag, men er nu ved at forsvinde sammen med så meget andet. Også mange helt små landbrug er næsten helt forsvundet. Sådan forandrer et sogn sig igenem skiftende tider.

Ja kort kun er din egen dag, men slægtens lang,
læg øret ydmygt til dens rod forneden.

BILAG 1.

DATUM ØSTERBY PÅ KEGNÆS D. 9. ANGUST ANNO 1770.

Eftersom samtlige Østerby bohlsmænd efter indkaldt Kongelig allerhøjeste forordning dags dato d. 10. februar 1766 og 29. januar 1770 efterkommen Kongelig allerhøjeste vilje og til dem ende forenede sig formedelst Kongeligehøjlovlige amts-hus forføjning og skriftlige forening dags dato Østerby d. 25. juni samme år.

Så er bemældte Østerby feste-bohls grundinger af tvende edsvorne landsmålere nemlig: Hans Jensen fra Guderup og Andreas Jürsen fra Asserballe udtagen er nogle stykker som vilkårligen bleven udi fællesskabet, bleven opmålt og separeret udi 11. dele, så at enhver mand bekommer sine grunde på et sted, og til sin tid kan udflytte deres bygninger i grundene.

I lige måde er disse separerede grunde af samtlige 11 bohlsmænd efter deres ud og samvittighed bleven boniteret, således at hver hart grund er bleven givet lige, og af den beskaffenhed, at efter ingen mands skønsomhed en del er bedre end den anden, ydermere ingen af mændene ved hvilken anpart dennem land tilfalder, idet bemældte grunde formedelst upartisk lodtrækning fordeles og åbenbares.

Til den ende da, udi os underskrevne amtsbetjentersoverværelse som samtlige Østerby-feste-bohlsmænd forsamling, følgende poster til hver mands efterretning bleven bemærket og opskreven som følger:

1) Er dette nabolag forenede indbyrdes at sætte en ny mur fra Bredsten såvidt den rækker og strækker sig af hver mand sin anpart forsvarlig dog uden den aller-ringeste godtgørelse, og når denne mur er fuld færdig så tager lodsejerne som ejer grunden Lithr. L. ved muren den halve del af bemældte muren enten ene dels lod, eller også såfremt han ikke agter at tage lod, skal han tage sin anpart ved den østre ende. I lige måde skal nabolaget tillige med brmældte lodsejere holde et led, enten fra mayen eller fra sandet hver som lyster.

2) Er udgjort og fastsat, at den lodsejer som grunden litr. J tilfalder skal af de øvrige 10 naboer nyde 2 dages hjælp med en forsvarlig arbejdsmand, disse 2 dages hjælpere forsyner sig selv med føde, og er lodsejerne skyldig dennem at føde.

3) Skal et led, som findes udi grunden litr. J. rykkes videre til vesters udi hjørnet som holder andre led, og forundes ejermænd udi litr. F. ved det forrige om han det behager.

4) Den udlagte ny vej, som fører op igennem grund litr. B. og J. skal de mænd bruger samme til deres fornødenhed de være hvem de vil reparere og tillige med ejeren af B. og J. holde i forsvarlig stand.

5) Skal af litr. C. være skyldig at holde det såkaldte damled udi forsvarlig god stand.

6) Alle øvrige led holdes af ejeren som grænser sammen med deres grund til lige anpart.

7) Hvad den såkaldte may, som deres kogang belanger, så er fastsat, at hver mand kan indlade 4 køer om gamle Valborgdag. Disse køer græsses indtil høstens tid, når kornet er indavlet tages kørerne til sig af hver mand, og kan der så indlades tre heste eller biester udi græssengen. Min ifald en eller anden skulle være noget silderne færdig skal alle naboer være skyldig at lade deres køer på, mayen tre dagesørrevej indtil sammen på en gang kan borttages.

8) Udi fælleden på sandet skal fårene indlades d. 1. maj og efter høsten tager enhver sine får til sig, indtil rugsæden, de sammen indlades igen på fælleden, for ikke at gøre skade på rugsæden.

9) Ingen skal eller må nogenlunde udlade deres svin eller grise på gaden i byen, men skal beholde dennem i gården. Sker skade af samme skal hver vedkommende være den skadetagende ansvarlig til fyldest.

10) Lodsejerne til litr. A. skal levere 20 læs grøde det første år til litr. G. og 20 læs til litr. H. I ligemåde skal ejermænd af litr. C. til grund litr. F. levere 10 læs og til grund litr. J. 10 læs grøde. Ydermere leverer samme ejermænd af litr. C. 20 læs grøde til ejermænd af litr. L. Denne grøde skal enhver ejermænd udføre til og udi hvert bestemte sted og skal hvert læs være forsvarlig efter lands brug.

11) Ejermændene til litr. B G H K og L som fattes vandsteder til deres kvæg skal nyde 2 dages hjælp med en bespændt vogn, en god lovlig arbejds-mand, som

og en dreng, at rejse vandstederne, mens hjælperen forsyner sig selv med føde. Dette hjælp nyder enhver af de ejermænd, og altså bør de, der har nydt hjælp i lige måde at hjælpe andre. Om ejeren af litr. G må komme i trang for vand, står det ham frit at vande sit kvæg udi litr. F. hans vandsted dog at følge vejen og ejeren uden skade.

12) De som ejer den såkaldte Holm, som alle de naboer skal selv opgrave for vandet over litr. D og C at det vand har frit løb til retten årsens tid, ingen til skade.

13) Ved denne separation er funden nødvendig og efter sagens beskaffenhed at 3 lodsejere må udrykke udi deres grunde ved tid og lejlighed, derfor er besluttet og fastsat at den lodsejer som grunden ved byen litr. A tilfalder skal være skyldig og forpligtet at betale 30 rdl. skrives tredive rigsdaler curant, og i ligemåde den som bekommer litr. C skal betale 20 rdl. skriver tyve rigsdaler curant for mageligheden at grunden kan lettere dyrkes end som af langt fraliggende. Disse penge skal de ejere nyde som bekommer litr. F. G. og H. og er bevlevsåledes repareret, at grund-ejerne af litr. G skal nyde 20 og litr. F og H derimod enhver 15 rigsdaler til deres bygningers udflytning. Dog skal disse penge dennem ej før udbetales end når den tid kommer at de ryster sig til udflytningen, da vedkommende betaler den halve sum, og når bygningerne er oprejst den anden halve sum. Dette nydes næst de beneficier som efter Kongelig forordning er bestemt.

Efter denne forhandling blev 11 lodder delt fra A til L. i ligemåde alle 11 bohls-mænds navne udi aparte lodder tegned, som af tvende umyndige børn udtoges under fordækt rumm som følger:

Litra A:	Nr. 5	Christian Jürsen.	I 1965: (Christian Duus)
B:	3	Christian Wolff.	(Hans Christensen)
C:	1	Jørgen Christiansen.	(Christian Lassen)
D:	4	Jørgen Mathiesen.	(Peter Madsen)
E:	7	Peter Hansen.	(Andreas Kryhlmand)
F:	2	Hans Sørensen.	(Kresten Lassen)
G:	11	Christian Rasmussen.	(Mathias Hansen)
H:	6	Christian Foged.	(Hans Schmidt)
I:	9	Jørgen Iversen.	(Kresten Nielsen)
K:	8	Christian Petersen.	(Peter Andersen)
L:	10	Iver Petersen.	(Jørgen Jensen)

At dette sig således forholder, attesteres under vores egenhændige underskrift.
C. Prehn. A. Steingardt.

BILAG 2.

DATUM SØNDERBY PÅ KEGNÆS DEN 10. AUGUST 1770.

Så som samtlige Sønderbyer feste-bohlsmænd, efter indkaldt Kongelig allerhøjeste forordning de dato d. 10. februar 1766 og 29. januar 1770 efterkommen Kongelig allerhøjeste vilje og den end forenede sig formedelst Kongelig højlovlige amtshus forføjning og skriftlige forening.

Så er bemældte Sønderby feste-bohlsgrundninger af tvende edsvorne landmålere nemlig: Hans Jensen fra Guderup Nordborg amt, Andreas Jürsen fra Asserballe, Augustenborg distrikt, udtagen er nogle stykker som vilkårlig er bleven udi fællesskabet, bleven opmålt og udi 13 dele separeret, foruden hvad præsten, degnen, kådneren og mølleren bekom, så at enhver mand bekommer sine grundinger på et sted, undtagen en som får grundinger på 2 steder, og til sin tid kan udflytte deres bygninger i grundningerne.

I lige måde er disse separerede grundninger af samtlige 13 bohlsmænd efter deres ed og samvittighed bleven boniteret, således at hver hart grund er bleven givet lige, og af den beskaffenhed at efter ingen mands skønksomhed en del er bedre end den anden. Ydermere ingen af mændene ved hvilken anpart dennem land tilfader, idet bemældte grundinger formedelst upartiske lodtrækning fordeles og åbenbares.

Til den ende da, udi os underskrivne amtsbetjenters overværelse som og samtidige

Sønderby-fest-bohlsmands forsamling, følgende poster til hver mands efterretning bleven bemærket og opskreven som følger:

1) Skal grundejerne udi litr. A være skyldig at sælge litr. B ved sin indgrøftning 2 snorer langt eller 40 favne, i ligemåde skal grundejerne til litr. F være behjælpelig at grave grøfte og dige litr. B 3 snorer eller 60 favne, på samme måde som bemældte til B grøfter, ydermere skal litr. G hjælpe litr. C og dens ejere 3 snorer eller 60 favne. Litr. H ligemåde litr. C 2 snore eller 40 favne litr. L hjælper litr. E som forhid 60 favne. Derimod skal ejeren til litr. J og K ingen hjælpe, men holde og opgrøfte en forsvarlig grøft til et hovedvandløb, som skal være 2 alen i bredden og 5 kvarter dyb, lige ned for såkaldte, Skoven indtil den løber bredt som de bestandig vedligeholder. De øvrige grøfter graves engang, og siden tager ejeren som den vedkommer dennem imod til istandsættelse.

2) Såsom der er nogle parter som fattes vandsteder udi deres grundninger, nemlig litr. B C N og H har naboerne aftalt og besluttet, at enhver af bemældte grunde ejere i særdeleshed skal forlignes med 2 vansted 5 favne i kvadrat. Derimod skal litr. C og litr. H forskafe sig deres egne vandsteder og hjælper ejheller altså de andre.

3) Deres markveje som falder udi enhver mands grund, skal ejermændene holde vedlige, som ejer grunden, at korn og græsland bliver og være uden skade.

4) Den tilkommende ejer af litr. L har udlagt en vej af sin grund fra broen til Øghusledet, derfor er hannem udaf Vester-Kopled et stykke tillagt ved Stenmose som hannem altid skal forblive.

5) Hidindtil er Østerby siel eller sluse af samtlige Østerby og Sønderby mænd bleven iagttagen, og til retter tid oprenset, som og til rettertid åbend eller lukket, ligesom det salde vand stiger eller falder.

Oprundelsen ved sielen bliver som det hidtil er været og skal enhver som udrykker i grunden så vel som tilforn dertil være pligtig og skyldig, mens same at åbne eller sette derfra skal de være fri. Og har de som bliver bosiddet i byen dette at beoagte, ved vilkårlig straf, at vandet til rette tid udeholdes.

6) Samtlige naboer i Sønderby skal i fremtiden være berettiget at lade deres kreaturer, det må have navne som det vil, stort eller lidet, ej heller om det var en høne, at lade gå fri på gaden eller udenfor byen, men skal holde det til sig og på sit eget ingen til skade, såfremt de vil være fortræd foruden og Kongelig bøder.

7) Følgende grunde ejere litr. A B C og D skal være skyldig og pligtig enhver årligen i 2 år at betale 8 rigsdaler curant som rigtig om juletiden skal deponeres ved amtsstuen. Af disse penge skal ejeren af litr. L M og N nyde nemlig litr. L og M enhver 10 rigsdaler og litr. N 12 rigsdaler curant som dennem skal betales, idet grundningerne er uddreven som bemældte ejer annammer. Videre skal litr. G betale til litr. F på ovenanførte måde 4 rigsdaler.

8) Alle vandløb, hvor vandet har sit løb frit dertil skal beholdes hvor det er, og må ingen mand uden forskel forhindre vandet, eller udskeire det, eller henlede det en eller til skade.

9) Hvad præstegårds grundinger belanger er det således bleven formedet, at af de grundinger som findes langt fraliggende, de synden for det vester kobbel, skal den såkaldte gamle toft, og den ny toft som nyligen er bleven lagt og beløber sig til samme 13 tdr. 4 sk. 4 r. og 96 fod oprykkes og udlægges udi nedermarken yderst langs med såkaldte skoven så vidt målet kræver, på den vestre side falder skellet ved præstetofte og strækker sig norden indtil skellet som af landmåleren er lagdt og fastsatte. Derimod nyder litr. N pærstetofterne som oven er meldet igen, ligesom samme findes.

10) Udi Vesterby ved møllen, skal enhver have frihed at føre til stranden hvad de vil, på den gamle vej som er udlagt til hver mands brug, enten kørendes eller gåendes efter behag, ligeledes som den i litr. A udlagte vej til Kekenisende, som og fra litr. C til E og denne vej som er lagt over til H.

11) På synders-mayen, udi den korteste ende, findes en liden Holm ved smedens grund. Denne Holm skal falde ejeren af litr. G til, og må af hannem indgrøftes.

12) Alle lede, som falder en almindelig fahrt igennem, må ingen borttage eller sig på et andet sted benytte, mens de skal forblive og sætte udi forsvarlig stand af vedkommende hvor de findes.

Efter forhidgangene opskrevne poster er 13 lodder de litr. A indtil inklusive N i lige måde 13 andre lodder med de Sønderbys bohlsmænds navne af tvende myndige børn bleven trakt som følger:

Nr.	1:	Litra B:	Chr. Chr. Marcussen.	Ejer 1965:
	2:	D:	Chr. Christensen. Rasmus Christensen.	(Jens Møller) (Peter Asmussen) (Chr. Christensen)
	3:	A:	Chr. Mortensen.	(Mogens Jacobsen)
	4:	G:	Lorenz Mathiesen.	(H. C. Lausen)
	5:	H:	Peter Mathiesen.	(J. Iversen)
	6:	E:	Gregorius Christensen.	(Andr. Rigelsen)
	7:	F:	J. Chr. Schmidt.	(Chr. Schmidt)
	8:	C:	Hans Hansen	(H. P. Møller)
	9:	F:	Jürgen Wolf	(J. Andersen)
	10:	L:	Chr. Marcussen.	(J. Thomsen)
	11:	J:	Chr. Iversen.	(Hans Wolf)
	12:	K:	Rasm. Johansen. H. Lassen.	(Joh. Christensen) (Chr. Mathiesen)
	13:	M:	Christian Hansen.	(Chrä. Schmidt) Qstergaard

På oven betegnede maade er bemeldte Bohls Grundinger fordelt, hvilket med voris egenhændige Underskrivelse hermed attesteres:

C. Prehn
Amtsforvalter
C. A. Steingardt
Husfoged

BILAG 3.

JORD-BOOG OVER ØSTERBYES GRUNDE PÅ KEKNIS OPMAALT OG IGIEN UDLAGT ANNO 1770.

Opmålingen og udlægningen udi denne jord-boogs beskrevne grunde er sket efter det ny, nu brugelige maal, hvor 16 fod gjør 1. rude og er her deelt udi 10 geometriske fod.

Paa enhver tønede er altsaa 360 ruder bleven beregnet. 1 tønede er 8 skjæpper.

Litra A: Bohlsmand Christian Jørgensen, har sin andel tæt ved byen udi Gammelmark. Er boniteret og formindsket for sin godheds skyld med 1 tønede og 4 skp. Fradrag for vej 5 skp. 24 r. og 19 f., Rest: 19 td., 3 skp., 9 r. og 45 fod.

Litra B: Bohlemand Chrustian Wolff. Har sin andel i det sydvestre hjørne i Gammelmark, tillige et stykke ved den anden side af gårdet beliggende udi Ny-mark. Er boniteret og bekom formedelst grundens sletheds skyld tillagt 1 td. og 4 skp. Fradrag for vej 3 skp. 3 r., 54 f. Rest: 22 td. 5 skp. 30 r. og 10 fod.

Litra C: Bohlsmand Jørgen Christiansen. Har sin grund udi Gammelmark i det nordvestre hjørne. Er boniteret og formindsket formedelst sin godheds skyld med 1 td. 4 skp. Fradrag for veje 5 skp., 24 r., 19 f. Rest: 19 td. 3 skp. 9 r. 45 fod.

Litra D: Bohlsmand Jørgen Mathiesen. Har sin andel udi Gammelmark, i det nordøstre hjørne og er bonoteret og bekom formedelst grundens ringheds skyld tillagt 1 td. og 4 skp. Fradrag for vej og sti 4 skp. 37 r. 15 fod. Rest: 22 td. 3 skp. 41 r. 49 fod.

Litra E: Bohlemand Peter Hansen. Har sit stykke udi Hagens-Eeg, i den vestre ende af marken langs igennem fra den synder ende af marken til den nørre. Bekom forud 1 tønede land. Er boniteret og mistede for grunden godhedsskyld 1 tønede og 4 skjæpper. Fradrag for vej 43 r. 32 fod. Rest: 20 tdr. 7 skp. 35 r. 32 fod.

Litra F: Bohlsmand Hans Sørensen. Har sin part udi Hagens-eg, og er det andet stykke, løber tværs igennem marken fra synder til nørre-gærde. Er boniteret og mistede for sin godheds skyld 4 skp. Fradrag for vej 1 skp. 3 r. 60 fod. Rest: 20 tdr. 7 skp. 30 r. 04 fod.

Litra G: Bohlsmand Christian Rasmussen. Har sin andel udi Hagens-eg, og er det tredie stykke fra vestre og løber ligeledes tværs igennem marken. Er boniteret og

bekom for sin sletheds skyld tillagt 4 skp. Fradrag for 2 veje 1 skp. 43 r. 76 fod. Rest: 21 tdr. 6 skp. 34 r. 88 fod.

Litra H: Bohlsmand Christian Foged. Har en del af sin part i den østre ende udi agens-eg, og ved den anden side ved gærdet udi Nymarken og en del. Bekom forud 8 skp. Er boniteret og bekom formedelst grundens sletheds skyld 1 tdr. 4 skp. tillagt. Fradrag for 2 veje 2 skp. 25 r. 87 fod. Rest: 23 tdr. 6 skp. 6 r. 77 fod.

Litra I: Bohlsmand Jørgen Iversen. Har sin anpart udi Nymarken ved det nørre gærde grænser imod det stykke af H ved den østre ende, og imod litr. B med den vestre ende. Fradrag for 2 veje 5 skp. 14 r. 29 fod. Rest: 20 tdr. 7 skp. 19 r. 33 fod.

Litra K: Bohlsmand Christian Petersen. Har sin andel udi Nymarken midt igennem marken, grænser med den vestre ende imod vejen som løber forbi smedens grund. Er boniteret og mistede for sin godheds skyld 8 skp. Fradrag for en vej 1 skp. 17 r. 66 fod. Rest: 20 tdr. 3 skp. 15 r. 98 fod.

Litra L: Bohlsmand Iver Petersen. Har sin grund næst ved havet udi Nymarken. Er boniteret og bekom formedelst grundens sletheds skyld tillagt 1 tdr. Har altså: 22 tdr. 4 skp. 33 r. 64 fod.

Extract:

1: Da boniteringen blev forrettet, blev samtlige by-mænd således forenede, at hvad vejene og fodbier var anlangende, skulle ethvert stykke beholde sine veje og stier.

2: Deres bopæle bliver ej opmålte, såsom alle bymænd var derom forenede og velfornøjede med det de havde til gårdsrum, ligesom det var, de havde ej mere end som deres hus stod på og til møjdyngen.

3: En grus-may beholdte de til fællesbrug og så som den oversvømmes ganske vinteren med havet, kan den ikke dyrkes, ej heller nogen grøft derude blive bestandig, hvorover grandemændene forenede sig at beholde den usepareret, blev derfor ej opmålt.

4: Ligeledes et stykke som var flyvesand og næsten ubrugelig.

5: En tørvemose i Holmen var tilforn bleven opmålt, og ni mænd beholdt den til deres brug og anpart, nemlig litra A, B, C, D, F, G, J, K og L.

6: Udelukket fra denne tørvemose blev litra E og H, som ved fordelingen har fået hver 8 skp. land mere end de andre grandemænd.

At ovenanførte byes grunde er opmålte og igjen udlagte efter ovenstående Jord-Boogs indhold, attesterer og bevidner vi edssvorne land-målere med vore segl og hænder underskrift.

Hans J. Foogt

Andreas Jørgensen
Landmålere.

BILAG 4.

JORDBOG OVER SØNDERBY BYES GRUNDE PÅ KEKNIS OPMÅLT OG UDLAGT ANNO 1770.

Opmålingen og udlægningen udi denne Jord-Boogs beskrevne Grunde er skeet efter det nye, nu brugelige Maal, hvor 16 fod giver 1 rude og er her deelt udi 10 geometriske Fod.

På enhver Tønde er altsaa 360 Ruder, følgelig på 1 Skjp. 45 saadanne Quadrat Ruder bleven beregnet.

Litr. A. Bohlsmand Christian Mortensen. Har sin anpart udi Vestermarken på Kegnis ende. Er boniteret og mindsket for sin godheds skyld med 1 td., 15 r. 93 fod. Fradrag for en vej 2 sk. 22 r. 50 f. Rest 24 td. 5 skp. 40 r. og 35 fod.

Litra. B. Bohlsmand Chresten Christensen Marcussen. Har sin grund udi Vestermarken og grænser imod litr. A. i Vester-kanten, og imod møllerens grund og havet med den syndre ende, med den nørre imod Koppelgrunden. Er formindsket for sin godheds skyld med 6 skjæpper. Afdrag for 3 veje 4 skp. 14 r. 76 fod. Rest: 25 td. 4 skp. 19 r.

Litr. C: Bohlsmand Hans Hansen. Har sit stykke udi Vestermark, grænser med den syndre ende til havet imellem begge kådnere og den nørre ende imod Koppel-

grund. Er boniteret og formindsket med 10 skp. Afdrag for 3 veje og en fodsti: 3 skp., 30 r. 38 fod. Rest: 25 td. 1 sk. 3 r. 38 fod.

Litr. Da: Halvbohlsmand Rasmus Christensen.

Db: Halvbohlsmand Christen Christensen. Har deres andel udi Vestermark i den østre ende og tillige et stykke udi Vester-lillemark ved den anden side af gærdet fra maskeled ned til degnens grund. Er boniteret og formindsket for sin godheds skyld med 10 skjæpper. Afdrag for 2 veje og en fodsti: 3 sk. 19 r. 37 fod. Har begge hver udi reen grund 12 td. 4 sk. 29 r. 69 fod.

Litr. E. Bohlsmand Gregorius Christensen. Har sin andel udi det nordøst hjørne i vestermarken og et stykke den anden side af gærdet udi nedermarken, grænser langs gærdet fra vesterlillemark til præstens have. Er boniteret og bekom for sin sletheds skyld tillagt 14 skjæpper. Fradrag for en fodsti 36 r. Rest: 28 td. 3 sk. 42 r. 76 fod.

Litr. F. Bohlsmand Jørgen Wolff. Har sin part udi den vester-lillemark, grænser med den nørre ende imod degnens stykke og litr. D. Er boniteret og bekom for sin sletheds skyld 1 td. 4 sk. 15 r. 93 fod. Fradrag for 3 veje og en fodsti 7 sk. 26 r. 56 fod. Rest: 27 td. 3 sk. 23 r. 13 fod.

Litr. G. Bohlsmand Lorens Mathiesen. Har sin andel i Øster-lillemark i den vester ende af marken ind til byen. Er boniteret og bekom for sin sletheds skyld 4 skjæpper. Fradrag for 4 veje 1 td. 0 sk. 5 r. 62 fod. Rest: 26 td. 2sk. 28 r. 14 fod.

Litr. H. Bohlsmand Peter Mathiesen. Har sin grund udi Øster-lillemark i den østre ende. Det andet i Skoven ved den anden side gærdet, og løber tværs over marken forbi smedens grund, og mistede for sin godheds skyld 5 skjæp. Fradrag for 5 veje 5 sk. 20 r. 69 fod. Rest: 25 td. 4 sk. 13 r. 07 fod.

Litr. J. Bohlsmand Christian Iversen. Har sin andel midt i Skoven og går fra Haer-søen langs igennem til Nedermark. Er boniteret og formindsket for sin godhed med 5sk. 40 r. 47 fod. Afdrag for 2 veje og en fodsti 3 sk. 31 r. 25 fod. Rest: 25 td. 5 sk. 7 r. 4 fod.

Litr. Ka. Halvbohlsmand Hans Lassen.

Kb. Halvbohlsmand Rasmus Johansen. Har deres andel udi skoven, i den nordre ende af marken. Er boniteret og mistede for sin godheds skyld 1 skjæppe. Fradrag for en vej og en fodsti 3 sk. 16 r. 81 fod. Har hver: 13 td. 1 sk. 8 r. 47 1/2 fod.

Litr. L. Bohlsmand Chr. Marcussen. Har sin andel udi Nedermarken i den nørre ende i marken, og er boniteret og bekom formedelst sin sletheds skyld 1 td. 1 sk. 40 r. 47 fod. Fradrag for 2 veje 4 sk. 38 r. 81 fod. Rest: 27 td. 3 sk. 35 r. 42 fod.

Litr. M. Bohlsmand Chr. Hansen. Har sin grund midt udi Nedermarken, grænser fra Skovgærdet og tværs over til litr. E. Er boniteret og bekom for sin sletheds skyld 2 skjæpper. Fradrag for 3 veje og en fodsti: 4 sk. 6 r. 38 fod. Rest: 26 td. 4 sk. 27 r. 38 fod.

Litr. N. Bohlsmand Jørgen Chr. Schmidt.

1. Har en del af sit land udi Nedermarken tæt ved kirken, og det ganske stykke var hans før præsten blev sit udlagt.

2. Her går præstens stykke af som blev ham lagt udi litr. N.

3. Undfangede igen tvende haver udaf præstens. Fradrag for vej og fodsti 44 r. 99 fod. Rest: 27 td. 4 sk. 6 r. 37 fod.

Litr. O. Hr. pastor Byberg. Fik tvende haver opmålt og igen udlagt ved sit hus og er det udlagte stykke med vejen og fodstien 13 td. 5 skp. 20 r. og 54 fod. Udi samme stykke løber en vej 9 alen og en fodsti langs gærdet. Fik yderligere tillagt ved Hjortholms udstykning 13 td. 5 skp. 21 r. og 54 fod. Blev ialt: 27 td. 1 skp. 25 r. og 50 fod.

Litra P: Kådner Lauritz Matzen. Hans grund blev lagt udi Vestermarken ned imod havet. Fradrag for en vej 4 r. 25 fod. Rest: 2 td. 7 sk. 26 r. 44 fod.

Litra Q. Halvkådner Jørgen Jüssen. Hans grund blev lagt uden om hans hus, og blev ham 8 skjæpper for 9 tillagt, og har nu foruden hans hussted 1 td. 1 sk. 15 r. 18 fod.

Litr. R. Johan Møller, Rugmøllen. Bekom sin grund tæt vesten for sit gårdsrum imellem havet og møllen. Hans opmålte slette grund beløb sig til 6 sk. 44 r.

64 fod., men blev kun boniteret til halvdelen. Ejede ialt: 2 td. 33 r. 10 fod.

Litr. S. Degnen Hans Christian. Bekom udi Vester-lillemark tæt ved hans hus 2 td. 5 sk. 5 r. 90 fod. Bekom udi Nedermarken tæt bag sit hjem 3 sk. 7 r. 46 fod. Har i reen grund summa 3 td. 13 r. 36 fod. Fik også istedet for græsningsret til 3 køer og 3 får fra Hjortholm 6 td. land. det vi kalder degnejord.

EXTRACT

1. Da boniteringen gik for sig forenede samtlige mark-interessenter sig således, at enhver beholdt sine veje og fodstier.

2. Deres gårdsrum blev ej taget med i målet, såsom et eneste gårdsrum kunne næppe beløbe sig til 2 skæpper land, så enhver kunne beholde sit eget ligesom de det havde.

3. En tørve-mose befandtes, som blev liggende til fælles-tørve skier, og blev ej medtaget i målet.

At oven anførte Byes Grunde ere opmaalte, og igen udlagt efter ovenstaande Jord-Boogs indhold, attesterer og bevidner vi edsvorne Landmaalere med vore egne Segl og hænder Underskrift.

Hans I. Foogt

Andreas Jørgensen

På betegnende måde, er bemeldte bohlsgrundninger fordelt, hvilket med hvoris egenhændige underskrift hermed attesteres.

C. Prehn
Amtsforvalter

C. A. Steingardt
Husfoged

J. Bladt jun.:

Kegnæs kommune

I 1615 oprettede hertug Hans den Yngre ved bygningen af Kegnæs kirke et helt nyt sogn, Kegnæs sogn, med egen sognepræst. Beboerne i det nye sogn var skaffet ved flytning fra andre sogne i hertugdømmet Sønderborg og ligesom de var kommet fra landsbyer samlede de sig nu i nye landsbyer. Dermed var også grundlaget for det kommunale styre givet.

I landsbyerne enedes gårdejerne i fællesskabet om de fælles spørgsmål, ikke blot vedrørende selve dyrkningen, men også om en lang række andre mindre, rent praktiske forhold. Havde spørgsmålet rækkevidde ud over den enkelte landsby, var det naturligt at inddrage de nærmeste naboer, d. v. s. hele sognet. I så fald blev også præsten som regel taget med i drøftelserne. Særlig faste rammer skal man ikke tænke sig, dette første kommunale arbejde har haft. Dog afholdtes til bestemte tider bystævner i hver landsby, hvor alle gårdmænd deltog, og til at varetage samarbejdet mellem præst og menighed valgtes kirkeældste. På tilsvarende måde kan andre tillidsmænd være blevet valgt til andre særlige opgaver.

Selv om det kommunale arbejde således måske nok ikke var videre fast eller særligt omfattende, så var der dog visse opgaver, som måtte løses i fællesskabet. Det gjaldt især de tre områder, hvor hele sognet måtte være sammen om byrderne:

1. Fattigvæsenet.
2. Skolevæsenet.
3. Vejvæsenet.

Til en begyndelse var fattigvæsenet nok det vigtigste, det mest tyngende, mens vejevæsenet foreløbig var uden større betydning. Vejene var endnu ikke offentlige, men de vigtigste vedligeholdtes dog ved pligtarbejde.

Der hviler delvis mørke over selve det kommunale styre. Før udskiftningen er det bysamfundet med byfogeden eller det beskedne bystyre, der tager sig af de ting, som vedkommer byerne. Dette bystyre med 8 til 12 mand udvikles senere til ordningen med syns- og sandemænd.

Syns- og sandemandsordningen kendes op til 1864—70. Synsmændene tog sig af sognets anliggender, medens 8 sandemænd i hvert herred eller birk udnævntes for livstid og blev indkaldt af herreds- eller birkefogeden. De havde en vis politimæssig beføjelse.

Fattigvæsenet sorterede under præsten i begyndelsen, og fra 1736 kan vi tale om en egentlig fattiglovgivning, der påbyder oprettelse af fattigkasser i sognene. Der var fire fattigkasser:

1. klasse. Hertil hørte de helt hjælpeløse, som årligt får 24 mark.
2. klasse. Til denne henførtes de lidt bedre stillede, som får 18 mark om året.
3. klasse. Omfattede de noget bedre stillede, som fik en årlig hjælp på 12 mark.
4. klasse. Hertil henregnedes de bedst stillede, dog trængende, som fik 6 mark i årlig hjælp.

Der blev oprettet et fattigforstanderskab med præsten i spidsen. Fattigkassen fik midler fra klingpungen og tvungne bidrag fra beboerne, men blev iøvrigt støttet af legater o. lign.

Fra 1816 skrives der om, at de fattige får mælk hos bønderne, og i 1839 beretter biskop Hansen om, at de fattige går på omgang hos bønderne.

År 1797 udstedtes en instruks, der omhandlede valg af 8-12 mand, der ligesom kirkeældste fortrinsvis skulle tages blandt gårdmændene. Disse mænd skulle tage sig af sognets sager, navnlig fattig- og skolevæsenet, og i deres treårige valgperiode skulle de være et godt eksempel for andre.

I 1810 fik vi en forbedret fattiglov.

Da halvøen Kegnæs var blevet koloniseret, blev området ikke, som man kunne have ventet, indlemmet i Als Sønderherred, men det kom til at udgøre et retssamfund for sig: Kegnæs birk. Det havde sine egne sandemænd og sin egen birkefoged. Den første birkefoged, der næv-

nes, var ladegårdsfoged Laurens Laurensen (1616). Den første sandemand, vi kender, hed Hans Nielsen. Hans ligsten, der endnu står i kirkens våbenhus, fortæller, at han døde i 1650, efter at han i 35 år havde været kirkeværge til Kegnæs kirke og sandemand til birke-tinget. Tingstedet lå lige op ad kirkegårdsmuren i nærheden af kroen, d. v. s. på den del af den nuværende kirkegård, der ligger nærmest kroen. I forrige århundrede kunne ældre folk endnu huske, at der stod pæle i jorden, hvorpå der må have ligget brædder til bænke, og ind mod kirkegårdsmuren stod nogle højere pæle, beregnet til at bære en bordplade. Pladsen var omgivet af en krans af sten. Retterstedet fandtes på halvøens vestligste pynt. Navnet galgemade minder endnu om stedets uhygge i sin tid. I 1858 fandtes knogler på retterstedet, og det er måske ikke udelukket, at lignende fund kunne gøres der den dag i dag. Efter at retssagerne i mange år var blevet behandlet under åben himmel ved kirkegårdsmuren, flyttede man ind i skolestuen i Sønderby skole, med retssagerne. I begyndelsen har det måske kun været på kolde vinterdage, at man tog sig den frihed at søge under tag, men da tingstedet i 1805 flyttedes til Tinggården i Skovby, var Sønderby skole det faste sted, hvorfra det blev flyttet.

I 1841 kom loven om amts- og sogneråd. Denne lov fik ikke så stor betydning på vores egn, idet vi beholdt syns- og sandemandsordningen i tiden mellem krigene, ja, indtil 1868—69, da Prøjsen udsendte forordning om nedsættelse af kommuneråd på 5 medlemmer og 1 kommuneforstander.

Den hidtil gældende enhed, sognet, opdeltes nu i tre kommuner:

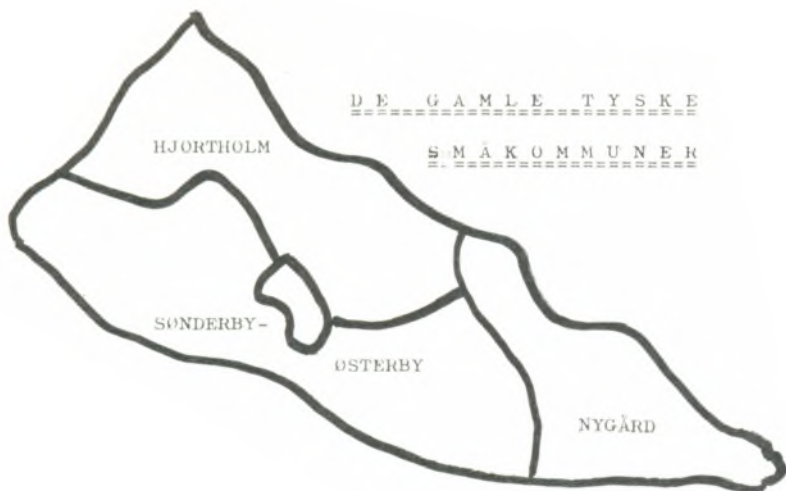
1. Nygård kommune, omfattende det område, der tidligere hørte under herregården »Nygård« eller med andre ord området fra Drejet til skellet mellem Kongshoved og Bøgehoved, samt området øst for en linie vest om Trænge, Lillekobbøl, Bredsten og til havet mod syd.

2. Østerby-Sønderby kommune, som omfattede de udstykkede byer af samme navn, samt bebyggelserne i Vestermark og Skoven.

3. Hjortholm kommune omfattede området, der tidligere hørte til herregården »Hjortholm« — fra Grønmark i vest til skellet mellem Kongshoved og Bøgehoved i øst.

Vi forstår, at denne opdeling af sognet i tre kommuner har været noget fremmedartet. På tværs af opdelingen gik i nogen måde skole-distrikterne, og fattigvæsenet var i mange år fælles for hele sognet.

Her er en fortegnelse over kommuneforstanderne:

I Nygård kommune

1. Christen Hansen, Lillekobbøl, (Jac. Petersens ejendom).
2. Christen Petersen, Bredsten, (Chr. Petersens ejendom).
3. Hans Petersen, Lillekobbøl, (Jacob Petersens far).
4. Peter Thomsen, Bredsten.
5. Hans Fogt, Kegnæshøj.
6. Jens Frederiksen, Bredsten, (Ræders ejendom).

I Østerby—Sønderby kommune

1. Hans Hansen, Sønderby, (Christen Schmidts ejendom, broder til nr. 1 i Nygård kommune).
2. Hans Petersen Østerby, (Kroejer i Østerby).
3. Hans Jensen, Østerby, (Svigersøn til ovenstående).

I Hjortholm kommune

1. Jens Bladt, Kongshoved.
2. Peter Melchertsen sen., Grønmark.
3. Mathias Iversen, Torsthoved.
4. Peter Melchertsen jun., Grønmark.
5. Jørgen Danielsen, Kegnæs Færge.

Som overøvrighed havde kommunerne i første instans amtsforstanderen, der havde 3—4 kommuner under sig, samt landråden, der må sidestilles med vor amtmand.

En stor omvæltning var vejenes optagelse i kommunen. De blev hermed gjort offentlige. Det gav i Nygård kommune anledning til

en voldsom strid og en årelang proces, men mindretallet måtte til sidst bøje sig, og vejene blev gjort offentlige, men da var de heller ikke blevet vedligeholdt i 10 år og var derfor meget forsømte.

Tiden fra 1900 til 1914 var — bortset fra vejstriden — en rolig tid, der krævedes ikke mere, end man magtede. Begrebet skatter var ikke tyngende, skatteligningen var meget enkel, og kunne ordnes på 1/2 dag i Kegnæs Færge eller på den tid, der gik, mens dampren fra Sønderborg lå stille ved broen.

Landbruget havde gode kår, og nationalitetskampen var det, som optog folk mest. Skolen var nu rent tysk. Det var i disse år, at sprogforeningernes biblioteker fik værdi, og at de danske ungdomsskoler blev besøgt som ingensinde før. I disse gode år indtil 1914 blomstrede det danske forenings- og frimenigheds liv så rigt som nogen sinde.

Så kom krigen 1914—18, og også kommunalt var det en hård og ond tid. En hård rationering var følgen, idelige afleveringer af køer og heste og korn. I mange tilfælde var manden ved fronten, og man fik tildelt russiske krigsfanger i stedet. Efterhånden så man tomme stalde, udpinte, forsømte marker, samt trætte kvinder og gamle, som gik i stadig angst for meddelelser fra fronten og for den tyske gendarm. Man måtte stjæle sig til mange ting: mejerispande med hvede, der lå i den gamle grøft, grisen, der ikke måtte slagtes og blev det. Roerne, der blev lavet til sirup, som var ram og lang, men som kunne spises.

Disse år var det også vanskeligt at fordele rationeringskortene rigtigt, men krigens tid fik dog ende — en efterårsdag, da solen stod lavt over sognet, og budskabet om fred nåede hertil. En ny tid oprandt, en forventningens tid, men dog en tid, som i allerhøjeste grad var skelsættende også kommunalt. Noget nyt fødtes.

Bladet i verden sig vender
som lykkespil
under usynlige hænder,
som Gud det vil.

Ved genforeningen 1920 stemte vort sogn et klart ja for Danmark med 593 danske stemmer mod 16 tyske. Grundloven af 1849, revideret i 1886 og 1915, som i moderlandet forlængst var en realitet, skulle herved først for alvor gennemprøves. Dansk administration afløste prøjerstyret, men megen tilvænning skulle til.

Den syttende august 1921 holdt det første valgte sogneråd møde. Rådet bestod af fem medlemmer:

Mejeribestyrer Hans Frederiksen

Gårdejer Hans Jensen, Østerby (Fhv. kommuneforstander)

Gårdejer Mathias Hansen, Kronborg

Husmand Hans Koch, Kegnæs Færge

Snedker Andreas Esbensen, Midtkobbøl.

Til formand og kasserer blev mejeribestyrer Hans Frederiksen valgt.

Forinden valget var der ført forhandlinger imellem de tre kommuner. Det første møde angående den eventuelle sammenlægning blev holdt i Østerby Kro den 17. maj 1921. Østerby, Sønderby og Hjortholm var forholdsvis enige, Nygård var noget mere tilbageholdende. Men efter som sammenlægningen blev drøftet med beboerne, blev man også fra Nygård kommunes side indstillet på en sammenlægning. Det sogn, som præjsernes forordning havde opdelt, var nu igen et helt kirkesogn, hvor kommunestyret var sognerådet.

Det kan være interessant at se på tiden, der fulgte, og ved at tage småpluk ud af protokollen, prøve at danne sig en forståelse af, hvilke problemer, der var at tumle med — hver tid har sine. Det er værd at bemærke, at man allerede den 18. juni 1921 modtog de første andragender om alderdomsunderstøttelse. Der var tre andragender, de to blev afvist, det ene blev bevilget med 15 kr. om måneden. Ved samme møde blev der antagelig som kommunal kassebeholdning optaget et lån i Folkebanken på 8000 kr.

Bemærkelsesværdigt er det, at samme år er der 13 fiskere her fra sognet, der søger hjælp i henhold til lov om dette. På daværende tidspunkt har der været en del, som helt eller delvist levede af fiskeri.

Samme år blev det vedtaget frit at befordre lægerne fra Kegnæs Færge rundt i sognet. Vederlaget for en sådan kørsel ydes kun, hvis den pågældende nægter kørselen eller er særlig hårdt belastet. Der blev stadig afvist andragender om alderdomsunderstøttelse under hensyntagen til, at ansøgerne i mange tilfælde havde fået valutaregulering. I 1922 blev der ydet et tilskud til rutebilforeningen på 1000 kr.

Fra 1. april 1922 blev der ansøgt om at udvide sognerådet med to medlemmer, og ved et opstillingsmøde enedes man om en fællesliste, så fra 1. april 1922 er der fremefter syv medlemmer af rådet. Det blev ligeledes besluttet at holde møderne på omgang hos medlem-

merne den 1. onsdag i hver måned. Samme år fik man efter ansøgning lov til at nedrive fattighuset i Østerby, og et såre mørkt kapitel af sognets historie forsvandt med dette hus' endeligt — det går trods alt mod nye og lysere tider.

Vi er nu inde i forandringer også på andre områder. Der blev givet kommunegaranti på 200 000 kr til SAÆ til sognets elektrificering. Man gav lov til at krydse kommunens veje med ledningsnettet. I 1922 ansattes den ene af sognets to jordemødre som distriktsjordemoder. Hun blev aflønnet af amtet. Den anden jordemoder søgte pension, men det blev afslået, hun blev ikke betragtet som trængende. Men man fortsatte med at give hende den hidtidige løn på 200 kr. årligt, da det blev anset for værdifuldt med to jordemødre i sognet. I 1923 finder vi det første budget i protokollen på i alt kr. 47 269,23 fordelt på flg. konti:

Fattigvæsenet	1 000,00 kr.
Hjælpekassen	500,00 kr.
Alderdomsunderst.	10 000,00 kr.
Vejvæsenet	500,00 kr.
Brandvæsenet	100,00 kr.
Vandsynet	100,00 kr.
Frikørsler	1 000,00 kr.
Skolevæsenet	14 000,00 kr.
Amtsskatter	16 569,23 kr.
Bestyrelsesudg.	2 500,00 kr.
Forskelligt	1 000,00 kr.
I alt	47 269,23 kr.

Samme års skattepligtige indtægt var på 524 095 kr. I 1923 blev den ny aldersrentelov vedtaget, og antallet af ansøgere stiger straks. I 1924 blev der i forening med Lysabild og Tandslet sogne købt en vejtromle, et ret betydeligt fremskridt på vejvæsenets område. Der forhandles i disse år stadig om og med rutebilforbindelsen til sognet. Man er beredt på at yde en vis støtte, da forbindelsen givetvis har betydet meget for sognets forbindelse med omverdenen.

1926 får kommunen tilladelse til at overtage vedligeholdelsen af genforeningspladsen i Østerby. Samme år blev Kegnæs henlagt til kommunerne på Sundeved hvad skorstensfejerdistrikt angår — en ordning, der består endnu.

1933 gennemførtes den nye socialreform. Amtsskatterne, som hid-

De første sommerhuse på Kegnæs. Sønderby strand ca. 1930.

til blev opkrævet gennem kommunen, blev nedsat og udgik af det sognekommunale budget.

1935 afgik sognerådsformand H. Frederiksen, og P. Thomsen blev valgt. Kassererposten udskiltes og blev overtaget af P. Thaysen, Bredsten. Samme år er udgiftsbeløbet i budgettet steget til 71 619 kr. på trods af, at amtsskatterne er udgået.

1939 bevilgedes udbygningen af vejene fra Skovby til Gåsvig som amtsvej. I den anledning blev der optaget en kassekredit på 37 000 kr

1940 står i Den anden Verdenskrigs tegn. Der indførtes korn- og brændselsnævn.

1941 er de store byggeriers år, da der kan fåes tilskud og lån til byggeri. Mange benyttede sig af den mulighed, der her forelå.

1944 blev politiet taget og der blev oprettet vagtværn. Samme år udskiltes Kegnæs frivillige brandværn fra Lysabild frivillige brandværn, og vi fik vort eget værn. Dertil blev der optaget et lån på 8 000 kr.

Så kom 1945 med Tysklands kapitulation. Befrielsen og den følgende tid var fuld af rige begivenheder, hvor der nok blev gjort en del fejltrin, men hvor også følelsen af at være et frit folk og fællesskabet mellem de danske var stærkere end det havde været i mange år.

I 1946 fik vi det første kommunevalg siden 1937. Året efter trak sognerådsformand Peter Thomsen, Bredsten sig tilbage, og undertegnede fortsatte.

Allerede i 1948 blev det drøftet at købe den tidligere tyske skole i Østerby, når den blev udbudt til salg. Samme år blev vejen fra Bøgehoved til Sadbjerg udbygget — det var første etape på fortsættelsen af amtsvejen til Gåsvig, dog blev vejen over Sadbjerg og de følgende etaper udbygget som 85% kommunevej.

I 1948 blev Caroline Amalie-Hjemmet i Augustenborg indviet som alderdomshjem for de syd- og mellemalsiske sogne. Kegnæs får tildelt tre pladser på hjemmet.

1952 blev det vedtaget at asfaltere hele kommunevejen fra Gåsvig til Sønderby syd om over Østerby. Det var dengang et ret stort arbejde, som kostede 150 000 kr. En linie blev påbegyndt, og den er siden fulgt op efter evne.

1954 ønskede kommunesekretær Peter Thaysen, Bredsten at fratræde, og en ny blev valgt. Det blev Jacob Petersen, Damkobbøl. Kommunen har i årene fra 1920 til dato kun haft de to kommunekasserere.

1955 blev en husmoderafløser ansat. En ordning blev gennemført med Meta Christensen, Kongshoved, som fastansat i stillingen.

1956 blev vejen fra Sadbjerg til Sønderby udbygget som sidste etape på dette vejstykke. Dermed er der skabt gode muligheder for sognets forbindelse med omverdenen.

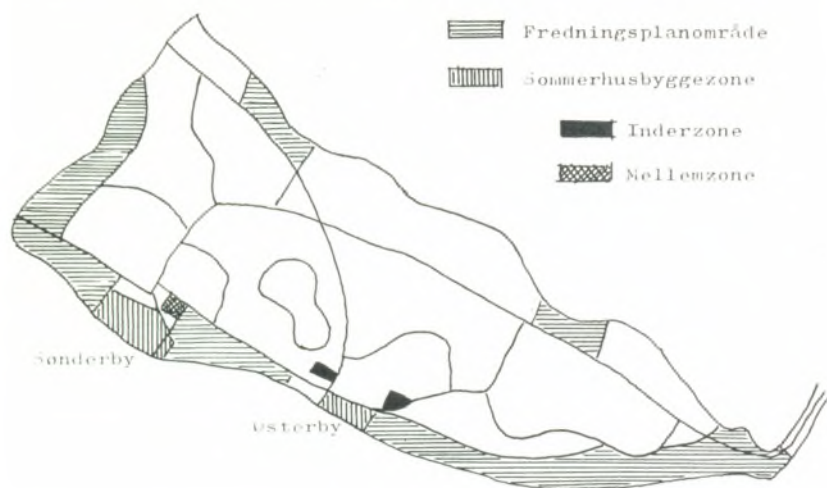
1957 blev vejen fra Østerby over Damkobbøl til Kegnæs Færge asfalteret.

I 1958 gennemførtes en ny skolelov. Loven pålægger kommunerne pligt til at etablere en undervisning for børnene i ottende og niende årgang, og enten selv eller i skoleforbund oprette en realafdeling. Disse bestemmelser medførte, at Kegnæs gik i skoleforbund med Ulkebøl. Ligeledes blev udbygningen af centralskolen med gymnastiksal, skolekøkken og sløjdløkkale en realitet. Den udbyggede skole med to lærerboliger og tre klasseværelser kostede kommunen netto 700 000 kr.

En eventuel sammenlægning af sognets skolevæsen med Lysabild blev drøftet, men de økonomiske fordele var ikke særlig store, og de kompetente myndigheder var betænkelige ved at påbegynde en likvidering af sognets skolevæsen.

Som foreløbig sidste etape på vejvæsenets område var asfalteringen

F R E D N I N G S - O G B Y U D V I K L I N G S P L A N
F O R K E G N Æ S K O M M U N E

af vejen gennem Bredsten, og gennem Vesterkobbøl over Grønmark til Sønderby — arbejder, der ialt kostede 235 000 kr., men som givetvis også sammen med de allerede foretagne asfalteringer bragte vort asfalterede vejnet op på 21 km, mens 18 km mangler. Deraf er der dog mange, som aldrig vil blive asfalteret.

Indtil for nogle få år siden var Kegnæs stort set ukendt som ferie- og turistområde. Kun et enkelt sommerhus lå hist og her som vidnesbyrd om, at der dog var nogle, der havde opdaget stedets skønhed. Men sidst i halvtredserne begyndte turisterne at vise sig i større tal. Det før så uberørte landskab var blevet opdaget som rekreativt område. År for år steg turistbesøget. På smukke sommer-søndage invaderedes halvøen og det tilstødende Drej af tusindvis af biler. Sommerhuse og iskiosker skød op i Sønderby og Østerby. En gammel kro i Østerby blev omdannet til motel, og det udvider hvert år. Campingvogne og telte sås langs store dele af sydkysten. I 1959 blev der i naturfredningsloven indføjet et nyt kapitel om fredningsplaner. Det bestemmes heri, at der skal udarbejdes planer over de egne af landet, som på grund af deres naturskønhed og ejendommelighed bør værnes mod overhåndtagende eller planløs sommerhusbebyggelse.

Kegnæs blev nu det første sogn i Sønderjylland, der fik udarbejdet en fredningsplan i henhold til de nye bestemmelser i naturfredningsloven. Af vedføjede kort ses det, hvilke områder fredningsmyndighederne ønsker bevaret i sin hidtidige tilstand, og hvor man ønsker sommerhusbebyggelsen koncentreret. Der kan bygges op til 280 sommerhuse i Sønderby og 190 i østerby. For nylig har Kegnæs kommune endvidere tilsluttet sig byudviklingsplanen for Als. Som følge deraf er der nu også indseende med helårsbyggeriet. Det skal i første omgang foregå i 2 små inderzoner i det lige færdigkloakerede Østerby. Når disse områder er opbrugt, står en mellemzone i Sønderby til rådighed for eventuelt nybyggeri, men hidtil har byggeaktiviteten ikke været stor på Kegnæs, hvad helårsbeboelse angår.

Sådan gik altså i store træk 350 år af en kommunes liv. Meget mere kunne være taget med, men de spredte pluk kan vel give et billede af det liv, der er levet i kommunen. Et liv, der ikke har været uden fejl disponeringer, måske flest af disse, det falder jo i kommunalmænds lod at skulle sige både ja og nej — måtte det så være lykkedes i nogen måde, at der her i vort sogn er sagt ja og nej de rigtige steder og ved de rigtige lejligheder.

Vi er nu inde i et tidehvert kommunalt set. Større enheder er på tale — tiden er en anden, kravene er andre, og vi ved ikke, hvad fremtiden vil bringe os og vort sogn. Men må det altid være sådan, at det bliver sognets og sogneboernes vilje, der spørges om, så de frit kan vælge hvilken vej de vil, og hvilken kommuneform, de ønsker. Kun skal det herfra ønskes, at det altid må blive sognets, halvøens, bedste, der tænkes på, så der ind over dagene, der kommer, så langt kirkeklokkernes klang når, må skabes gode kår for vor snævrreste hjemstavn, Kegnæs.

Hans Madsen:

Kegnæs Kirke

Grundlæggelsen

Den lille Kegnæs sognekirke ligner i sit ydre ganske det billede, man uvilkårligt danner sig af dens bygmester hertug Hans den Yngre af Sønderborg og hans hertugdømme. Han herskede ikke over noget stort område, men udstrakte sit herredømme over et lille, velproportioneret og økonomisk særdeles godt funderet fyrstendømme med venlige kyster, smilende landsbyer og store bugnende herregårdsmarker. Det samme indtryk gør Kegnæs kirke, set lidt på afstand. Lille og bred, lidt selvbevidst, men alligevel venligt indbydende rejser den sig med sit korte, bastante tårn og hvide mure, synlig fra sin bakke langt ud over Storbavnet til den ene side og over Hartsøens vidtstrakte enge til den anden.

På Sct. Hansdag den 24. juni 1615 nedlagde hertugen grundstenen til Kegnæs kirke og opkaldte den til ære for dagens helgen — eller måske sig selv? — Sct. Johannes kirke. Samme dag lod han opsætte et dokument, hvis første sætninger lyder: »I den hellige, udelte Trefoldigheds navn, amen! Vi Johannes kundgør ved dette åbne brev: Efter at Vi til forbedring af Vor fyrstelige husholdning og årlige indkomster til Vort amt Sønderborg netop ved Vor avlsgård på Kegnæs har ladet anlægge og opbygge to nye byer, Vesterby og Sønderby, så vil Vi desuden til Gud den Almægtiges ære og dyrkelse og til undersåtternes sjælfrelse og salighed lade oprette en ny kirke og give denne kirke efter indeværende dag navnet Sct. Johannes . . .«. På årsdagen for grundstensnedlæggelsen stod kirkebyg-

ningen færdig og blev indviet, og i de følgende to år forsynedes den med det nødvendige inventar.

Sagn

Som om så meget af hertug Hans' virke spandt sagnet også sine tråde om Kegnæs kirke. Det fortælles, at hertugen engang på en spadseretur ved Sønderborg slot fandt en del fødevarer henkastet i voldgraven. Han tænkte straks på tyveri og rettede sin mistanke mod 11 bønder fra Klinting, der kort i forvejen havde gjort hoveriarbejde på slottet. Han lod sin ridefoged hente bønderne, der efter et kort forhør trods benægtelse af skyld alle blev hængt i hertugens frugthave. Selv den sidste, der ikke havde været hjemme ved ridefogedens besøg og derfor fik besked senere og først nåede slottet efter mørkets frembrud, måtte strække hals i fakkelskær. Deraf det alsiske ordsprog: »Vi når det nok, som bonden fra Klinting sagde, han blev hængt ved lys«. Kun een bonde fra Klinting slap for denne skæbne, da han havde været syg, mens de andre arbejdede på slottet, og derfor var udenfor mistanke. Han hed Brok, og efter en gammel overlevering skal alle Brok'er på Als og Sundeved nedstamme fra ham. Da det nogle dage senere blev opklaret, at de fatale fødevarer af hertugens køkkenpersonale var blevet kasseret som ubrugeligt til menneskeføde og kastet bort efter en hovedrensning, var de henrettede mennesker altså uskyldige. Hertugen kom ind i alvorlige anfægtelser om sin sjæls frelse og byggede da Kegnæs kirke og dens tvillingkirke Nykirke på Angels nordkyst lige overfor Kegnæs som bod. De to nævnte kirker har oprindeligt været næsten ens og må derfor være bygget efter de samme tegninger.

Et andet sagn fortæller, at en troldkvinde i Hørup blev så vred over, at man begyndte at bygge en kirke på Kegnæs, at hun tog en stor sten i sit strømpebånd og med dette som slynge af al kraft kastede stenen efter kirken. Men stenen nåede kun til strandkanten af Grønmark, hvor man endnu kan se den. Hørup kirke, Grønmarkstenen og Kegnæs kirke ligger i en ret linie, så sigtet har været godt nok. Kegnæs sogns få beboere før 1615 skal have hørt under Hørup sogn, i hvis sognekirke nogle stolestader endnu bærer Kegnæs' navn. Gemmer dette sagn måske mindet om en modstand i Hørup sogn imod, at annekset Kegnæs blev selvstændigt?

Da kirken blev bygget, var dens beliggenhed i den midterste af de tre landsbyer fra sognets ældste tid meget bekvem for halvøens

*Hertug Hans den Yngre som ung mand.
Kobberstik fra 1778.*

indbyggere. Efterhånden som resten af sognet blev ryddet for skov og bebygget, kom kirken til at ligge ved sognets ene ende, hvorved kirkevejen blev lang for beboerne i halvøens østlige del. Senere tiders mennesker, ukendt med Kegnæs' ældste historie, har nok undret sig over kirkens mærkelige beliggenhed, og som en slags folkelig forklaring er formodentlig opstået det tredie sagn, der knytter sig til Kegnæs kirke. Der fortælles, at man oprindeligt havde planlagt at bygge kirken på sognets geografiske midtpunkt, Dambjerget, omtrent hvor forsamlingshuset står i dag. Men hvad der byggedes om dagen, blev af ukendte væsener revet ned igen om natten. Da det havde gentaget sig nogle gange, tog man det som varsel om, at kirken ikke måtte bygges på dette sted, og så rejstes den uden vanskelighed på den nuværende plads.

Kirkebygningen

I kirkens byggestil har hertug Hans søgt at efterligne den gamle romanske stil. Grundmuren forneden er af kampesten, sikkert samlet på Kegnæs' marker og kørt sammen af sognets bønder, som man har gjort det ved Danmarks ældste stenkirker. Selve murene er opført af munkesten og har vel først stået i den røde murstensfarve, men er senere blevet hvidkalket. Ved opførelsen fik skibet to vinduer, kor og tårn hver eet, alle med fladtrykte rundbuer. Som i dag var indgangen oprindelig i vest gennem tårnet, hvis nederste stokværk var våbenhus. Loftet er overalt bjælkelofter, i tårn og skib sikkert de oprindelige lofter, mens loftet i koret er fornyet 1852. I tårnets øverste stokværk blev de to kirkeklokker anbragt i solide egebjælker, som sikkert stammer fra sognets egne egeskove. Der er ingen glamhuller, og først sent (1893) blev der brudt tagvinduer i taget til erstatning derfor. Øverst på tårnet knejser en vejrhane med årstallet 1615, som også er sat med jernankre på tårnets vestmur.

Kirkerummet udvides

I 1615 var kun den vestlige ende af Kegnæs bebygget. Men i de nærmest følgende år blev rydningen af skovene fortsat, og antallet af gårde og beboere øgedes stadig og dermed behovet for flere siddepladser i kirken. Allerede før 1646 var tårnrummet blevet indlemmet i selve kirkerummet og forsynet med stolestader. Denne del af kirken fik hurtigt i folkemunde navnet »Hans Peter Kromands kirke«, fordi en del af de mandlige kirkegængere, vel særlig kuskene, før gudstjenesten fandt det nødvendigt at varme og styrke sig ved en dram henne i Kirkekroen, og en del af dem har nok haft vanskeligt ved igen at rive sig løs fra dette hyggelige sted. Når de endelig, ikke helt ædru, kom til den gudstjeneste, som forlængst var begyndt, førte fødderne dem uvilkårligt ned i kirkens mørkeste og fjerneste krog under tårnet, så her har Hans Peter Kromands samlede »menighed« været at finde.

Våbenhus

I 1695 skænkede den kongelige pensionær (forpagter) på Hjortholm, Claus Paulsen, det lille våbenhus på sydsiden, som endnu står. Derved fik man igen et våbenhus som erstatning for tårnrummet, der var blevet en del af selve kirkerummet. Gaven bevidnes af en

Kirkens nordvæg og vestpulpitur.

smuk sandstenstavle med solur over indgangsdøren med følgende inskription på tysk: »Anno 1695 er dette våbenhus som et minde blevet foræret af hr. Claus Paulsen og fru Anna Paulsen, Gud til ære, kirken til pyrd, menigheden til gavn«.

Pulpiturer

Udstykningen af Hjortholm og Nygård fra 1765 og de følgende år øgede igen indbyggerantallet med mange nye tilflyttere, som der også skulle skaffes plads til i kirken. Hver gård har indtil o. 1900 haft sine faste pladser i kirkens stolestader. 1770 blev vestpulpituret sat op. På det blev i 1870 kirkens første orgel anbragt, og da et nyt orgel anskaffedes i 1961, blev det gamle pulpitur samtidig fornyet. 1795—1796 blev der anbragt et pulpitur langs hele skibets nordside, og det nødvendiggjorde en hel forandring af kirkens nord-

facade. For at skaffe vindueslys både til pladserne på pulpituret og på kirkegulvet blev det høje nordvindue delt i to vinduer, og to nye »dobbeltvinduer« udhuggedes i muren. Da nordpulpituret blev fjernet igen i 1952, var der ikke mere brug for denne vinduesinddeling. Men på grund af dens arkitektoniske skønhed beholdt man den dog og blændede blot de nederste ruder af indad i kirken.

Restaureringer

I løbet af 1800-tallet blev kirken to gange underkastet gennemgribende restaureringer. Første gang var i 1851—1852, da kirken var så forfalden, at der var planer om at bygge en ny kirke på Dambjerget midt i sognet. Men også denne gang blev det forhindret, sikkert mere på grund af omkostningernes størrelse end ved overnaturlige væseners indgriben. I stedet gav man kirken en stor istandsættelse for 580 rigsdaler. Fra den næste hovedstandsættelse 1899—1903 stammer kirkens gulve. Gulvet i koret ligger nogle centimeter over skibet og er af rødbrune marmorfliser. Gulvet i skib og tårn er af firkantede, gule teglstensfliser. Samtidig blev det lille våbenhus lukket og degraderet til materialrum, mens vestindgangen gennem tårnet blev åbnet påny, og tårnrummet indrettet til våbenhus som i kirkens første dage.

Kirkens inventar

Alteret er så gammelt som kirken selv og opmuret af samme slags sten. Bagsiden er hvidkalket, de andre tre sider gråmalede. *Alterklædet* er nyere, af rødt fløjel med guldfrynser og guldbroderet kors.

Altertavlen er et middelalderligt arbejde fra o. 1450 og har oprindelig ligesom døbefonten og prædikestolen stået i den efter reformationen forsvundne Sct. Nikolaj Kirke i Sønderborg, hvorfra hertug Hans den Yngre efter en sandsynlig overlevering har ladet disse genstande flytte til den nye kirke på Kegnæs.

Altertavlen er meget fin billedskærerkunst af en ukendt mester og fremstiller levende og realistisk under vandringen til Golgata den situation, da den til døden udmattede Jesus er ved at segne under korsets byrde til trods for, at en soldat bearbejder hans tornekrone hoved med en knippel. Til venstre står Simon af Kyrene med foldede hænder parat til at gribe korset, mens apostelen Johannes med løftet pegefingervender nogle ord til Jesu moder Maria, der led-

Alt:cr:avlens mid:terfelt: Vandringen til Golgata.

sages af to andre kvinder. Til højre slæber to drabanter af med de næsten nøgne røvere. Den ene drabant bærer ved bæltet en taske med en hammer og tre nagler. I baggrunden ses flere soldater og et par rakkerknægte, der bærer røvernes T-formede kors samt en spade. I forgrunden ses to legende børn. Hvad kunstneren har tænkt sig med disse børn, er ikke ganske klart. Måske skal de være symboler på det ubekymrede hverdagsliv, der går videre trods lidelses og døds gru og smerte.

Der er på altertavlen sidefløje med hænger, som tydeligt engang har været firkantede og til at klappe sammen, så nye billeder på sidefløjenes bagsider på visse tider af kirkeåret har kunnet danne

et nyt alterbillede. Disse bagsidebilleder er bevaret og er på sydfløjen en katolsk biskop i fuldt skrud, sandsynligvis Sct. Nicolai, biskoppen i Lyra i Lilleasien, værnehelgen for kirken i Sønderborg, hvor altertavlen først havde sin plads. På nordfløjen ses ærkeenglen Mikael i kamp med en ildspyende drage, efter en gammel legende som et symbol på det godes sejr over det onde. Både på forsiden og bagsiden af altertavlen findes flere mindre, bibelske billeder: kobberslangen i ørkenen, Isaks ofring, Kristus som den gode hyrde, apostelen Peter, Kristus med sejrspanen. Et skriftsted Mt. 11,28 er ved en restaurering 1928 malet nederst på altertavlen og skjuler et gammelt oliemaleri af nadverens indstiftelse. Et ca. 1 m dybt hul ind i altertavlen fra syd kan have været et middelalderligt relikviagemme.

De fire *alterstager* er lige så gamle som kirken og har stået på alteret fra kirkens grundlæggelse. Et lille sort, forsølvet *alterkrucifix* fra o. 1650 er forsvundet i årene o. første Verdenskrig. *Alterskranken* har rige udskæringer og er femsided og minder ved dette tal den knælende nadvermenighed om Jesu fem sår, bispisningens fem brød og lignelsens fem kloge og fem tåbelige jomfruer. Indgangslågen er særlig rigt udsmykket med et udskåret krucifix, indrammet af store akanthusblade. Alterskranken er fra 1694, samtidig med det lille våbenhus på kirkens sydside. *Altertæppet* er fra 1963, syet i korssting af 16 kvinder i sognet (1000 arbejdstimer) og bærer i kanten symboler for kirkeårets gang og i midten en flerfarvet stjerne, hvilken sidste er en kopi af en gulvmosaik af Rafael i Sct. Peterskirken i Rom. *Alterdugene* er af nyere dato og syet af damer i sognet.

Kirkens oprindelige *kirkesølv*, kalk og disk i forgyldt sølv med en vægt af 33 ³/₄ lod, blev opbevaret i præstegården i et læderfutteral og gik til grunde ved præstegårdens brand 1773. Den ved branden økonomisk hårdt ramte menighed havde kun råd til at anskaffe ny kalk og disk i tin. Først i 1863 blev der igen råd til altergangssager i sølv, det som stadig bruges. 1637 omtales en nu forsvunden sygekalk til hjemmeberettelse, en gave fra hertugen af Sønderborg.

Messehageler er o. år 1700 forsvundet fra mange sønderjyske kirker, men var indtil den tid et selvfølgelig tilbehør til en kirke også i Sønderjylland. En messehagel har der været ved Kegnæs kirke lige fra hertug Hans' tid. Den fik en stor reparation i 1657. I 1663 forærer kongelig amtsskriver Jacob Jensen kirken en ny smuk messe-

Den romanske døbefont.

skjorte. I 1722 anskaffes en ny messehagel, som dog i 1763 er i forfald og er på vej ud af brug eller måske allerede kasseret.

Brudekrone og *brudesmykke* kunne også Kegnæs' unge piger leje af præsten og smykke sig med på bryllupsdagen i 1700-tallet. Men kirkeinventariet siger, at de sjældent blev brugt, da lejen var dyr, og forøgede hans indtægter noget. *Dåbstøj* og *ligtøj* holdtes også i mange år af præsten til udlejning.

Døbefonten er enten middelalderlig og stammer fra Sct. Nikolaj kirke i Sønderborg, eller også har hertug Hans ladet den lave som en efterligning af en gammel romansk døbefont, for at den skulle passe ind i kirkens romanske stil. Hullet i stenen er stort nok til, at det kan have været brugt til den oprindelige døbeform, hvor barnet nøgent blev dykket tre gange helt ned under vandet, en form, som om vinteren har kostet mange spædbørn livet gennem en lungebetændelse, da kirken var uopvarmet, dåbsvandet for det meste også, og barnet ikke gerne måtte være mere end fjorten dage gammelt, når det blev døbt. Da denne skæbne ramte en af Kristian IV's små prinsesser, kom der et kongeligt forbud mod denne dåbspraksis, og

menighederne i alle kongens riger og lande måtte anskaffe sig dåbsfæde og begynde at døbe, som vi gør nu. Kegnæs menighed hentede i 1638 sit dåbsfad i Lübeck for en pris af 6 mark. I det gamle dåbsfad står nu en næsten ny *dåbskande* af messing.

En meget ejendommelig og sjælden inventarigenstand er *korskeranken*, der med sin skarpe afgrænsning mellem skib og kor næsten leder tanken hen på en katolsk kirke. På hver side af indgangen er der 5 tovsnoede stave. På den bjælke, der foroven afslutter disse, hviler en krucifixgruppe. Kristusfiguren på korset er et ualmindeligt fint kunstværk fra o. 1500, nøje beslægtet med en lignende figur i Felsted kirke. De to sidefigurer, jomfru Maria og apostelen Johannes, samt selve korset er derimod mere håndværksmæssigt arbejde og stammer fra året 1691. Bjælken, der bærer gruppen, har på østsiden på Latin indskriften: »Dette korsmonument lod stedets præst S. H. Lillius på egen bekostning opsætte år 1691 til minde om sin korsfæstede frelser, selv korsfæstet for verden«. På vestsiden står på dansk: »Det være langt fra mig at rose mig uden af vor Herres Jesu Kristi kors, ved hvem verden er korsfæstet for mig, og jeg for verden«. Det, der i disse inskriptioner vækker tilskuerens særlige interesse, er pastor Lillius' stærke fremhævelse af, at han selv har haft et kors at bære. Hvad mener præsten med disse ord, og hvad forbindelse er der mellem dem og den store gave, som præsten af egne midler har skænket Kegnæs kirke i denne korsfæstelsesgruppe? Folkecoverleveringen har fortalt noget, et gammelt nylig fundet dokument i Landsarkivet i Åbenrå noget mere, og følgende historie stiger frem:

Wolf Rathlou, den andetsteds i denne bog omtalte herremand på Hjortholm, var fra 1666 til 1684 Kegnæs' onde ånd. Han lod også sit tyranni gå ud over præsten, idet han berøvede denne så mange af hans indtægter, at han ofte ikke havde det daglige brød i præstegården, og præstens børn derfor måtte gå ud med tiggerposen til de forarmede og forkuede bønder for at prøve at få lidt spiseligt hos dem. Da herremanden omsider blev forjaget af kongen på grund af skatterestancer, fik præsten omgående en skrivelse af sted til København med bøn om erstatning for Wolf Rathlous overgreb. Præsten fik da græsningsret på Hjortholms jorder for 6 køer og 6 får med lam, en ret, som sognepræsten beholdt, til den ved Hjortholms udstykning i 1765 blev afløst med en erstatning på 12 tønder land agerjord. I 1691, efter at præsten har fået denne

erstatning, skænker han så den omtalte korsranke med krucifix-gruppen som en takkegave til Guds hus, idet han på gavens inskriptioner nævner det kors, som han gennem sine lidelser under Wolf Rathlou har båret og nu ved herremandens bortjagelse og den givne erstatning er sluppet fri for.

Prædikestolen stammer også fra Sønderborgs Sct. Nikolaj og har således stået i Kegnæs kirke lige fra dennes indvielse. Den er enkel i sin udførelse. I de fire midterfelter, der nu er smykket med blomstermotiver fra 1928, har der indtil dette år været malerier af de fire evangelister.

Himlen over prædikestolen er efter dens plattyske indskrift en gave til kirken fra Johan Heinrich Kayser fra Thüringen i Syd-tyskland i året 1683. Om denne mand og hans gave tier både skriftlig og mundtlig overlevering. Måske har det pastoratsarkiv, der gik til grunde ved præstegårdens brand 1773, kunnet fortælle noget mere derom. Fire engle bærer på Himlens kant de forskellige redskaber til korsfæstelsen: hammer og nagler, en stige, et spyd, en isopstængel med svamp.

Prædikestolens *dør*, der sikkert er yngre end selve stolen, er interessant ved de gådefulde våbenskjolde, der smykker den. Indtil nu har det ikke kunnet konstateres, hvilke familier, de har tilhørt. Våbenmærket er til højre en pelikan, der fodrer sine unger med sit blod, og hjelmtegnet er et dødningshoved. Våbenmærket til venstre er en tør egerod med grøn kvist og ovenover en flyvende fugl, og hjelmtegnet er et ridderhoved med lukket vesir. Der foreligger også den mulighed, at billederne er kristne symboler, der i det ydre af kunstneren er blevet formet som våbenskjolde. Dødningshovedet skulle da være et langfredagssymbol, og pelikanmoderen symbol på den korsfæstede frelser, der døde, for at vi kunne få det evige liv. Hjelmen med den lukkede vesir skulle da være et påskedagssymbol: sejrherren kommer tilbage fra slagmarken og har endnu ikke nået at få vesiret slået op igen; således vendte Kristus sejrrig tilbage fra de døde. Den flyvende fugl kan være fredens due, idet freden mellem Gud og mennesker er genoprettet. Egebladet er et gammelt, germansk sejrssymbol og hentyder måske også til de store egeskove, der engang dækkede Kegnæs.

På prædikestolen er der i jernstativ et gammelt *timeglas* med to glas, et for halve og et for hele timer. I deres sagte, rindende sand har menigheden ned gennem tiderne kunnet aflæse, hvor langt deres

præst var kommet i sin prædiken. For en og anden har det måske også givet anledning til tanker om det hurtigt svindende jordeliv og evigheden, der venter, hvis præstens prædiken en søndag ikke rigtig har kunnet fængsle tankerne.

Af *malerier* ejer kirken to. Eet af dem hænger på korets nordvæg og forestiller Kristi korsfæstelse med hele det menneskemylder, som vore evangelister skildrer. Forgrunden er en gengivelse af et maleri af den hollandske mester van Dyck, mens eventuelt forbillede for baggrunden er ukendt. Et andet maleri hænger på skibets østvæg lige ved døbefonten og forestiller de hellige tre kongers tilbedelse af Jesusbarnet. Det er en kopi af et maleri af Rubens. I kirkeinventariet 1763 nævnes desuden tre andre senere forsvundne malerier, forestillende opstandelsen, Jesu fødsel og korsfæstelsen.

Kirkestole har Kegnæs kirke haft siden grundlæggelsen. De første stolestader fra hertug Hans' tid har sikkert gjort tjeneste indtil 1786, da en smed og to snedkere i sognet får betaling for 31 nye stolestader. De nuværende kirkestole er lavet i 1905. I kirkens første år omtales en *skriftestol*. Herskabet fra Hjortholm synes til sin tid at have haft egen stol, og lige til den nyeste tid var der i koret stole til præstefruen og til degnen.

I 1870 fik Kegnæs kirke sit første orgel, leveret af firmaet Marcussen og Søn i Åbenrå. Det afløstes i 1961 af det nuværende orgel med seks stemmer, leveret af firmaet Brdr. Bruhn i Åbenrå.

Klingpungen, hvis klokke bærer indskriften »I. H. Schmidt 1856«, bruges endnu i Kegnæs kirke og er siden 1894 ved hver gudstjeneste blevet båret af menighedsrådets medlemmer på skift. *Lysekroner* og *salmenummertavler* er fra nyere tid. Et *kirkeskib*, kopi af skoleskibet »København«, der i 1928 forsvandt i Atlanterhavet med mange unge styrmandselever ombord, er skåret af en af sognets fingernemme beboere og skænket kirken 1938. En *pengebøsse* blev i 1961 lavet og foræret kirken af en anden af sognets håndsnilde mænd. Den er lavet af gammelt egetræ, og billedet på bøszen, en gengivelse af det ældste kendte billede af kirken, er lavet ved indlægning af forskellige træsorter i de naturlige farver: guldregn, akacie, hvidtjørn, ahorn, mahogni, teak og moseeg.

De gamle bronze-*kirkeklokker*, som hertug Hans i 1615 lod ophænge i sin nye kirke i en solid egetræs klokkestol, som holder endnu, bar på latin følgende indskrift: »Mester Peter Melchior Brande har lavet mig anno 1615«, og dertil er føjet hertug Hans' våben og

Alterkalk af tin fra 1776.

titler. I over 300 år talte de begge til Kegnæs' beboere i sorg og glæde, til hverdag og fest. Under første Verdenskrig tav den største klokke, der blev taget ned og omsmeltet til kanonkugler. Efter genforeningen skænkede Danmark i 1921 Kegnæs kirke en ny, stor kirkeklokke med inskriptionen »Opløft din røst på gammel vis til hjertets trøst og Herrens pris«. I gavedokumentet står bl. a.: »Når da klokken atter lyder over det ved troskabens og kærlighedens kraft genvundne land, ligger deri den bøn, at frelsens ord på folkets mål må vare og vokse, mens malmen har mæle«.

I våbenhuset hænger et *billede*, forestillende Nadverens Indstiftelse, og udskåret i træ *inskriftionen* »Verbum Dei manet in æternum«. Begge er gaver fra nyeste tid.

Gravminder i kirke og våbenhus

Lige så længe kristendommen har eksisteret, har det været de kristnes ønske at hvile så nær som muligt ved Guds hus. Derved opstod kirkegården omkring kirken og den mærkelige skik med *begravelser inde i kirken*. I Kegnæs kirke har grunden under kirke-

gangen fra tårnbuen til korbuen været inddelt i gravsteder ved murede skillevægge på tværs. I 1664 får kirken 20 mark af en fru Ivers for en begravelse inde i kirken. Den sidste begravelse derinde blev i 1785 købt af ejeren af stamparcellen til Nygård, Andreas Schmidt og hans kone; for hver af dem betaltes 12 mark. Liglugten, der på grund af disse begravelser hang i kirken, har sikkert været medvirkende til de spøgelseshistorier og den uhygge, som man forbandt med en kirke ved nattetid.

Jordpåkastelsesspaden er fra 1700-tallet og har altså gjort tjeneste i 250 år ved sognets begravelser og været i hænderne på 14 forskellige sognepræster.

Nogle af de *ligsten*, som står i våbenhuset, har sikkert ligget over en begravelse inde i kirken. Derom vidner de afslidte inskriptioner, forårsaget af mange kirkegængeres trin:

1. En smuk sten i våbenhuset til højre for indgangsdøren er sat over Hans Nielsen, Sønderby, som døde den 18. august 1650, 84 år gammel. Stenen oplyser, at han i 35 år havde været kirkeværge til Kegnæs kirke og sandemand til Kegnæs birketing. Hans kone var Caren Hanses, barnefødt i Kværn præstegård i Angel, datter af hæderlig og vellærd mand H. E. . . . Hans Nielsen må have været en førerskikkelse blandt Kegnæs' første beboere og har været værge for den nye sognekirke i mange år, lige fra dens grundlæggelse, til han selv døde. Skade, at vi intet ellers kender til hans oprindelse og virke.

2. En lille, ejendommeligt formet sten i våbenhusets vindue bærer et stort kors og inskriptionen »Herunder ligger salig Peder Jørgensen, anno 1659«. Stenen er fundet i et markdige.

3. På våbenhusets vestvæg en rød kalksten med følgende inskription: »Salig hr. Claus Paulsen, kgl. pensionær på Hjortholm, ...8 år gammel, og hans kone Anna født Brandtin, 38 år gammel, er begravet her 1701. Gud være deres sjæle nådig«. Denne mand var kongelig pensionær på Hjortholm 1687—1701, altså den første forpagter under Kronen, kommet lige efter Wolf Rathlous forjagelse. Han skænkede 1695 Kegnæs kirke et nyt våbenhus, jvf. ovenfor.

4. I våbenhuset på østvæggen til venstre for indgangsdøren en gravsten af rød kalksten med inskriptionen: »Herunder hviler salig Jens Hansen, tidligere pensionær på Hjortholm, født 24. juli 1687, død 1740 den 6. april«. Denne mand havde tidligere haft Kidingård i forpagtning og sad 1735—1738 på Hjortholm som kongelig

pensionær. Endnu i 1745 levede hans enke Sophie Amalie Hansen på Hjortholm.

5. I våbenhuset på østvæggen ved siden af Hans Niensens en ligsten over Jørgen Andersen, født 23. september 1787 på Kegnæsgård, død 23. november 1803 på Hjortholm. Denne unge mand, der kun blev 15 år gammel, var søn af Jørgen Andersen og dennes hustru Magdalene Zoffmann. Witzke på Hjortholm var hans formynder.

Kirkegårdsmonumenter:

1. Gravsten over to danske soldater

a. Mads Christen Poulsen, underjæger, født i Lægind, Thisted amt, død 12. maj 1849, 28 år gammel.

b. Chr. Mathias Petersen, født i København, død 19. maj 1849.

2. Mindesten for de i krigen 1914—1918 faldne 42 sognemænd.

3. Gravsten over en russisk krigsfange, Sergei Titschinski, død 28. december 1917 i Sønderby.

4. Gravsten over 4 ukendte, ilanddrevne mænd fra krigen 1939—1945.

5. Mindesten over overgendarm H. Chr. Hansen fra Østerby, født

5. oktober 1893 i Vejstrup, død 19. december 1944 i Neuengamme koncentrationslejr.

Kirkegården:

Kirkegården omkring kirken indeholder 270 gravstene. Oprindeligt var pladsen ikke afgrænset, og græsset på den tjente som føde for præstens gæs. 1804 blev der opført et stendige ved vest- og nordsiden. Men endnu i 1870 var en sumpet og med buskværk og popler begroet grøft det eneste skel mod øst og syd. I 1870'erne blev alle træer fældet, og der opførtes et stendige, som blev beplantet med et levende hegn. Da buskværket blev ryddet, lod man to unge egetræer stå som en dobbelteg. Da den dansksindede sognepræst Th. Bernth i 1888 blev afsat som lokal skoleinspektør, lod han i sin vrede det ene af de to egetræer fælde for ikke at have dobbeltegen, det tyske symbol, for øje. Denne dobbelteg har formodentlig også givet den nordlige udkørsel fra præstegården navnet »Prøjservejen«. I 1876 blev kirkegården endvidere drænet og udvidet lidt mod nord. I vest er der en køreport mellem granitstolper, omtalt allerede 1639. I syd og øst er der fodgængerlåger mellem murede piller.

KEGNÆS KIRKES

	Præster	Degne
1615	1) Petrus Garlstedt —1642—	1) Hans Paulsen
	2) Johs.P.Garlstedt —1669—	2) H.Chr. Petersen
	3) Peter Garlstedt —1679—	3) Gottfried Preutzen
1700	4) S.H. Lilius —1707—	4) Peter Preutzen
	5) Gr.L. Bottiger —1755—	—1730—
	6) H.G. Brolund —1767—	5) Claus Hansen —1756—
	7) D. B. Byberg —1801—	6) H.Chr. Clausen —1793—
1800	8) Lorens Nissen —1842—	7) Peter Jorgensen —1829—
	9) Chr.Fr.Nissen —1860—	8) Chr.Uhlenberg —1864—
	10) Th.Aug.Bernth —1894—	9) Jørgen Hansen —1890—
1900	11) Jac. bendixsen —1906—	10) Chr.G.Schmidt —1912—
	12) H.P. Hansen —1908—	11) von Monrath —1919—
	13) A. Jann —1918—	
	14) F.I. Præst —1921—	
	15) D.P. Smith —1927—	12) P. Diedrichsen —1940—
	16) Fr.Frederiksen —1945—	
	17) O.E. Petersen —1959—	13) Georg Andreasen
1965	18) Hans Madsen	

Hans Madsen:

Præste- og menighedsliv på Kegnæs

Da kristendommen fik magt i Danmark, rejstes overalt i landet de nye gudshuse, der blev midtpunkter i de enkelte sogne. Langt de fleste af Danmarks landsbykirker er grundlagt i den tidlige middelalder og ombygget og udvidet i den gotiske tid.

Helt anderledes er det gået på Kegnæs. Her var ingen faste beboere i middelalderen, der lå ingen landsbyer gemt i de store skove, og her var ingen kirke som centrum for et sogn. Først henimod år 1600 ændredes disse forhold. Landsherren hertug Hans den Yngre begyndte at udnytte halvøens rigdomme rationelt, og skovhugsten, svineavl og betjeningen af gården Hjortholm krævede, at der var bofaste folk på Kegnæs. Disse »fyrstelige tjenere«, Kegnæs' første beboere i nyere tid, blev ifølge traditionen lagt under Hørup sogn og måtte altså sejle over Lillehavet og gå et par kilometer for at komme i kirke. Endnu minder navnet »De Kegnæs kirkebænke«, som de bagerste bænkerader i Hørup kirke kaldes, om dette gamle tilhørsforhold. Et andet minde derom er sandsynligvis en bestemmelse for en af præsteindersterne i Hørup, der efter sit fæstebrev var pligtig til for sognepræsten i Hørup at gøre tre rejser årlig til Kegnæs.

Men da hertug Hans opdagede, at Kegnæs' jord egnede sig godt til landbrug, besluttede han at rydde en del af skovene, og hele den vestlige ende af halvøen, sandsynligvis indtil Hartsøens og tilgrænsende enges sumpområde, blev allerede i hertugens levetid til herregårds- og bøndermarker. Den kraftigt forøgede befolkning var nu

talrig nok til at danne et eget kirkesogn, som i fremtiden kunne gøres større ved at rydde andre store skovstrækninger. Derfor nedlagdes Sct. Hansdag 1615 grundstenen til Kegnæs kirke, og hertugen deltog personlig i højtideligheden. Dermed var det lille samfund grundlagt, som Sct. Hansdag 1965 er fyldt 350 år, og hvis kirkelige historie vi i det følgende skal forsøge at følge.

Det er dog lettere sagt end gjort, da der næsten fuldstændig savnes kildemateriale fra tiden før 1773, fordi præstegården da brændte, og kirkebøgerne og hele pastoratsarkivet derved gik til grunde. Man må derfor for den ældste tids vedkommende støtte sig til udensøgs kilder og viden om kirkelige forhold, der var fælles for hele landet.

1600-tallets almue på landet stod ikke højt hverken i kultur eller moral, særlig hvor den var undertrykt af adelen, og dette gjaldt i høj grad Kegnæs, hvor det 17. århundrede er de sønderborgske hertugers og Wolf Rathlous århundrede. For godsejeren var bonden arbejdskraft på linie med hesten og de øvrige husdyr, og det gjaldt om at suge så meget arbejde og så mange skatter og afgifter ud af ham som muligt. Som menneske interesserede bonden ikke regering og adel.

Det kan derfor ikke undre, at generalsuperintendenternes visitatsberetninger skildrer almuen som sløv, uvidende, materialistisk indstillet og forfalden til drik. Ved gudstjenesten kunne de udvise en meget støjende adfærd. Den moralske vandel stod lavt, og overtroen florerede. Endnu 1630 brændtes der hekse på Als. Folketroen omfattede meget mere end en enfoldig og barnlig tro på Gud Fader og Jesus Kristus. For den jævne almuemand haltede Helhesten omkring på Kegnæs kirkegård om natten, mens de døde som genfærd holdt hus i og udenfor kirken og vel også kunne finde på at aflægge det gamle hjem et besøg. På Østerbymade har elverpigerne trådt deres yndefulde dans for at forlokke den unge mand, der var dristig nok til at færdes mellem Østerby og Sønderby ved nattetid. På Hjortholms store strandenge har Mosekonen brygget sin sælsomme bryg. I Hartsøen og de forskellige moser og vandhuller har Nøkken og andre mærkelige væsener drevet deres spil. På de ældgamle kæmpehøje har onde ånder fra en fjern fortid luret på at gøre fortræd, og på havet, der var kegnæsboens landevej, når han skulle udensøgs, og hans arbejdsplads ved siden af markerne, boede der i dybet havmænd og havfruer og allehånde uhyrer, der var den søfarendes skræk og tit hans skæbne, undertiden måske også hans

*Efter kirketid foran Kegnæs kirke.
Maleri af S. Hansen i Museet på Sønderborg slot.*

hjelper. Alle disse fantasifostre var for almuen en virkelighed, man måtte regne med og vare sig for, og troen derpå er blevet bestyrket, når man om aftenen i de små bondestuer eller herregårdens borgerstue berettede for hinanden om sælsomme oplevelser, man selv eller andre havde haft, mens tilhørernes spændte interesse og gysende forventning har opildnet fortælleren til at pynte beretningen op med nye, dramatiske træk, og arneildens eller tællepråsens blafrende lys og skiftende skygger på stuens vægge og gulv, vindens tuden om hus-hjørnet og havets brusen i nærheden har udgjort en virkningsfuld baggrund for det fortalte eventyr. Ind i hele denne atmosfære passer det godt, at enkelte mænd og koner »har kunnet mere end deres Fadervor« og har givet sig af med at tage varsler og mane og vel også med et vist urtekundskab har optrådt som en slags naturlæger og sikkert som »kloge mænd« og »kloge koner« har været højt anset i det lægeløse sogn. Selv blandt præsterne har der været en »klog mand«, men herom senere. Sammenholdes dette med Lorens Nissens skildring af kegnæsboerne, da han blev sognepræst på Kegnæs i 1803,

må vi tro, at ovennævnte beskrivelse stort set passer på Kegnæs' befolkning både i 17. og 18. århundrede.

Man kan ikke sige andet, end at kirken med den verdslige magts fulde billigelse og støtte energisk søgte at ændre forholdene, idet man gik frem efter datidens patriarkalske opfattelse og drastiske kirketugt. 27. sept. 1636 kom der en fælles politiforordning fra kongen og den gottorpske hertug til bekæmpelse af ødselhed og overdådighed og til indskærpelse af moral og gudsfrygt. Under søndagsgudstjenesten skulle portene i byerne og bommene i kirkelandsbyerne være stænget, og ingen udskænkning måtte finde sted. Der var hyppige visitatgudstjenester med eksamination af alle, både børn, unge og ældre, i den kristelige børnelærdom ved biskoppen eller provsten, og det kostede 2 rigsdaler eller fængselsstraf at udeblive uden lovlige grund. Det er ikke underligt, at mange præster var nidkære med at holde katekisationsgudstjenester og med at nøde hele sognets befolkning til at deltage deri, for at de ikke skulle stå til skamme, når den kirkelige øvrighed kom på visitats.

Det er lige så forståeligt, at degnen var ivrig i tjenesten, når han i kirkens våbenhus havde børnene og ungdommen til undervisning i den kristelige børnelærdom, og at han flittigt gjorde brug af tampen og ferlen i en god sags tjeneste. Banden og sværgeren blev straffet med pengebøde eller gabestok — og så fremdeles. Den mest ærekrænkende straf har vist været at skulle gøre offentlig kirkebod, d. v. s. ved gudstjenesten i hele menighedens påhør bekende sin brøde og derefter angrende modtage præstens absolution. Ved en forordning af 1651 tilsagde kongen gejstligheden kongemagtens bistand til gennemførelse af forholdsregler overfor genstridige personer, der i visse tilfælde endog i eet år kunne blive tugthusfanger i Bremerholms Jern i København. Disse forordninger og deres udøvelser har vel ikke umiddelbart fundet sted på Kegnæs før 1667, der først blev kongeligt område i det år. Men Hertug Hans var en overbevist ortodoks lutheraner, der endog anerkendte Konkordieformlen, et meget intolerant og fanatisk luthersk kampskrift, der afvistes af kongen og de andre sønderjyske hertuger. Derfor er der kun grund til at tro, at han i lovgivningen og lovhåndhævelsen for sit lille område har fulgt sin kongelige broder og det øvrige Sønderjylland.

Hvordan er gudstjenesten foregået på Kegnæs i de første 200 år? Vi ved, hvordan salmesangen har lydt. I Brolunds Inventarium 1763 nævnes to »helt gamle danske ødelagte salmebøger, den ene

med noder, den anden med mange andre salmer, som ikke mere bruges«. Den førstnævnte kan vanskeligt være andre end Hans Thomissøns »Den danske Salmebog«, der i tidsrummet 1569—1647 kom i den ene udgave efter den anden. Den sidstnævnte er formodentlig en Cassuben-salmebog fra sidste halvdel af 1600-tallet, og den har sandsynligvis afløst Hans Thomissøns salmebog i Kegnæs menighed. Da bøgerne eksisterede i 1763, har de altså overlevet præstegårdsbranden 1723, formodentlig fordi de har været opbevaret i kirken. Men i så fald har de sikkert også været brugt ved gudstjenesten og ikke blot ved hjemmeberetninger og husandagter.

Salmesangen i Kegnæs menighed har altså sandsynligvis været på dansk lige fra begyndelsen. Mange af de første kolonister fra 1615 er kommet fra Als, der hørte under Fyns Stift og havde helt dansk kirkeordning. De har ført det tilvante med sig og har fortsat det i det nye hjem. 1700-tallet bringer ingen ændring i dette forhold. Vi ved, at endnu i 1803 brugtes den rigsdanske Kingos Salmebog, og at den blev afløst af den rationalistiske Evangelisk Christelig salmebog i 1812. Førsteudgaven af Kingos Salmebog kom 1699, så denne salmebog har nok i Kegnæs menighed afløst Cassubens salmebog kort efter 1700. Formodentlig er den indført af pastor Lillius, der døde 1707. I de to omtalte århundreder var prædikesproget dansk i næsten hele Nordslesvig.

Når sognepræsterne på Kegnæs lod deres menighed synge af danske salmebøger, er det meget vanskeligt at tænke sig, at de ikke også har prædikeret på dansk og brugt dansk liturgi. Liturgien, der ikke var lovfæstet i bestemte former, har sikkert ligget nær op ad den rigsdanske. Selv en messeskjorte har været i brug, da Brolund nævner, at en gammel, slidt messeskjorte endnu i 1763 fandtes i Kegnæs kirke, men ikke mere blev brugt. Er det Kegnæs' første rigsdanske præst Böttiger, der kom 1707, som har indledt sin sønderjyske præstevirksomhed med at hænge dette gamle danske klædningsstykke for præsten bort? Det tjener til ære for de første fire sognepræster på Kegnæs, der alle var sønderjyder og tysk uddannet, at de respekterede sogneboernes danske afstamning og lod dem leve deres menighedsliv på fædrenes sprog og i omtrent samme rammer som deres landsmænd i Kongeriget på en tid, da det tyske sprog, særlig på salmesangens område, bredte sig i mange nordslesvigske sogne. Mere forstemmende er det at læse i det førnævnte Inventarium, at der ved Kegnæs kirke også er en tysk salmebog fra år 1752 »i meget

god stand«. Denne må være en af de »tusindsalmede« bøger, kaldet sådan, fordi der var 1000 salmer deri. Han, der har anskaffet denne salmebog, kan vist ikke være nogen anden end selve forfatteren af Inventariet, ærøboen og københavnerstudenten H. G. Brølund, der blev hjælpepræst på Kegnæs 1749 og optrådte meget energisk og diktatorisk i menigheden lige fra begyndelsen. Han har dog ikke kunnet overvinde menighedens kærlighed til den gamle rigsdanske salmebog siden denne holder sig helt til 1812.

Af de fire sønderjyske sognepræster var de tre uddannet i Rostock og een ved det nye Kiel-universitet. Den herskende åndsstrømning ved disse lærestalter var Reformortodoksien, der nok lagde vægt på at have den rette lære, men ved siden af meget stærkt fremhævede, at en død lærdomstro uden liv og resultater intet er værd. Da oplevelserne i ungdomstiden præger manden for livet, har disse centralt kristelige tanker sikkert båret forkyndelsen fra Kegnæs kirkes prædikestol i disse mænds embedstid.

Ved nybesættelser af præsteembeder havde menigheden efter loven en vis medbestemmelsesret, idet landsherren — ofte gennem amtmanden og provsten — eller den adelige kirkepatron indstillede to eller tre af ansøgerne, og sognefolkene så kårede en af disse ved valg. Denne »folkelige« valget begrænsedes dog af flere ting. Således kunne landsherren eller kirkepatronen, der havde hals- og håndsret over sine bønder, ret let få en bestemt mand udpeget til embedet ved at udøve valgtryk.

Præsteembedernes økonomiske forhold stillede ligeledes ofte visse krav til en ansøger. Et præsteembedes økonomi skulle nemlig hvile i sig selv. Dets indtægter var dels overskuddet af præstegårdsavlingen, dels menighedens offer ved forskellige lejligheder. Embedsindtægten var meget konstant og forøgedes og formindskedes ikke synderligt fra år til år. Men ved præsteskitte indtraf den situation, at den samme indtægt nu pludselig skulle føde to familier, idet en gammel præst eller præsteenke, undertiden med en børneflokk på slæb, nu skulle pensioneres af embedets indtægt, og den nye sognepræsts løn derved gik tilsvarende ned, så længe den gamle præst eller enken levede. Dertil kom, at den gamle præst på egen bekostning tit havde bygget til eller bygget om i præstegården eller forbedret denne på anden måde. En sådan forbedring var hans private og ikke sognets ejendom og måtte indløses af eftermanden med en kontant pengesum. Derfor var det praktisk, ja var undertiden ligefrem en betin-

gelse for at få et ledigt embede, at en ansøger var villig til at ægte enken og blive stedfader for eventuelle børn, hvis det da ikke traf sig så heldigt, at han i stedet kunne blive svigersøn ved at ægte en giftefærdig datter og derved få en mere jævnaldrende hustru, end enken sædvanligvis var. I begge tilfælde blev embedet i familien, og økonomien ordnedes meget lettere end med en fremmed. Det gav naturligvis anledning til langt færre spekulationer, bekymringer og beregninger i en gammel præstefamilie, hvis der var en ung søn, som kunne overtage faderens embede. Alle disse forhold gjorde, at et præsteembede ofte gik i arv i samme slægt enten på sværd- eller spindesiden.

De tre første præster på Kegnæs var tre generationer af samme slægt, fader, søn og sønnesøn. Et fjerde slægtled stod parat til at føre familieembedet videre. Men det blev aldrig til noget, da det tog en sørgelig ende med nr. 3. Det var præsteslægten Garlstedt.

Dets første medlem på Kegnæs var Petrus Garlstedt fra Flensborg, først andenpræst i Broager og siden 1616, da Kegnæs kirke blev indviet og taget i brug, sognepræst på Kegnæs. Samme år blev han gift med en kammerpige hos Hans den Yngres gemalinde. Det er interessant, at færgeprivilegiet mellem Høruphav og Kegnæs gives til en mand, der er gift med en vaskepige ved hertughoffet i Sønderborg. Man kan ikke lade være med at drage den slutning, at disse to kvinder har stået i et meget intimt forhold til hertugen, der var meget kvindekær, og som belønning for deres gunst har fået sognepræsteembedet og færgeprivilegiet, så de blev gode partier og havde let ved at få en ægtemand. Mon ikke hertug Hans også har været med til brylluppet?

Efter den festlige indvielse af Kegnæs kirke og indsættelsen af dens første præst havde Petrus seks rolige år under hertug Hans' dygtige styre. Sammen med Sønderborg var Kegnæs den eneste kirke på Als, der kirkeligt stod under hertugens overhøjhed. Derfor har både den og præstefamilien, der som ovenfor nævnt sandsynligvis har været knyttet til hertugen med stærke personlige bånd, sikkert haft Hans Fyrstelige Nådes særlige bevågenhed, hvilket hertug Hans' økonomiske dispositioner i forbindelse med Kegnæs også tyder på. Derfor har kegnæspræsten sikkert heller ikke manglet i den række standspersoner, som i oktober 1622 fulgte Kristian III' yngste søn til hans sidste hvilested i gravkapellet i Sønderborg slot.

Der kom hurtigt andre tider. Hertug Hans' efterkommere på

slottet i Sønderborg besad ikke stamfaderens dygtighed og hjælpkilder. Det gik hurtigt ned ad bakke med økonomien, og i 1667 måtte den sidste hertug af Sønderborg erklære sig fallit og lade sit fyrstedømme gå tilbage til den danske krone. Denne tilbagegang mærkedes også på Kegnæs. Der kom strenge tider for land og folk. Efter Kristian IV' nederlag i Tredivsårskrigen rykkede den tyske fyrste Wallenstein med en stor hær op i Jylland og røvede og plyndrede, hvor hæren drog frem. Als havde først måttet forsyne den forbisejlende danske flåde med proviant og betale sin del af de høje danske krigsskatter. Nu kom i 18 måneder en tysk besættelse, der kostede hertugdømmet Sønderborg 500 rigsdaler om ugen og den arme befolkning store personlige lidelser og megen armod. Da tyskerne endelig var borte igen, lagde den fortørnede danske konge, der var vred over, at den regerende enkehertuginde havde haft maskepi med fjenden, en stærk besætning af danske tropper på Als og idømte Sønderborg en stor bod. Enkehertuginde måtte hente disse penge gennem nye, høje skatter på sine undersatter. Det var altid den menige mand, det gik ud over, enten krigsherren var tysk eller dansk, og Kegnæs' fattige indbyggere har ganske givet fået deres rigelige part af krigens plyndringer, trængsler og hårde skatter. Alt dette fremkaldte både et dybt moralsk forfald og en stærk bodsstemning med nye lovforordninger om visitatser og kirketugt. De forskellige landsherrer fandt det endog nødvendigt at indføre generalsuperintendentembedet igen, at oprette et generalkonsistorium som overdomstol i kirkelige og ægteskabelige sager og at udstede en politiforordning om, at de verdslige myndigheder skulle yde gejstligheden al mulig bistand til eksekvering af idømte straffe.

Under alt dette prædikede pastor Garlstedt søndag efter søndag i Kegnæs kirke for en lyttende menighed, der i krigsårs tunge trængsler og i fredsårs slid og slæb på hertugens store kobler og deres egne små bymarker søgte sin trøst i det evige ord. Forslidte, krogede og stive har de været, måske også sløve, modløse og bitre. Først måtte de trælle for hertugen, så kunne de bagefter passe deres egne gårde, hvis der var tid og vejr dertil. Med deres magre heste og forslidte hænder måtte de rydde Kegnæs' genstridige skov, rense markerne for de mange og store sten, bygge de store stendiger, hvoraf diget ved Nygård, der gik fra hav til hav, endnu for 40 år siden lå som et stolt minde fra herregårdstiden. Sult og nød har de kæmpet for at holde fra døren. Til udmarken måtte de flygte

VED KEGNÆS PRÆSTEGAARD · ANNO 1934

og skjule sig, når der kom fjender. De trængte til et budskab fra en anden og bedre verden, så pastor Garlstedt har sikkert haft en lydør menighed. Vi må håbe for menigheden, at dens sognepræst har forstået at forkynde i et sprog så jævnt og hjerteligt, at menigheden har kunnet forstå prædikenen og opbygges derved. Mange af præstens kolleger i dette århundrede brugte desværre i misforstået lærdomsstolthed at pynte deres prædikener op med hebraiske, græske og latinske citater, så meget af indholdet gik hen over hovedet på tilhørerne. Ellers har denne første Garlstedt sikkert været en agtværdig embedsmand og god familiefader, lydige mod sit fyrstelige herskab (ellers havde hertug Hans ikke kunnet bruge ham) og patriarkalsk regerende over sit sogn og sin husstand, sådan som datidens præster for det meste var. Om præstefruen, hvis navn vi forøvrigt ikke kender, har haft så megen forbindelse til fyrstehoffet, at hun i kraft deraf har haft krammet på sin mand, får stå hen.

På grund af præstegårdsbranden 1773 kender vi så lidt til de første kegnæsboere og deres liv. En gammel regnskabsbog nævner i 1617 Jørgen Lassen fra Vesterby og Hans Nielsen fra Sønderby som kirkeældste. På Hans Nielsens endnu bevarede gravsten, der

står i kirkens våbenhus til højre for døren, oplyses det, at han er død 18. august 1650, 84 år gammel, og at han i 35 år havde været kirkeværge for Kegnæs kirke og sendemand til birketinget. Han må have været en usædvanlig bonde, en førerskikkelse blandt den første generation af kegnæsboere, en god kirkens mand og en trofast støtte for de to præster, han levede under.

En søn af Petrus Garlstedt, Johannes Petersen Garlstedt, var født i Kegnæs præstegård og overtog embedet efter sin fader. Hvad der i det foregående er sagt om præst og menighed, har gyldighed også for Johannes Garlstedts præstetid. Han oplevede med sin menighed krigsårene 1657—1660. I årene lige før denne krig havde Danmark en meget ringe høst, så befolkningen var underernæret og havde ringe modstandskraft. Sidst i juli 1657 foretog den svenske konge Karl X Gustav sin berømte ilmarch op gennem Jylland. Foran sig drev han store flygtningeskarer af befolkningen. Fra det østlige Sønderjylland søgte mange tilflugt på Als, hvorom mange notater i øens kirkebøger vidner. Også Kegnæs må have fået sin del af denne flygtningeinvasion med de byrder og ulemper, der fulgte med. I september samme år indtog og oversvømmede svenskerne Als. Efter erobringen blev øen i tre dage givet fri til plyndring af soldaterne, og overalt, også på Kegnæs, flygtede befolkningen fra hus og hjem ud i smuthullerne på marken, hvorfra de måtte se deres gårde og huse gå op i luer, efter at alt af værdi var fjernet og bortført af de sejrsheruste svenskere. Adskillige steder, hvor svenskerne fik fat i nogle af befolkningen, har de myrdet for et godt ord og voldtaget de kvinder, i hvem de fandt behag. Det er sandsynligvis i disse tre frygtelige septemberdage i 1657, at Vesterby, som overleveringen siger, er blevet brændt af svenskerne for aldrig rigtig at rejse sig igen. Et par voldlignende forhøjninger i nærheden af, hvor Vesterby har ligget, bærer endnu navnet »Svenskeskanserne«, og en ældre dame fra en af gårdene derved ved endnu at fortælle som en gammel overlevering i slægten, at svenskerne hentede vand i deres gårdbrønd, som bruges den dag i dag, og trillede deres vandtønder hen ad den gamle landsbygade, som også ligger der den dag i dag, ned til stranden, hvor deres skibe lå. Det må have været der, hvor Heinrichs hus i dag ligger. En anden lidt usandsynlig overlevering fortæller, at hele den svenske flåde har været inde i Hart-søen. Om det er sandt, får stå hen.

I 15 måneder holdt svenskerne Als besat, og selv om de tre

plyndringsdage vel har været de værste, og man efter dem har kunnet gå til hjemmet igen og efter et nødtørftigt genopbygningsarbejde i nogen måde genoptage den daglige dont, har denne besættelsestid været en lovløshedens og prøvelsens tid på så mange måder. Den 14. december 1658 slog befrielsens time for Als, men den arme ø kom fra asken i ilden. For befrierne var tyskere og polakker, der huserede meget værre end svenskerne, skønt de var Danmarks allierede. De tog de sidste smuler, som svenskerne havde levnet.

Med de fremmede soldater kom en pestsygdom, vistnok plettyfus, der bortrev tusinder, særlig i kongeaegnen. Men også til Als nåede dens fangarme og krævede sine ofre. I disse tre krigs-, sygdoms- og misvækstår har vist henved 20 % af Als' befolkning mistet livet. Først i 1660 efter fredsslutningen kom der igen rolige og ordnede forhold i vort land og vor hjemstavn, så man kunne koncentrere sig om genopbygningen. Det tog Danmark over 100 år at forvinde denne krigs rædsler og ødelæggelser. Også Kegnæs præstegård delte skæbne med sogn og land. Hvad disse år har krævet af Johannes Garlstedt som sjælesørger og har præget ham som forkynder, tier historien om. Men det må have været meget. Sult og armod har sikkert også været hans og hans families lod.

Er det disse krigsårs nedbrydende indflydelse, der er skyld i den tredie Garlstedts ulykke? Han er sandsynligvis født o. 1644 i Kegnæs præstegård, har oplevet krigens rædsler som en stor dreng på nærmeste hold og har fået indtryk, som han aldrig siden har kunnet gøre sig fri for. En svag karakter har han vel også haft, og det daværende vilde studenterliv har nok yderligere svækket hans moral og modstandsevne. Dertil kom det frygtelige tyranni og de slette forhold, som med herremanden på Hjortholm, Wolfgang Rathlou, blev herskende på Kegnæs, hvorom mere nedenfor. De kunne nok få en belastet, karaktersvag og magtesløs præst til at blive udsvævende, enten for at efterligne herremanden eller vel snarere for i kødets lyster at søge at glemme nøden og elendigheden i sognet. Hertugdømmet Sønderborgs fallit i 1667 kunne for præsten kun understrege, hvor forgængeligt og usikkert alt i denne verden er, så det sikreste er at udnytte øjeblikket og leve livet i dag, for ingen ved, hvordan verden ser ud i morgen. Hvorom alting er, herremanden var for stor en mand at ramme trods alle hans onde gerninger, men præsten kunne man magte.

Efter at Peter J. Garlstedt havde overtaget embedet efter sin fader og havde været sognepræst på Kegnæs i ti år, faldt hammeren i 1670. En alsisk kollega skriver, at Garlstedt mistede »såvel den store som den lille krave, da han blev overbevist om fremherskende drukkenskab, utugt og mange skændige udsvævelser og derfor endelig blev afsat fra sit embede, efter at han længe nok ustraffet havde forarget kirken«. Allerede før dommen faldt, var han blevet suspenderet fra embedet, og dermed var det slut med præsteslægten Garlstedt på Kegnæs. En ung Petrus Garlstedt, der ellers havde fået løfte på at blive sin slægtnings eftermand, kom aldrig til Kegnæs, og den afsatte præsts skæbne fortøner sig i mørke. Måske har han henlevet sine sidste år i Sønderborg, hvor en datter 1715 blev gift. Hvordan hans virke som præst og sjælesørger i sognet har været, ved vi ikke. Han har i hvert fald selv kendt til synd og fald.

Wolf Rathlou er et kapitel for sig i Kegnæs sogns historie. Han var født 1634. Både hans far og mor (født Rantzau) tilhørte den højeste holstenske adel. Han var i sin ungdom officer, dels i dansk, dels i gottorpsk tjeneste, og tog 1667 sin afsked som ritmester for at blive godsejer på Hjortholm på Kegnæs. Dette fyrstelige gods tilfaldt 1667 ved hertugdømmet Sønderborgs fallit den danske Krone, som dog straks måtte overlade det som privatejendom til amtmandinde Margrethe Rantzau, Haderslev, da hertugdømmet Sønderborg skyldte hende 15000 rigsdaler, og der ingen kontante penge var til at dække gældsposten. Fru Rantzau forærede Hjortholm til sin søstersøn ritmester Wolf Rathlou, som så i 17 år var Kegnæs sogns ukronede konge og enevældige hersker, indtil han 1684 blev forjaget af kongen, ikke på grund af sin brutale behandling af Kegnæsboerne, men fordi han ikke kunne betale sine skatter til Kronen. Han døde 14. juni 1688 på det holstenske gods Holtenklinken og efterlod sin enke Emerentia von Buchwald med seks børn i små kår. Han ligger begravet i Lensahn kirke i Holsten.

Wolf Rathlous herredømme var hårdt. I den klage, som provst og amtmand på kegnæspræstens vegne og foranledning efter Rathlous forjagelse sendte til regeringen i København (omtalt s. 96), hedder det om ham: »De historiske kendsgerninger er disse: Efter at Kegnæs allerede var blevet kongeligt på Christian V' tid, skete det, at det herværende kongelige domænegods Hjortholm som pant blev overgivet til en ritmester ved navn Wolf Rathlou, der som panthaver og virkelig besidder har skaltet og valtet egenmægtigt og efter behag der-

med, sådan at han har nedbrudt hele landsbyer og nedlagt gårdene, og deres ejere har han dels mishandlet på den hårdeste måde, dels forjaget, så at de fra hus og gård er flygtet til Ærø, Langeland og Angel, og det kun, for at han kunne bemægtige sig deres marker og landerier og lægge dem under gården Hjortholm . . . Af 60 gårde, som dengang virkelig eksisterede, var ved den omtalte Rathlous bortrejse kun de endnu bevarede 24 formindskede gårde tilbage«. Denne drastiske skildring og hårde dom er nok skrevet i propagandatone for at gøre indtryk på et regeringskontor. Men hvad folkeoverleveringen yderligere fortæller om ham, sandsynliggør, at skildringen ikke er overdreven. Ritmester Rathlou har været en bondeplager og skørtejæger af første rang. Den sidste skilling og den yderste arbejdsydelse pinte han og hans foged ud af de arme bønder, der var retsløse under hans tyranni, kun stumme trælle overfor en enevoldshersker. Når fogeden ved det tidlige morgengry havde fået bønderne i gang på hovmarken, og gårdene var tømt for mænd, gik godsejeren på besøg hos bøndernes koner og døtre eller lod de kønneste af dem hente op til sig på herregården til gemytlig og behagelig tidsfordriv. Han skal have efterladt sig så megen afkom på Kegnæs, at beboerne i nabosognene lige til den nyeste tid spøgende har kaldt kegnæsboerne »de Kegnæs junkere« eller »de Kegnæs kukker«, idet de drog sammenligning mellem Rathlou og gøgen, kukmanden, der lægger sine æg i fremmede reder. Hans tyranni har været så utåleligt, at det til sidst må have gjort den ellers så forkuede og sløve befolkning desperat. For Rathlou følte sig til sidst ikke sikker for sit liv, men lod et lille tårn bygge, befæstet og omgivet af en voldgrav, og der sov han om natten, vogtet af bevæbnede mænd. Det er vist vanskeligt at forestille sig, hvor stor lettelsen på Kegnæs har været, da tyrannen forsvandt, og kongen blev sognets herskab.

Den afsatte Petrus J. Garlstedts efterfølger, Simon Henrik Lillius, blev hårdt trængt af Wolf Rathlou i de ca. 4 år, de levede sammen på Kegnæs. Meget tyder på, at Lillius, der var af en anset og udbredt præsteslægt, ikke har villet vide af herremandens forargelige levned, ja, måske endda har påtalt det i personlig sjælesorg eller fra prædikestolen. De blev i hvert fald dødsfjender. Rathlou fratog præsten mange af hans indtægter, hvilket var meget let, da så mange gårde blev nedlagt. Armoden i præstegården skal have været så stor, at pastor Lillius' børn endog måtte gå med tigger-

posen hos bønderne, der selv var meget fattige, for at få det daglige brød. Dette ændrede sig, da tyrannen måtte fortrække. Pastor Lillius fik provsten og amtmanden i Sønderborg til at indgive en klage til regeringen i København over de overgreb, der havde fundet sted. Som omtalt under artiklen om kirkebygningen fik præsten bevilget erstatning, og lysere økonomiske kår holdt deres indtog hos den hårdt prøvede præstefamilie.

Simon Heinrich Lillius var provstesøn fra Adelby ved Flensborg og havde studeret ved det gamle Rostock-universitet. Han var lærer ved Flensborg latinskole de første år efter eksamen, og i Flensborg fandt han sin kone, en datter af storkøbmandsslægten Valentiner. Lillius' bedstefar, 2 brødre og 2 svogre var præster rundt om i her-tugdømmet Slesvig, så han hørte til landets mest dannede og rige slægter og var vant til at bevæge sig i købstædernes toneangivende kredse. Det må have været en hård overgang for denne dannede akademiker og forvante bymenneske at overtage præsteembedet i det afsides beliggende bondesogn Kegnæs, hvor præsten lige var blevet afsat på grund af et udsvævende levned, og hvor magten sad i højsædet under Wolf Rathlous tyranniske styre, der både materielt og åndeligt havde ødelagt det arme sogn. Den unge præst klarede ildprøven, men hvad det har kostet ham, klinger igennem de indskrifter, han satte på den korsfæstelsesgruppe, som han forærede til og lod opstille i korbuen i Kegnæs kirke. Han fremhæver deri så stærkt, hvordan hans liv har været en korsfæstelse, en lidelse, og derfor i nogen måde Frelserens lig. Sammesteds fremhæver han også sin tro og tillid til Jesu kors alene.

Vi ved intet nærmere om Lillius' forkyndelse og personlighed. Men det ovenfor nævnte tegner billedet af en mand, der modnet gennem modgang har lært at sætte sin lid til Gud alene, at tro på korsets nåde, at tage både modgang og medgang af Guds hånd med tak i den overbevisning, at Gud altid har frelsertanker. Rathlous fald kan heller ikke andet end have bestyrket ham i troen på Guds almagt og det godes sejr til sidst. Med sådanne tanker har han været en åndsfrænde af sin store samtidige, salmedigteren Kingo, og det er hans salmer, han får sin menighed til at synge, da han indførte den rigsdanske Kingos Salmebog i sit sogn. De samme toner må have lydt fra kirkens prædikestol til den lyttende menighed, og da denne også havde Rathlou-tiden i frisk erindring, mødte en sådan forkyndelse sikkert mange åbne hjerter.

I sin ungdom ved Rostock universitet mødte han hos professorerne en kristenopfattelse, der mindede om den senere pictisme og lagde mere vægt på et kristent liv end på en tro, der byggede på, at man havde de rette dogmer og den rigtige viden. Han må også af naturen have været et fredselkende menneske. En kontrakt, han afslutter i 1664 med sine sognebørn, slutter han med følgende spontane udbrud: »Give Gud, jeg må leve i fred med mine sognebørn, Amen!«. Ungdomstidens påvirkning og manddomstidens kampe har sikkert gjort ham til en præst, som Kegnæs nok kunne være tjent med.

Da han døde 1707 efter 37 år som præst her på halvøen, var sønnen Henrik endnu ikke færdig med sine studier, så embedet på Kegnæs blev overtaget af en fremmed, mens Henrik Lillius senere blev andenpræst på Broager. Skønt S. H. Lillius selv var tysk uddannet, sendte han sin søn til Danmark for at studere. Han blev student i Odense og kandidat fra København. Han har altså taget konsekvensen af det fyrsteskifte, der skete for Kegnæs i 1667.

Efter Wolf Rathlous fordrivelse kom der nyt herskab på Hjortholm, der nu blev et kongeligt gods, bestyret af en foged eller forpagter, en såkaldt »pensionarius«. Dette herskab var kirken meget venligsindet. Soluret på våbenhuset på kirkens sydside fortæller, at våbenhuset er en gave fra kongelig pensionarius på Hjortholm, Klaus Paulsen og dennes hustru Anna Paulsen. Ægteparrets gravsten findes endnu bevaret og står i kirkens våbenhus. Som gdr. Hans Nielsen 40 år tidligere har Klaus Paulsen 1684—1701 været Kegnæs sogns ledende mand og trofast stået ved sognepræst S. H. Lillius' side og støttet kirken og den arbejde. I dag flankerer deres gravsten kirkens indgangsdør og forkynder, at hvor den verdslige og den gejstlige ledelse står sammen og samarbejder, er de lykkeligste forhold tilstede. Klaus Paulsen har muligvis tilhørt den ansete Paulsen-slægt fra Tønder, der har spillet en ret stor rolle i Nord-slesvigs historie og regnes med til den danske adel.

Med Lillius' efterfølger, Gregers Lauridsen Böttiger, begynder de rigsdanske præster på Kegnæs, der nu hørte under den danske krone. Böttiger var bødkersøn fra Ålborg, deraf navnet, og var kandidat fra Københavns universitet. Han sad som præst på Kegnæs i 48 år, indtil nu rekord, som vel næppe nogensinde bliver slået. Hans forældre var velhavende, og sønnen har formodentlig arvet noget af sin faders jyske handelstalent, for han blev ifølge efterfølgerens ud-

sagn en meget søgt naturlæge og viste ved »andre verdslige handeler« megen økonomisk dygtighed. Han var også årvågen overfor sine økonomiske rettigheder. Forpagterne på Hjortholm og Nygård forsøgte at knappe præsten af i det offer, de måtte udrede til ham, men det slap de ikke godt fra. Præsten klagede til amtmanden og fik medhold.

I Bøttigers præstetid skete 1723 præstegårdens første brand, hvorved der udslettedes gamle dokumenter, som bl. a. fortalte, at så længe der var skov på Kegnæs, fik præsten deri udvist træ til brug i sin husholdning, og da kegnæsskovene var ryddet, blev der anvist præsten træ fra skovene på Als. Dette privilegium har Wolf Rathlou formodentlig bragt til ophør, siden der efter Rathlous fordrivelse anvises præsten tre læs tørv årligt fra Hjortholm mose, hvilket Hjortholm dog frivilligt forhøjer til seks læs årligt på grund af tørvenes ringe kvalitet. Det er formodentlig kongelig pensionarius Klaus Paulsens velvilje, der er kommet præsten til gode. Ved ildebranden 1723 beskadigedes præstens frugttræer, der stod der, hvor forpagterens have nu er, så de blev helt buskede. Dammen øst for Prøjservejen lod pastor Bøttiger grave for at bruge den som fiskedam, hvortil den dog ikke var særlig god, da fiskene ikke ville trives. Nogle måneder før præstegårdsbranden bedrog en mand i Sønderborg Kegnæs kirke for årets hele indtægt i jernpenge, så disse åringer har økonomisk været en hård anspændelse for det lille sogn og har stillet store krav til præstens økonomiske kunnen. Af kirkens midler blev der i 1756 til pastor Bøttigers arvinger udbetalt 1606 mark. Det må være den sidste rest af en gæld til Bøttiger, som efter ildebranden i 1723 altså har været nødt til at genopbygge præstegården for sine egne penge. Menigheden har åbenbart ikke haft råd til det.

I pastor Bøttigers præstetid kom i 1730'erne den morsomme bestemmelse, at et forlovet par skulle forelægge attest for, at de havde plantet hver et træ, før brylluppet kunne finde sted. På Kegnæs fandt plantningen efter overleveringen sted, hvor nu Bøghoved er, og skabte dette stednavn. Da Kegnæs også i dag er træfattigt, var det måske en ide at genindføre den i 1785 ophævede bestemmelse.

Allerede i 1737 fik pastor Bøttiger bevilget en hjælpepræst, Hans Clausen, der fik løfte om at blive hans efterfølger, men efter tolv års ventetid gav han op overfor den sejlivede præst. På samme tid traf pastor Bøttiger i Ulkebøl præstegård en ung student Jens Juul. Denne var kørt fast i sine studier og sin økonomi og opholdt

sig nu nogle måneder i landlig ensomhed hos sin svigerfader, sognepræsten i Ulkebøl, for at komme til kræfter. Böttiger havde ellers flere andre tilbud, fortæller Jens Juul i sine erindringer, men ville meget gerne forbigå de andre for at få Juul. Denne fulgte Böttigers henstilling, begyndte endnu under sit ophold i Ulkebøl på de teologiske studier og holdt nogle prøveprædikener i egnens kirker, bl. a. også på Kegnæs, og rejste så til Københavns universitet for hurtigt at blive færdig. Men lige efter, at han havde fået sin embedseksamen og stod i begreb med at melde sig til tjeneste på Kegnæs, blev han af en eller anden grund forbigået til fordel for ærboen H. G. M. Brolund. I stedet blev han præst i København og døde som sognepræst på Koldingegnen.

Den unge øbo, der nu blev hjælpepræst på Kegnæs, fandt vist den gamle jyde, der var halvøens sognepræst, temmelig påholdende. I hvert fald fandt han det nødvendigt at klage til den gejstlige domstol i Sønderborg over de dårlige boligforhold, der blev budt ham i Kegnæs præstegård, hvor han savnede »et tørt og varmt værelse«. Til sin svigerfar, sognepræsten i Lysabild, der var medlem af domstolen, sagde Brolund: »Jeg vil hellere undvære en ret ved middagsbordet end et tørt og varmt værelse«. Svigerfaderen har åbenbart fundet, at grønskollingen gik for vidt med sin klage, for han betegnede den anførte bemærkning som »dum snak« og kommenterede den således: »Skulle jeg selv undvære en ret mad mindre, fik jeg for det meste ingen mad«. Der har nok rådet primitive forhold i Danmarks præstegårde dengang. Hvad Brolund iøvrigt fik ud af sin klage, vides ikke.

Kort forinden havde den gamle Böttiger for den samme domstol måttet føre en anden sag i et boliganliggende, idet han ville have retten til at sætte hans egen søn og svigerdatter, der boede hos ham, ud af præstegården. Svigerdatteren, der var degnens datter, synes at have været en stramtandet kvinde. Svigerfaderen beskylder hende for en udfordrende og anmassende opførsel, for at søge enhver anledning til strid, idet hun anbringer sine møbler på steder, der ikke passede præsten, og maser sig ind i præstens husholdning på en måde, der gjorde ham livet surt og besværliggjorde ham hans embedsførelse. Da han desuden skulle bruge sønnens og svigerdatterens værelser til sin nye hjælpepræst, beder han om retskendelse for, at sønnen og svigerdatteren skal fraflytte præstegården, da formaninger og advarsler ikke har hjulpet. Domstolen må bedrøve den gamle

præst med, at denne sag ikke hørte under en gejstlig domstol. Men den søger dog at støtte ham ved at formane sønnen til lydighed mod sin fader og appellere til ægteparret om at vise sognet et godt eksempel og den gamle fader et skyldigt hensyn.

I det hele taget synes forholdene i sognet og præstegården at have været i forfald, da Brolund bliver hjælpepræst. Ved en provste-visitats 1751 kort efter Brolunds tiltrædelse indskærpede provsten og amtmanden:

1. Da kirketårnet trænger til en stor reparation, må denne foretages.
2. Da kirkegårdsmuren er i så forfalden tilstand, at får og svin uhindret kan gå ind på kirkegården, og der er klaget derover, må det i orden inden fire uger.
3. Da præstegårdsjorderne ikke holdes i orden, og der også er ført klage derover, må de bringes på fode.
4. Gravene graves for flade, må graves mindst seks fod dybe.
5. Nogle bliver stående på kirkegården og snakker, mens der er skriftemål i kirken, og der ved gudstjenesten bliver sunget. Dette skal påtales og forbydes i en offentlig bekendtgørelse, og overtræderne skal noteres af præsten og straffes med offentlig bod.
6. De, der tilsiges til kirkearbejde, skal til den tilsagte tid enten selv komme eller sende en arbejdsdygtig stedfortræder. Ellers giver det bøde.
7. Alteromhænget og alterdugen er i en meget slet tilstand. Et nyt, rødt omhæng af plyds og en alterdug skal anskaffes.
8. Pastor Bøttiger har 24. august 1750 sluttet en kontrakt med kirken om for 58 rbd. 13 sk. at få lov at bygge en begravelse oven på jorden ved kirkens nordside for sig selv og sin kone og børn, idet denne begravelse skal være kirkens ejendom. Præsten får kontrakten stadfæstet af kirkevisitatorerne på den betingelse, at han skal begynde byggeriet i den kommende sommer.
9. Forældrene skal formanet til flittigt at sende deres børn til skole og at forsyne dem med katekismer, bibler eller i det mindste Ny Testamenter.
10. Præsten opfordres til, særlig med konfitterne, at påbegynde og fortsætte med eksaminer i bodens og nadverens betydning, indhold og liturgi til menighedens sande gavn.

Klageren og initiativtageren til visitatsen var højst sandsynligt den nye hjælpepræst, der allerede følte sig som sognepræst og optrådte

*Pastor H. G. M. Brolund.
(1723—1795). Præst på Kegnæs 1755—67.*

som reformator. Et par år måtte han dog vente på embedet, da Böttiger først døde i 1755. Straks efter dødsfaldet finder vi Brolund på en rejse til København. Er han hos regeringen for at sikre sig det ledige embede? Det ville stemme godt med det billede, historien ellers tegner af den unge ærøbo. Han har været en stræber af første rang, der har brugt både ben og albuer for at komme frem, selv om det måtte ske ved at skubbe andre til side. Brolund har formodentlig stået bagved, da den ovenfor omtalte Jens Juul, der så sikkert regnede med at blive hjælpepræst på Kegnæs, pludseligt og overraskende ser pladsen besat med Brolund. Boligstriden med den gamle pastor Böttiger straks efter ankomsten tyder på en mand, der kendte sit eget værd og ville behandles efter fortjeneste.

Brolunds tre hustruer var alle præstedøtre henholdsvis fra Lysabild, Hørup og Sønderborg, den sidste oven i købet provstedatter. Det var godt at stå formående kolleger nær, når man ville gøre karriere. Brolund forsøgte ingen lejlighed til at gøre indflydelsesrige personer opmærksom på sin eksistens. Det lille Kegnæs var i det lange løb heller ikke stort nok for den store mand. Da et præsteembede i Sønderborg blev ledigt, ville han gerne have haft det, men »uden valg for at undgå de med de fleste valg forbundne uordener og kabaler«. Det gik sønderborgerne dog ikke med til, så han blev forbigået. Han endte sine dage som sognepræst og provst i Hørup.

I de kirkelige bøger både i Kegnæs og Hørup har Brolund skrevet meget og ofte, hvilket vi med henblik på lokalhistorien kun kan være glade for. Men både i sine embedsnotater og skrivelser bruger han et krybende og svulstigt sprog overfor sine overmænd, mens han for sine sognebørn for det meste kun har skældsord og foragt

tilovers. Hvor han en enkelt gang giver sig til at rose sin menighed for dens beredvillighed til at hjælpe ham, også ud over det pligtige, kan han ikke lade være med at tilføje, at han også selv er flink til at betale for ekstra ydelser.

Men han var en dygtig mand med god orden i sine embedssager og i sin egen personlige økonomi. Et maleri, som endnu er i slægtens eje nede i midtjylland, viser os et stærkt mandsansigt med kolde, vurderende øjne og et foragteligt drag om de smalle læber. Han har sikkert ikke været let at være sognebarn hos, endsige da at være gift med.

Brolund har efterladt sig et Inventarium over Kegnæs kirke og præsteembede, der giver mange interessante oplysninger. Inventariet er blevet bevaret i provstearkivet i Sønderborg og har således undgået brandens ødelæggelse 1773. Han fortæller heri bl. a., at ved godsudstyknings 1765 afløstes præstens græsningsret på Hjortholm på den måde, at præsten fik tolv tønder land i Vesterkobbøl som afløsning, og dette land ombyttede præsten straks med jord fra Østergård for at få jord lige ved præstegården. Fiskedammen ved præstegården, som forgængererne havde ladet grave, lod Brolund »på egen bekostning« rens og uddybe, dog uden særligt godt resultat. Præstegårdshaven mod syd og øst har han også anlagt »på egen bekostning«. Han har tegnet et kort af haven og oplyser, at hvis man tegner en diagonallinie fra den nuværende havens sydøstlige hjørne til stuehusets sydvestlige hjørne, har han erhvervet det syd for denne linie beliggende havejord, »som er god«, mod i bytte til bønderne at give anden jord, »som ikke var så god«. Der blev således ikke lavet præstehandel med ham, tværtimod!

Inventariet fortæller endvidere, at Brolund selv har måttet afholde alle omkostninger ved visitation og introduktion i sognepræsteembedet, og at menigheden i ornatoffer ved indsættelsesgudstjenesten »kun« gav ham 14 rigsdaler. Med megen omhu nævner han præste- og degneembedernes forskellige rettigheder, bl. a. ret til tørvestrygning på Hjortholms mose efter anvisning af skovbetjenten og fælles græsning på kirkegården for præsten og degnen.

Den store begivenhed i Brolunds præstetid på Kegnæs var udstykningen af de to store godser Hjortholm og Nygård. Der var begyndt at komme nye landbrugsmetoder frem i agerdyrking og kvægavl, og det krævede igen reformer i landbrugets struktur. Enkedronningen og grevebrødrene Reventlow var udstykningsideens fore-

gangsmænd, og den unge kegnæspræst har med sit køligt vurderende blik set, at her var en sag, som kunne blive til stor gavn for Kegnæs' hovbønder, kunne skaffe en del nye skatteydere til sognet og samtidig bære hans eget navn som moderne fremskridtsmand til Centraladministrationens høje embedsmænd i København, ja, til kongehoffets gyldne sale. En ligesindet pionerånd og god medarbejder havde han i den unge forpagter på Hjortholm, Nis Lorenzen, bedstefaderen til den senere så bekendte sønderjyske fører, Peter Hjorth Lorenzen. Disse to ledende mænd på Kegnæs udarbejdede et nøje gennemtænkt forslag til en udstykning af godserne Hjortholm og Nygård på Kegnæs og marken Kegnæshøj, som indtil da havde hørt under Kegnæsgård i Lysabild sogn. Kort før forpagtningen af begge godser udløb i 1763, sendte de dette forslag til Rentekammeret i København gennem amtmanden i Sønderborg, grev Reuss. Forslaget var ledsaget af en skrivelse, hvori man ret tydeligt sporer Brolunds pen. Der indledes på følgende måde: »Såvel dårlige som gode politiske forfattere påstår, at undersåtternes mængde udgør fyrsternes rigdom og indre styrke, og at agerbrug og kvægavl er grundlaget for staternes rigdom og indre styrke«. Skriftet søger at vise, at en udstykning af godserne netop ville føre til dette for en fyrste attråværdige mål. Ved en udstykning ville mange flere familier kunne leve på det samme område, og det ville give større skatter og flere soldater til kongen. Bonden ville gå med mere lyst til sit arbejde, når han sad på sin egen jord. Jordens dyrkning kunne ske mere intensivt, der kunne holdes flere husdyr, det gav igen mere gødning, som fik jordens frugtbarhed og ydelser til at stige.

Argumenterne må have forekommet Centraladministrationen meget overbevisende, for den 15. november 1765 udsendte kongen en erklæring om, at de kongelige godser Hjortholm og Nygård som de første i det danske rige måtte udstykkes. Pastor Brolund og forpagter Lorenzen satte sig ved denne heldige aktion et varigt minde på Kegnæs. Mærkeligt nok forlod begge de to ledere snart efter sognet, idet Lorenzen købte sig en stor gård i Sydslesvig, og Brolund 1767 blev sin svigerfaders efterfølger som sognepræst i Hørup.

Kegnæs' næste sognepræst havde ikke sin forgængers format. Daniel Bartholomæussen Byberg var præstesøn fra Sjælland og fik selv som ganske ung en meget beskeden teologisk embedseksamen ved Københavns universitet. I 13 år gik han uden embede og søgte

1766 forgæves en lærerstilling i Slagelse. Men året efter blev han så kaldet til sognepræst på Kegnæs, hvor han forblev i 33 år til sin død. Hvad han måtte have manglet i intellektuel henseende, ejede han så til gengæld i sit hjertelag. I kirkebogen får han det eftermæle, at han var meget elsket og agtet af sin menighed og blev ved med at være det. Han har sandsynligvis været et menneske med et varmt hjerte og har i al ydmyghed gjort et godt stykke arbejde som en flittig og forstående sjælesørger. Hvordan han har været som forkynder, ved vi ikke, måske udmærket! Men med sin stille og kærlige færden blandt sine sognebørn har han i hvert fald i gerning forkyndt kærlighed og kristendom. I sit ægteskab havde han ingen børn, men han og hans kone tog to brødre fra Fyn til sig som deres egne. De hed Niels og Peter Ravn. Niels gik studie-vejen og døde som provst i Hornslet ved Århus. Peter blev landmand, ægtede en slægtning af herremanden på Hjortholm og fik en gård i Kongshoved på Kegnæs. Denne gård byggede pastor Byberg til ham på jord, der var udstykket fra Hjortholm. Den blev efter overleveringen bygget som en nøje kopi af præstegården og kaldes endnu »Ravnereiden« efter dens første ejer, som dog efter få års forløb flyttede til Ødis ved Kolding. Pastor Byberg synes også at have taget sig kærligt af de to drenges gamle mor. I hvert fald døde hun 1795 i Kegnæs præstegård.

I pastor Bybergs tid udførtes udstykningen af Hjortholm og Nygård, hvilket førte til en betydelig forøgelse af sognets beboere ved tilflytning udefra, Kegnæs' anden bebyggelsesperiode. Denne bebyggelse er dog sket efterhånden over en længere årrække til o. år 1800. I forbindelse med nybyggeriet kom der 1786 en skrivelse fra amtmanden om, at parcellisterne på Kegnæs ikke måtte bruge tagsten. Han har vel tænkt, at der var rør nok at skære i Hartsøen og andre steder på halvøen. Udstykningen blev fulgt af en udflytning af gårdene fra de to bondelandsbyer Sønderby og Østerby og udskiftning af vangene, så hver gård fik sin jord samlet og kom til at ligge midt i den. Udskiftningen indledtes af præsten, som efter ansøgning fik præstegården ud af fællesskabet allerede 1770. Men ellers gjorde bønderne hård modstand mod den af regeringen befalede udskiftning og søgte bl. a. at bilde amtmanden i Sønderborg ind, at Kegnæs var et »klippeland« med mange store sten, som slet ikke egnede sig til den påtænkte parcellering. Amtmanden lod sig dog ikke bevæge, og da der kom love om, at bønder, der gjorde modstand

mod udflytning og udbytning, kunde risikere at miste ejendoms- og brugsret til jorden, faldt kegnæsboerne til føje og gennemførte den planlagte udskiftning så hurtigt, at en samtidig forfatter i 1776 omtaler, at Sønderby og Østerby på Kegnæs næppe kan kaldes byer mere, fordi gårdene er flyttet ud. Med det forøgede befolkningstal måtte kirken udvides, og med 25 års mellemrum byggedes de to pulpiturer, hvoraf det ene stod til 1952, mens det andet endnu er bevaret.

Den 14. december 1773 havde pastor Byberg iredtesat sin tjenestepige Maria Cathrina Rasmussen, der på en eller anden måde havde forset sig. Pigen, der ikke var helt tilregnelig, kvitterede med i den følgende nat at sætte ild på præstegården, der brændte helt ned til grunden. Kirkebøgerne og pastoratsarkivet gik bl. a. til grunde, et for vor hjemstavnsforskning uerstatteligt tab. Kun 54 mark, brændt sammen til klumper, blev reddet. Pigen blev sendt til tugthuset i Glückstadt. Præstegården blev genopført på samme sted, men påførte sognet en gældsbyrde, som det tog ti år at komme ud af igen. På kongelig befaling foretog pastor Byberg et rundspørge og en optælling blandt sine sognebørn og skrev de indhentede oplysninger ind i en nyanskaffet kirkebog.

Pastor Bybergs stille præstevirke blev i hans fire sidste leveår forgiftet af en retssag, som han førte og tabte, da menigheden ville antaste præstens gamle, hævdvundne ret til at lade sine gæs græsse på kirkegården. Skønt det ikke synes at have gjort nogen forskel i menighedens agtelse for og kærlighed til den gamle præst, græmmede han sig dog derover og visnede bogstaveligt hen. Hans kræfter på legeme og sjæl tog hurtigt af, og i 1801 måtte han tage sin afsked med en årlig pension på 200 rigsdaler, men døde få måneder senere.

Hvis man vil prøve at danne sig et billede af det menighedsliv, der har rørt sig på Kegnæs i 1700-tallet, har vi næsten ingen direkte vidnesbyrd at holde os til. Pastor Böttiger har åbenbart været en mand, som har tænkt mest på at tjene penge, både som naturlæge og ved »andre verdslige handeler«. Ved slutningen af hans embedstid o. 1750 har vi oven i købet ud fra visitatsprotokollen indtryk af et sogn, hvor sognepræsten er for gammel, og forholdene omkring kirken derfor er i forfald. Brolund er en ung, energisk og dygtig mand, der sikkert har fået god orden i alle de ydre ting, jvf. visitatsprotokollen fra 1751. Men ellers synes han at have været opsat på at gøre karriere og kun at have haft til hensigt at blive på Kegnæs så længe,

til han kunde finde noget bedre og større. Men en sådan indstilling har vel skubbet interessen for sognefolkets åndelige vel noget i baggrunden.

I begge præsters embedsperiode har søndagsgudstjenesterne gået deres stille gang, og ved onsdagens katekisationsgudstjenester og døg- nens undervisning af børnene og de unge er der nok gjort et nidkært arbejde for, at sognets beboere skulle lære og vide besked med bibel- historie og katekismus, at de ikke skulle falde igennem ved over- høringen, når provst eller biskop kom på visitats. Ved visitatsen 1751 får børnene således det vidnesbyrd, at de var »ret vel oplærte«. Kirkebesøget og altergangen har sikkert været godt. Det hørte med til hverdagslivet i hine tider og var ikke blot for særligt interesse- rede. I gårdene og husene har der sikkert boet megen barnlig kristen- tro og stilfærdig fromhed, som har båret mennesker i liv og død. Dog har det på et afsides sted som Kegnæs også i mange hjem og hjerter været blandet op med megen overtro og frygt for en usynlig verden og dens væsener, som man vel ikke kendte, men dog havde rædsel for.

Det lige skildrede gælder i store træk sikkert også om Bybergs tid. Men han har været en præst af en noget anden støbning end de to andre, idet han ikke blot af sin menighed blev respekteret som sognepræst og embedsmand, men tillige som menneske og kristen vandt dens agtelse og kærlighed. Alt tyder på, at han med de evner, han havde, og så godt han forstod det, har været præst og sjæle- sørger for Kegnæs menighed i disse ords egentlige betydning.

Blandt Kegnæs sogns 18 præster har vist ingen haft så usædvan- lig en skæbne og så stor betydning for sognet som Lorens Christian Nissen, Bybergs efterfølger i 1801. 1826 udgav han sine erindringer »Meine Wege und Umwege zur Kirche«, skrevet for hans slægtninge og venner. Han fortæller godt og med megen lune, og den nævnte bog er en god kilde til forståelse af Nissens personlige udvikling og virke som præst.

Han fødtes 1754 i Østerby, Medelby sogn, Flensborg amt, som søn af fattige bønderfolk. I hans hjem og sogn talte man den danske, sønderjydske dialekt, som han selv betegner som sit modersmål. Han kalder sig selv en dansk dreng og skildrer, hvordan han i sin ungdom i de perioder, hvor han boede i nærheden af Flensborg, om søndagen gerne søgte ind til den danske gudstjeneste i Helligåndskirken i Flens- borg, hvor han var meget glad for at sidde under pastor Holsts

Pastor Lorenz Nissen (1754—1842).

prædikestol. Hjemmets økonomiske forhold tillod ikke, at den velbegavede og læselystne dreng blev holdt til bogen, så han måtte tidlig ud at tjene hos bønderne. 15 år gammel blev han hjælpelærer og arbejdede sig nu i de følgende år frem i skolens tjeneste uden nogen sinde at få nogen egentlig læreruddannelse. Han var lærer mange steder i Sydslesvig, indtil han 1779 kom til Sønderborg som »skrive- og regnemester« ved latinskolen, der blev hans arbejdsplads i 16 år.

Han har vist været en udmærket lærer. Herom vidner hans livslange interesse for skolevæsen og oplysning, også efter at han var blevet præst, og han siger selv i sine erindringer bl. a., at han allerede i sin ungdom uden at have hørt om Sokrates' metode var kommet til den mening, at det ved katekisation kommer an på at spørge, og at man skal passe på ikke at miste elevernes opmærksomhed ved at give alt for mange og lange forklaringer. I alle disse år som lærer læste Lorens Nissen utrætteligt alt, hvad han kunne få fat i. Særlig filosofi og teologi havde hans store interesse, uden at han havde tanke for at omsætte sin viden i en embedseksamen, og han veg heller ikke tilbage for ved selvstudium at sætte sig ind i både det franske og det græske sprog, ligesom han var godt hjemme i det tyske åndsliv og beherskede det danske og det tyske sprog lige let.

I Sønderborg traf Lorens Nissen en ung kapellan, der blev hans gode ven. Præsten var meget forbavset over den midaldrende lærers store viden og opmuntrede ham til at virkeliggøre sin ungdomsdrøm, at indstille sig til præsteeksamen. Lorens Nissen vægrede sig længe.

Han fremhævede, at han ingen studentereksamen havde og således ikke kunne indstille sig til nogen akademisk eksamen. Kapellanen mente, at hvis provsten i Sønderborg anbefalede det, kunne han nok få dispensation af kongen. Nissen mente endvidere, at han nu var 40 år gammel, og inden han fik eksamen og embede, ville han ikke have så mange år tilbage til kirkenes tjeneste — han fik 46 år. Endelig overtalt fik han den kongelige dispensation og indstillede sig til præsteeksamen hos Overkonsistoriet i Slesvig, hvor han 1795 bestod sin eksamen, den eneste ældre mand blandt purunge studenter. Kun få måneder senere blev han af menighedsrådet ved Helligåndskirken i Flensborg, hvor der havde været holdt danske gudstjenester siden Reformationen, opfordret til at søge det ledige embede som præst for den danske menighed i Flensborg. Trods betænkeligheder på grund af sproget tog han dog mod kaldelsen og fik fem lykkelige præsteår i Flensborg. Men embedet var for lille og for dårligt lønnet til, at han kunne tænke på at blive der resten af sine dage.

I 1801 blev Lorens Nissen så kaldet til Kegnæs sognepræsteembede. Kort efter påske indskibede han sig med familie og flyttegods på et skib, og efter en god sejlads ud ad Flensborg fjord i den lyse forårsnat nåede de Kegnæs i morgendæmringen. Forgylt af morgensolens stråler lå kysten af deres fremtidige hjem og virkeplads foran dem. Pastor Nissen skriver videre, at de fik en venlig modtagelse af befolkningen. De lærte den hurtigt at kende og blev kendt af den.

Hvordan var nu den 47-årige præst, som hin søndag morgen gik i land ved Sønderby strand og for første gang gik ind i Kegnæs præstegård, mens de venlige bønder bar hans flyttegods i land og kørte det op til huset for ham? Hvordan havde hans kristelige udvikling været? Han skriver selv, at han ifølge hele sin opdragelse og under påvirkning af Pontoppidans katekismus, som han brugte i sin undervisning som lærer, var luthersk-ortodoks i de første 25 år af sit liv. Dertil kom en påvirkning fra pietistiske kredse, da han var 16—19 år gammel. I disse tre år kom han meget hos nogle familier i Lille Solt i Angel, som han også i sine erindringer i 1826 omtaler med megen respekt og kærlighed. Han skriver, at han elskede og ærede dem for deres redelige kristendom. De lagde megen vægt på bod og tro og et helliggjort, kristent liv. De afholdt sig fra banden, dans og kortspil. Han læste med stort begær og glæde deres skrifter, således Franckes værker.

O. 1770, da han blev lærer i Sønderborg, begyndte han at læse

rationalistiske skrifter og måtte — efter eget udsagn meget mod sin vilje — under deres indflydelse opgive sin tro på bibelens under. Fornuften er fra nu af det højeste for ham, og alt må stemme med den. Den ældre dogmeopbygning anså han for menneskeværk. Bibelen kan ikke stride mod den klare og sunde menneskefornuft. Hvor det synes at være tilfældet, har vi enten ikke forstået bibelen rigtigt, eller også har bibelens forfattere, som er mennesker med menneskelige skrøbeligheder, taget fejl. For megen bibellæsning kan skade, særlig når læseren ikke forstår eller misforstår bibelen. Gud er verdensherskeren, skaberen og opretholderen. Jesus er den af Gud sendte lærer, som har fortalt os, hvordan vi skal leve for engang at komme hjem til Gud i evigheden. Gud, dyd og udødelighed var denne fornuftkristendoms tre store slagord. Dogmerne og alt overnaturligt i bibelen og kristendommen er senere tilkomne udvækster, overtro og menneskelig udsmykning, som det gælder om at befri kirken fra. I modsætning til Ortodoksien, rettroenheden, er Rationalismen meget tolerant og mener, at et menneskes frelse ikke kan afhænge af, at vi har de samme ensrettede meninger. At antage underer efter Rationalismens mening at indskrænke visdommen hos den Gud, der har skabt verden og sat dens naturlove og dens orden, i stedet for at herliggøre ham og hans verdensregering gennem disse naturlove og de tilskikkelser, han på naturlig måde sender mennesker. I Guds styrelse med vort liv og skæbne ser Rationalismen Guds underer, den Almægtiges finger, hvor selv tilsyneladende små ting kan vise sig at få stor betydning for et menneskes liv.

Disse anskuelser var fra den tid de bærende i Lorens Nissens personlige gudstro og baggrunden for hans virke som prædikant og sjælesørger på Kegnæs. De parredes hos ham med en stærk overbevisning om, at en ret kristen burde føre et rent og pletfrit liv med gavnligt virke for andre mennesker, for folk og land. Dette sidste fik hos ham en ekstra understregning på grund af den påvirkning, han i sin pure ungdom havde fået af pietistiske kredse i Angel, en arv, som han aldrig slap fri for. Trods sine radikale anskuelser var han personlig en gudhengiven kristen, der så Guds styrelse og forsyn overalt i sit eget mærkelige liv.

Da en ny ortodoksi under ledelse af en præst i Kiel, Claus Harms, blussede op i hertugdømmerne, fandt den en skarp modstander i Lorens Nissen, der anså den for et tilbageskridt, en ny formørkelse i religionens og åndens verden. Men med sit redelige sind ville han

dog ikke dømme den uhørt. Skønt han var 64 år gammel, lod han sig 9. juni 1818 i en båd sætte over til Angel, gennemvandrede i tre dage til fods Sydslesvig, hørte den følgende søndag Claus Harms i Kiel og vandrede straks tilbage igen. Hvad turens udbytte angår, roser han Harms' veltalenhed og prædikemetode, mens selve prædikenens indhold lader ham kold. Tværtimod synes han efter denne tur at være en endnu mere ivrig modstander end før. Han skriver bl. a. i sine erindringer: »I 24 år har jeg her på Kegnæs forkyndt Guds ord i denne ånd. Nutiden taler ilde om Fornuften og Oplysningstiden og beskylder den for at have gjort skade ved irreligiøsitet, kirkeskyhed og foragt for den offentlige gudstjeneste, ligesom man mener, at det kun kan gøres godt igen ved at indføre et helligt mørke. Dette gælder dog hverken på Kegnæs eller Als, hvor der blandt præsterne hverken har været sværmere eller fornuftstormere, som har kunnet standse den onde Rationalisme«. Han siger andetsteds i samme skrift, at han ved gudstjenesten altid har haft en fuld kirke, og vi ved andetsteds fra, at det er sandt.

Menneskeligt var Lorens Nissen en stærk personlighed, i besiddelse af en sjælden handlekraft og stor arbejdsevne, meget initiativrig og med et pletfrit liv. Ikke blot bogligt, men også praktisk var han en meget dygtig mand. Hans valgsprog var: »Et menneske kan, hvad han vil, når det ikke i sig selv er en umulighed!« og han gjorde sit bedste for at leve op til det.

Hvordan var nu Kegnæs sogns åndelige stade, da Lorens Nissen kom i 1801. I Erindringerne skriver han derom: »Jeg mærkede snart, hvor meget der i min menighed manglede i oplyst kendskab til kristendommen, og hvor fuld hovedet på de fleste af mine tilhørere var af den sorteste overtro. Gud og Djævelen var så temmelig efter manikæiske ideer stillet op mod hinanden, og den sidstnævnte drev sit uvæsen i hekse og troldmænd som overalt, hvor der ingen lys er i troen. . . Hvad der syntes mig en skadelig vildfarelse, kunne jeg ikke ønske at bibeholde, for så vidt som det lod sig bortfjerne ved bedre undervisning i, hvad der er det sande og det gode. Det gik mine bestræbelser ud på. Derfor har jeg også indtil denne time med skyldigt hensyn til, hvad man kunne fatte og forstå, stedse modarbejdet al fordærvelig overtro. Derfor søgte jeg også at berigtige og rense rå og uværdige begreber om Gud og tilbedelsen af ham. Jeg har i Jesu Kristi ånd været ivrig for en gudsfrygt i ånd og sjæl og har prædiket den tro, der forklarer sig i en bedring af sindet og livet.

For mig gjaldt det om at handle i hans ånd, der sagde: jeg er verdens lys«.

Der er vist ingen tvivl om, at han på Kegnæs har fundet en stor overtro af samme art, som i det foregående skildret, og som man vist kun kan kalde for hedensk. Dertil kom den i Lorens Nissens øjne »kristne« overtro, dogmerne og underne. Både den hedenske og kristne overtro modarbejdede han kraftigt i sine 41 præsteår på Kegnæs, på prædikestolen, i den personlige sjælesorg, i sit offentlige virke på forskellig måde, ved sin indflydelse på sognets skolevæsen. Hans virke bar frugt. Det åndelige stade på Kegnæs var et andet, da han døde i 1842, end da han kom i 1801. Ingen anden præst har vist — på godt og ondt — præget Kegnæs som han.

Det er naturligt, at han som gammel skolelærer havde stor interesse for Kegnæs' skoler. Skolevæsenet var i høj grad i forfald, og undervisningen kun mådelig. Pastor Nissen fik det bragt på fode igen. Kirkeligt er det forståeligt, at han var ivrig for at indføre den nye rationalistiske Evangelisk Kristelige Salmebog og en ny rationalistisk liturgi. De konservative kegnæsboere så dog i begyndelsen med nogen mistillid på den nye præsts reformiver, og først i 1812 fik han den nye salmebog indført, der afløste den gamle Kingos Salmebog, som havde tjent Kegnæs menighed i over 100 år siden pastor Lillius' dage. På sine prædikener anvendte han stor omhu, og han lagde stor vægt på, at de blev holdt frit. Hvordan den nye rationalistiske liturgi blev, da den endelig blev indført, kan vi se af visitatsprotokollen 1845, der giver følgende beskrivelse: »Ordningen ved gudstjenesten på Kegnæs er følgende: først læser degnen i kordøren, så synges et par korte sange, derpå følger prædikenen, atter synges nogle vers, og der sluttes med degnens læsen i kordøren«. Så fattig blev menighedens gudstjeneste der, hvor Rationalismen sejrede i liturgien. Intet under, at det skadede salmesangen og altergangen meget. Det var en lykke for Kegnæs, at Lorens Nissen var en stærk personlighed og havde så stærkt tag i sit sogn, at kirkegangen blev ved med at være meget god i hele hans lange præstetid. Så sent som o. 1840 nævner han i en skoleindberetning under udgifter, som forestår sognet, en udvidelse af kirken, som ikke kan undgås. Den hastige nedgang i kirkebesøget under hans søn og efterfølger sparede dog sognet for denne udgift.

I sit forhold til kegnæsboerne havde pastor Nissen i de første åringer en hel del mistillid og mange hindringer at overvinde. Men

med tiden vandt han sin menigheds agtelse og kærlighed og blev helt anerkendt som sognets ledende mand. Med bønderne opretholdt han en udstrakt selskabelighed. Flere af hans børn blev gift ind i kegnæsfamilier. Med naboerne var han »dus«. På hver søndag morgen plejede de ansete mænd fra sognet at komme sammen i præstegården for at underholde hinanden, til gudstjenesten begyndte. Mon ikke disse sammenkomster har virket som en slags sognerådsmøder? Allerede i 1812 havde pastor Nissen fået så stor indflydelse i sognet, at han kunne få den nye salmebog indført ved enstemmig beslutning i menighedsrådet, hvilket provsten og amtmanden i deres svarskrivelse noterer med særlig glæde.

Lorens Nissens utrættelige læselyst og umættelige trang til viden tilføjede dog til sidst hans øjne så megen skade, at han en tid måtte indstille sine studier. Han skrev selv derom: »Hvor meget end den videnskabelige interesse indtil nu havde behersket mig, så kom der dog også en tid, hvor jeg beskæftigede mig med andre ting. Min sundhed havde lidt ved lampelyset, og min læge tilrådede mig at lægge bøgerne til side og få lidt afveksling med legemligt arbejde. Jeg lavede drejearbejder, høvlede, lavede kommoder. Jeg lavede mig en slibemaskine og sleb optiske glas, lavede mikroskoper, briller, ja endog kikkerter af 8 fods længde, elektricermaskiner. Jeg forfærdigede også et orgel på 4 stemmer. Disse bibeskæftigelser varede fem eller seks år og var meget gode for min sundhed«. Han havde sit værksted i præstegårdens forstue. Der findes endnu i sognet et par briller, lavet af den gamle pastor Nissen.

Det omtalte orgel var tænkt som en gave til Kegnæs kirke, som indtil da ikke havde haft noget orgel. Men da instrumentet var færdigt og skulle opstilles, nægtede menigheden at antage det, »fordi kirkesangen ikke skulle lide skade«. I virkeligheden stod degnen bag ved aktionen, for at han selv kunne blive fri for at spille på orgelet. Det blev sat på kirkeloftet, hvor det var at se indtil for få år siden, men nu desværre er forsvundet. Denne nægtelse var i den aldrende mands liv en mislyd, som han vist aldrig helt kom over. I disse sygdomsår havde han sin søn Christian Friedrich som kapellan, fra 1829.

Pastor Nissen havde en stor familie. I 1779 giftede han sig med den syttenårige skipperdatter Maria Amalie Richelsen fra Holnæs, og i løbet af 23 år fødte hun ham femten børn, 9 drenge og 6 piger. Af drengene var de to dødfødte tvillinger, og tre andre døde, før de

Kegnæs præstegård. Fot. ca. 1930 med de nu nedrevne stald- og ladebygninger.

var 7 år gammel. En søn, der var styrmand og ugift, begik selvmord på sit kammer i præstegården. En anden søn døde på en rejse i Norge, 18 år gammel. Også Christian Friedrich, der blev hans kapellan og efterfølger, døde ugift. Den eneste søn, der fik efterkommere til at føre navnet videre, var Andreas Sønke, som var skibskaptajn, men ved et fald blev lam i benene og i mange år levede som invalid på Kegnæs. Også den ældste datter døde i en ung alder i barselseng. I 1808 blev fru Nissen angrebet af en ondartet gigtsygdom, der ødelagde hendes led og lemmer og efter ti års lidelser lagde hende i graven i 1818, 56 år gammel. Pastor Nissen bar alle disse prøvelser med gudhengiven tålmodighed.

Flere af Lorens Nissens brødre var nået frem til gode stillinger. En var blevet sognepræst i Øsby ved Haderslev, en anden kantor, organist og lærer i Sønderborg, en tredje byfoged i Sønderborg. På Lorens Nissens fødselsdag kom de gerne til Kegnæs med deres familier, og så gik snakken lystigt om gammelt og nyt. Engang om året tog kegnæspræsten også gerne til Flensborg for at besøge gamle venner og opfriske minder med dem.

Kegnæs blev Lorens Nissens livsopgave og egentlige hjem. Flere gange førte brødrene og vennerne på tale, om han ikke kunne tænke sig at søge til et større sogn. Han afviste det hver gang uden betænkning. I et lille digt på tysk i sine erindringer skriver han således: »Allerede forlængst har jeg for bestandig trukket min båd op på stranden, og om også det skønneste præsteembede kom flyvende til mig, så ville jeg dog afvise det. Mit Kegnæs er min verden, og jeg giver gerne afkald på alt derude og retter i stedet, som man bør, mit øje mod livets mål for nu efter den varme livsdag munter og glad at leve min livsaften, indtil man engang bærer mig over til hin høj på kirkegården«. Det skete sidst i februar 1842, og et helt sogn fulgte ham til graven.

Christian Friedrich Nissen, der fulgte sin fader i præsteembedet, var ikke nogen fremmed for Kegnæs menighed, da han havde været sin fars kapellan i 13 år. Som præst gik han ganske i sin faders fodspor. Han var jo oplært af ham gennem de mange år som kapellan. Under gudstjenesten visiterede Nissen sen. ofte sønnen på den måde, at han pludselig dukkede op i kirken lige før prædiken, hørte den til ende og så lige så stille forsvandt igen. Ligeså ved konfirmandundervisningen. Endnu i 1860, da C. F. Nissen døde, rådede den rationalistiske ånd fuldstændig på Kegnæs. Det synes dog, som om den frembrydende nye tid også begyndte at nå Nissen jun. fra o. 1850. Blandt hans efterladte papirer er der et skriftstykke, vist et udkast til et konventsforedrag, i hvilket der pålægges præsterne at lægge mere eftertryk på synd og skyldbevidsthed for at imødekomme menighedernes forlangende og behov. Ved provstevisitatsen 1855 prædikede han over Ef. 3,19: Kristi kærlighed er bedre end al kundskab.

I sit privatliv var C. F. Nissen ikke noget godt forbillede for menigheden, da han var drikkfældig og usædelig. Provstens i indsættelsestalen 1842 udtalte ønske om, at det at blive sognepræst forhåbentlig ville betyde en forandring for pastor Nissen også i hans huslige liv, gik desværre ikke i opfyldelse. Pastor Nissen blev aldrig gift, men levede sammen med sin husholderske, der i daglig tale kaldtes »Mutter Clausen«. Hun var gift med præstegårdens røgter og døde på hospitalet i Sønderborg, hvor præsten havde skaffet hende plads.

Som i faderens tid vedblev Kegnæs' ledende bønder at komme i præstegården søndag morgen før gudstjenestens begyndelse. Men

disse sammenkomster, hvori degnen også tog del, udartede sig efter Nissen sen.'s død hurtigt til rene drikkegilder, hvor brændevinsflasken gik rundt, og der flittigt spilledes kort. Gudstjenesten blev ofte forsinket, fordi det kneb drikkeselskabet, som holdt til i præstegårdens nuværende spisestue til venstre for indgangsdøren, at bryde op fra det hyggelige lag. Af og til kunne præsten sige til degnen: »Måske det snart er på tide at gå til kirke, Uhlenberg!«, hvorpå degnen svarede, idet han blev siddende: »Som De vil, hr. pastor!«, og underholdningen blev fortsat, indtil alle var enige om at gå. På de dage, hvor præsten havde fået offer, foreslog disse bønder gerne præsten at fortsætte med kortspillet efter gudstjenesten, og både de og Mutter Clausen fortsatte gerne spillet, til præsten havde mistet sin sidste skilling.

På grund af Treårskrigen indflydelse og den hyppige indkvartering i sognet, hvor proviantvæsenet f. eks. til stadighed havde ophold, led det kirkelige og sædelige arbejde stor skade. Præsten kunne ikke modstå fristelserne, men søgte omgang med de indkvarterede officerer, der ikke alle var gode børn, og fik derigennem også omgang med den mindre gode del af sognet. Det er forståeligt, at sognet ganske tabte respekten for en sådan præst, og at kirkesøget gik meget tilbage. Den under Nissen sen. påtænkte udvidelse af kirken, evt. bygning af en helt ny kirke i Damkobbøl, blev hurtigt opgivet, og man nøjedes med at hovedreparere den gamle kirke. I C. F. Nissens tid blev tillige præstegården grundigt ombygget og moderniseret og fik omtrent den skikkelse, den har i dag.

Trods sine store og meget synlige fejl var C. F. Nissen dog vist mere et svagt end et ondt menneske. Han var meget elsket af børn, og der blev jubel i skolerne, når han kom på inspektion. Børnene har kunnet se hans gode hjerte, de fleste voksne kun hans fejl og svagheder. En trofast ven og støtte havde han dog i proprietær Witzke på Hjortholm, som efter hans død også prøvede ved en sogneindsamling at få sat en beskeden gravsten på hans grav. Det lykkedes ikke. Gang på gang på sin vej gennem sognet mødte Witzke udtalelsen: »Lad dem, der spillede pengene fra ham, sætte ham en gravsten«. Med C. F. Nissen gik den rationalistiske tidsalder i graven. Noget nyt begyndte.

Nissens efterfølger var sjællænderen Theodor August Bernth. Han var søn af en herredsfoged og gift med en herredsfogeddatter, så det er måske forklarligt, at hans forkyndelse var mere præget af loven

og Guds krav til os end af evangeliet om Guds nåde. Han var iøvrigt meget bekendelsestro og ortodoks-luthersk både i sin forkyndelse og sin konfirmandundervisning, og han blev i Kegsnæs sogn en præst, der ved at svinge lovens tugtende stav var en forbereder, en »plovmand« for den vækkelse, der kom omkring århundredskiftet. I den henseende er han en interessant parallel til Mühlenstedt, der på samme tid virkede i Bjolderup sogn ved Åbenrå. Sine prædikener holdt han ikke frit som Nissen sen., men var temmelig bundet af sit manuskript. I hans embedstid fik Kegsnæs kirke i 1870 sit første orgel, uden at nogen nu — som 40 år forinden — gjorde indsigelse. Ligeledes blev i 1891 Evangelisk Christelig Salmebog afløst af den nye Sønderjydske Salmebog, som tjente menigheden helt til 1953, da den nuværende Den danske Salmebog tog dens plads.

I de første 25 år af pastor Bernths præstetid kunne han glæde sig ved en stor kirkegang. I den sidste halve snes år blev kirken temmelig tom, så han ofte var mismodig og fra prædikestolen jævnlige mindede om, at kirkedøren stod åben for alle. Konfirmandundervisningen gjorde han meget ud af. To gange om ugen fra kl. 8 til kl. 14 holdt han — næsten uden pauser — børnene i ånde. Men så havde de også gerne på en sådan dag fået lært o. 30 skriftsteder og en del salmevers udenad foruden alt fortællestoffet. Da en ung pige døde i det halvår, hun gik til konfirmandforberedelse, mumlede man i krogene om, at hun var død af skræk for præsten. Han havde den lykke ved sin side at have to betydelige lægfolk, der var meget kirkeligt sindede og præstens trofaste støtter. Det var degnen Jørgen Hansen og proprietær I. P. Witzke, Hjortholm. Iøvrigt holdtes søndagsgudstjenesterne, katekisationsgudstjenesterne og kirke- og skolevisitationer også i pastor Bernths tid, som det havde fundet sted i århundreder, og i disse gamle rammer levede Kegsnæs menighed sit liv.

T. A. Bernth var en moden mand, da han kom til Kegsnæs. Født i 1817 havde han først i syv år været hjælpepræst på Fyn og derefter i ni år i Havnbjerg på Nordals, da i 1860 kaldelsen til Kegsnæs kom. Han var en stor og statelig mand, aristokratisk i sin fremtræden og noget af en prælattype. Han var fra et akademisk hjem, og en broder og to svogre var sognepræster som han selv. Han var næsten i alt et modstykke til Nissen jun., af meget streng punktlighed og tugt, så både hans personlighed og embedsgerning bar præg deraf. Ved pinlig nøjagtighed, trofast embedsførelse og ren vandel førte han en ny og tiltrængt ånd ind i Kegsnæs præstegård, kirke og sogn. I begyndelsen

mødte Nissen jun.'s gamle drikkebrødre også hos den nye præst søndag morgen, åbenbart i den tro, at de gamle tilstande kunne fortsætte. Det gjorde Bernth straks en ende på, men fik derved de pågældende bønder til fjender, og derfor var der en del vanskeligheder for ham de første år. Men sognet lærte efterhånden at agte og respektere ham.

Da pastor Bernth kom til Havnbjerg som hjælpepræst, har den høje, statelige mand åbenbart tændt hjerter i brand hos flere af de ugifte døtre hos Nordals' bourgeois. Jævnside med herredsfogeddatteren, der senere blev hans hustru, gjorde han også en apotekerdatter sin opvartning. Herredsfogeddatteren havde lejet en dreng til formedelst 5 skilling at sige hende, om den unge præst gik ind i apoteket eller forbi, når han var i Nordborg. Det blev ikke altid lige pålideligt bud, for drengen opdagede hurtigt, at et Nej i budløn gav dobbelt så meget som et Ja.

Chr. Knudsen, der var plejesøn i Havnbjerg præstegård samtidig med, at Bernth var hjælpepræst der i sognet, skriver i sine optegnelser følgende:

»Min svigerinde Marie Frost, senere kone på Lysholm, havde i sin ungdom i Nordborg ikke så få veninder. Til disse hørte herredsfoged dr. Steffens' to døtre og apoteker dr. Balles tre døtre. Emma Riegels, en datter af herredsfoged justitsråd Riegels på Fægteborg ved Nordborg, var meget yngre end alle de andre. Men da hun meget tidligt gav damen, og de andre blev indbudt til Fægteborg, hørte hun med til lauet. Hun var dengang temmelig vigtig og havde høje tanker om sig selv. Da provstens ældste datter Marie engang spurgte hende: »Hvad vil din broder være?« svarede hun lidt rask: »Åh, kan han ikke blive andet, kan han blive landsbypræst!« Men så fik hun igen svar tilbage: »Ja, da måtte han takke Gud, om han blev det, det er da ikke så ilde og foragteligt at være landsbypræst«. Efter at hun havde været forlovet med en løjtnant Brun og lod ham gå i håb om at få baron Wedell, der 1850—1862 var skovrider på Nygård, men det ikke ville lykkes, hvor meget man end inviterede ham, tog hun selv til takke med en landsbypræst, idet hun 1861 blev gift med Theodor August Bernth, der fra 1860 til 1894 var sognepræst på Kegnæs. . .

1853 først i september var pastor Bernth et par dage i besøg på Lysholm. Han skulle ligge oppe på det lange kammer på loftet. Tante Frost havde pyntet smukt med blomster. Måske var der en

lille bagtanke med hensyn til hendes datter Grethe. Men Marie (kønnen på gården) blev vred og tog det hele bort igen. . .

1865 om sommeren blev der af en række alsiske familier foretaget en udflugt til Østerholm kro. Justitsråd Riegels havde pastor Bernth med. Ved »to mand frem for en enke« hoppede pastor Bernth med Emma Riegels . . . Vi var meget spændte på, hvordan man nu ville arrangere sig ved hjemturen . . . Justitsråden satte sig om hos kusken, fru Riegels og frk. Hoffmann på det ene sæde, Bernth og frk. Emma sammen på det andet. Da vognen kørte bort, brød hele det øvrige selskab ud i et kraftigt hurra, og kort efter blev de virkelig forlovede. . .«

1861 den 30. april blev den 34-årige Emma Riegels i Havnbjerg kirke viet til den ti år ældre nyudnævnte sognepræst til Kegnæs T. A. Bernth. Ægteskabet var barnløst, men synes at have været harmonisk og lykkeligt. De stammede fra samme miljø og passede godt til hinanden. Generalmajor Tuxen siger i sine erindringer, at han og hans søskende, der var præstebørn i Tandslet, altid med stor glæde og forventning kom på besøg hos pastor Bernths. Gennem de mange år opretholdt hr. og fru Bernth forbindelsen med og kom ofte på besøg hos slægt og venner på Als. Præsteparret kørte altid i lukket karet og med kusk i liberi. Men pastor Bernth må åbenbart have følt en vis forskel på Als og Kegnæs, for det siges, at han på hjemvejen fra Als, når de passerede Drejet, godt kunne banke på vognruden og sige til kusken: »Nu er vi da gudskelov i et kristent land igen!«

Pastor Bernth var den sidste kegnæspræst, som selv drev præstegårdens landbrug. Han var meget øm over sine heste, som altid var fede og meget blanke i skindet og endelig ikke måtte overanstreges. En gammel bonde, der engang kom forbi præstegårdens mark og fik øje på præstegårdens heste forspændt ploven, skal forbavset være standset op og måtte sige til sig selv: »Præstens heste,; står de eller går de?«

Pastor Bernth havde ikke selv megen forstand på landbrug. Han glædede sig f. eks., når en høst havde rigeligt med rivning, for han mente, at det måtte være en ekstra fortjeneste. Men han var en god økonom, der forlod Kegnæs med en stor formue, efter sigende ca. 100000 mark.

Pastor Bernth oplevede i sin præstetid flere store begivenheder. I 1872 var den store stormflod, der kostede flere menneskeliv og gjorde nogle familier hjemløse. I 1864 var den dansk-tyske krig, som

gjorde Kegnæs til et hovedpunkt i begivenhederne og skilte Sønderjylland fra Danmark. Alt dette har stillet store krav til pastor Bernth som præst og sjælesørger.

Efter Sønderjyllands afståelse blev pastor Bernth på sin post og var i 30 år prøjsisk embedsmand. Han var bevidst dansksindet, hvilket ikke synes at have betydet så meget før 1888. Da måtte pludselig tre af menighedsrådets medlemmer udtræde af rådet, fordi de var danske undersåtter. Omtrent samtidig fik menighedsrådet afslag på en ansøgning om at måtte beholde dansk religionsundervisning i skolerne. Og nogle måneder senere mistede pastor Bernth sit hverv som lokal skoleinspektør, og pastor Vogel i Lysabild afløste ham på denne post. Bernth kvitterede med at lade den ene af dobbeltegene ved den såkaldte Prøjservej fælde, så at kun Sønderjyllands eg blev tilbage. Træt af disse brydninger tog den gamle præst sin afsked i 1894 og drog til København hvor han døde 1907, 90 år gammel.

På baggrund af den rejste nationalitetskamp gik det nye præstevalg ikke af uden strid. Efter kirkeloven havde menighedsrådet ret til at vælge mellem tre ansøgere, som de kirkelige myndigheder »præsenterede« for menighedsrådet. Da to af de tre præsenterede kandidater trak deres ansøgning tilbage, ville menighedsrådet have embedet opslået påny for at have flere at vælge imellem. Alligevel gav myndighederne uden genopslag embedet til den eneste ansøger, der var tilbage. Det gav anledning til megen strid og bitterhed.

Uden egen skyld kom den nye præst, Jacob Bendixen, derfor i begyndelsen lidt skævt ind på sit nye sogn. Andre ting gjorde det også vanskeligt for ham. Han var hjemmetysker, mens Kegnæs sogn for største delen var dansk og vant til en dansk præst. Han var storbondesøn fra Løjt sogn ved Åbenrå, mens kegnæsboerne var jævne mennesker uden store standsforskelle. Han var en ung mand, uden erfaringer, ilter og energisk, og der skulle ske noget, hvor han var. Kegnæsmenigheden var konservativ og ikke vant til de nye ting, Bendixen indførte. Han var 29 år ved sin tiltrædelse og blev på Kegnæs i 12 år. Med ham skete et nyt tidsskifte i Kegnæs' kirkelige liv. Han oprettede ynglinge- og pigeforeninger, afholdt ydre og indre missionsmøder, satte samtalemøder i gang og var i forkyndelse og sjælesorg en dygtig og nidkær præst af typisk indremissionsk tilsnit. Hans gerning bar frugt. Der blev vækkelse, og han kunne glæde sig over et godt kirkebesøg og stor deltagelse i sine arrangementer. Men sammen med det levende menighedsliv begyndte også den kløft at

dannes, som består den dag i dag, mellem Indre Mission og »de andre«, og megen gammel, trofast kirkegang, tilvant ifølge tradition og gammel skik, er sikkert ophørt ved den nye kirkelige konstellation. Som en reaktion mod pastor Bendixens virksomhed begyndte danske, kirkelige kredse udenfor Indre Mission i pastor Bendixens sidste embedsår at afholde et årligt, kristeligt møde i Sønderby kro. Talere var Peter Philipsen, der ejede og drev Nybøl afholdshjem, og Caspar Jensen, der havde en boghandel i Broager. Disse to var rejsekretærer for »Udvalget for kristelig virksomhed i Nordslesvig«, der havde til formål at udbrede kristendommen i grundtvigsk ånd blandt danske i Nordslesvig og også stod bag ved de nordslesvigske, danske frimenigheder.

I 1906 blev pastor Bendixen forflyttet til Sommersted ved Haderslev og rejste ved Genforeningen sydpå. Han døde 1930 som sognepræst i en forstad til Hamborg.

Bendixens efterfølger blev den 45-årige sognepræst fra Hjerpsted ved Tønder, Hans Peter Hansen. Han var dansk af slægt og sindelag og dæmpede derfor i nogen grad den opposition og kløftdannelse, der var begyndt på Kegnæs. I det kirkelige arbejde fortsatte han den mødevirksomhed, hans forgænger havde begyndt, men i mildere og mere forsonende ånd. Hans embedstid på Kegnæs blev dog kun omtrent to år, og en del af tiden var han en syg og svag mand. Hans død allerede i 1908 satte punktum for hans samlende gerning. I et digt om præstegårdshavens gamle kastanietræ lader digteren træet sige om pastor Hansen:

Kun tvende vår, een sommer i Kegnæs menighed
sit kald han trofast røgted, som jeg og alle ved.
Ved foden af min stamme han tolked skriftens ord,
der lød i kirke, skoler, ved dåb og Herrens bord.

Han vejede sorgens nåde, han vejede nådens sorg.
I stilhed blidt han skued opad til fredens borg,
hvorfra han nedbad nåde for meninghedens flok,
og for sig selv han sukked: Din nåde er mig nok!

Så ydmyg, kærlig, stille, med selvforståelse
jag så den Herrens tjener i hvert et hjem gå ind.
I sygdoms, sorgens kammer han med sin trøst var nær.
I karskes, glades samfund fik hver ham såre kær.

Andreas Hamann, Kegnæs' 13. præst, var født i Husum 1872. Før sin kaldelse til Kegnæs i 1909 havde han været huslærer på Schackenberg i Møgeltønder. Han var den typisk prøjsiske embedsmand og så på Kegnæs' bondebefolkning med akademikerens nedladende øjne. Der opstod derfor aldrig noget fortroligt forhold mellem ham og hans sogn. En uheldig skoleaffære uddybede den indbyrdes mistro og kulde og bidrog til, at hans embedstid på Kegnæs kun blev fem år. På prædikestolen var han dygtig med en ortodoks luthersk forkyndelse, og han fortsatte den kirkelige mødevirksomhed i sine to forgængeres spor, men måtte dog se den gå betydeligt tilbage. Særlig samtalemøderne var hans store glæde. I 1914 blev han sognepræst i Hammelev ved Haderslev for ved Genforeningen at flytte syd for grænsen, hvor han døde 1939 som sognepræst i Angel. Den i pastor Bendixens tid påbegyndte mødevirksomhed med grundtvigsk præg blev i pastor Hamanns tid fortsat og udbygget, så der nu adskillige gange om året holdtes et kirkeligt møde i en af sognets kroer med en af de tidligere nævnte rejsesekretærer eller frimenighedspræst J. Eriksen fra Sundeved danske frimenighed som talere. Verdenskrigens udbrud 1914 standsede disse møder, og efter Genforeningen blev de med de helt ændrede kirkeforhold ikke genoptaget.

Friedrich Immanuel Prah, den næste præst på Kegnæs, var af gammel præsteslægt og hjemmetysk nordslesviger. Han kom som ung, nybagt kandidat til sognet. Den store krig var lige begyndt, og jævnlig måtte han i de følgende år gå den tunge gang til de hjem, hvor en mand, far eller søn var faldet. Det stillede store krav til ham som sjælesørger, og trofast delte han sorg og glæde med sin menighed i alle krigens år. Jævnside hermed forkyndte han under stor deltagelse søndag efter søndag fra kirkens prædikestol evangeliet om synd og nåde i indremissionsk ånd og drev i samarbejde med pastor Langlo, Lysabild, og pastor Mahler, Tandslet, en udstrakt og stadig voksende mødevirksomhed, særlig blandt de unge. Der blev vækkelse ved hans virke, og med krigen og dens følger som baggrund. Genforeningen betød hans farvel til Kegnæs og foreløbig afsked med Danmark. Efter nogle års præstevirksomhed i Sydslesvig kom han i 1931 tilbage til sin barndomsby Haderslev som sognepræst for den tyske menighed indenfor den danske folkekirkes rammer. Han blev ridder af Dannebrog 1951 og lever endnu som pensionist i Haderslev.

Fra pastor Bernths bortrejse 1894 til Genforeningen 1920 var et ejendommeligt problem genstand for strid mellem Kegnæs menighed

og de skiftende præster. Fra 1667 til 1920 hørte Kegnæs under Slesvig bispestol, og efter dette stifts rådende bestemmelser skulle drenge være fyldt 15 år for at kunne blive konfirmeret. Hele Als hørte indtil 1809 under Fyns stift og dannede 1809—1864 sammen med Ærø et eget bispedømme. Fra 1864 blev også Als lagt under Slesvig stift, men beholdt som særbestemmelse, at en dreng efter gammel dansk skik blev konfirmeret, når han var 14 år. Bønderne på Kegnæs ville gerne have deres drenge ud af skolen ligesom naboerne på Als for at få arbejdskraft. De indgav derfor gang på gang ansøgning om fritagelse fra 15-års regelen, fik ofte afslag på disse ansøgninger, blev gerne vrede på præsten og sendte sommetider deres sønner til Als for der at få dem konfirmeret og ud af skolen med 14 år.

Med Daniel Peter von Huth Smith kom 1921 atter en rigsdansk præst til at stå på Kegnæs kirkes prædikestol. Han var præstesøn fra Århus og kom fra en præstegerning på Sjælland til Kegnæs. Han blev der til 1927, da han blev sognepræst i Præstø på Sjælland, hvor han i 1935 tillige blev provst, for at slutte sin kirkelige løbebane med i 1940 at blive biskop over Ålborg stift, hvor han døde 1950. Hans svigersøn skriver i et brev følgende: »Som sjette led i en gammel præsteslægt var pastor Smith vokset op i et hjem, hvor man stod vagt om traditionerne, og det var da intet under, at det blev disse, der blev bestemmende for hans kristelige, nationale og folkelige interesser, hvilket måtte placere ham indenfor den grundtvigske fløj i det danske kirkeliv. Som en naturlig følge af sine stærke nationale følelser søgte han kort efter Første Verdenskrig embedet i Kegnæs og tilbragte måske nogle af sine lykkeligste år der. Han fandt mange gode og trofaste venner, og venskabet bevarede ud over den forholdsvis korte tid, han virkede her i sognet. Både i Præstø- og Ålborgtiden vendte han ofte tilbage for at holde ferie hos venner på Kegnæs og glædede sig over samværet med sine gamle sognebørn. Også fra disses side var venskabet trofast. Flere af dem var rejst helt til Præstø hin regnvejrsdag i juli 1950 for at følge ham til graven. Smith var helt igennem redelig, altid naturlig og hjælpsom. Han hørte ikke til dem, der gjorde forskel på folk. I sine prædikener var det altid de centrale ting, han lagde vægten på, og det fik en stadig voksende menighed til at samles under hans prædikestol. Hans klare og skarpe hjerne sammen med hans udprægede sans for administration og selvfølgelig hele hans redelige natur førte ham til kirkens højeste embede, som han bestred med stor myndighed og

Kegnæs kirke, set mod øst. På prædikestolen pastor F. Frederiksen. Fot. ca. 1930.

med en altomfattende indsigt i alle kirkelige forhold. Men aldrig glemte han at tale »sandt om stort og småt og jævnt om alt det høje«.

Pastor Smiths afløser var Frederik Frederiksen, der var landmands-søn fra Nørrejylland og efter en 19-årig lærervirksomhed i en fremrykket alder fik sin teologiske embedseksamen og 19 år som præst på Kegnæs. Som i sin tid Lorens Nissen delte han således sit livsvirke mellem skolen og kirken, og det er forståeligt, at han også i sin præstetid bevarede en levende interesse for skolen og dens forhold og blev valgt ind i dens styrelse. Han forkyndte og virkede som pastor Smith i grundtvigsk ånd, holdt ungdomsmøder og hverdagsgudstjenester for de gamle og var ivrig for Ydre Mission. Med sit stilfærdige væsen og stille, fængslende lune vandt han sig på Kegnæs mange venner, som endnu holder forbindelsen vedlige med den gamle præst, der stadig lever og bor i Tarm.

Ove Engelhardt Petersen var den næste præst og virkede på Kegnæs 1946—1960. Han var sjællænder af fødsel og havde først været købmand nogle år, før han fuldendte sin præsteuddannelse. Han gjorde meget ud af sin prædikenforberedelse og formåede i de 14 år, han var sognepræst her, at fastholde en talstærk menighed under sin

indholdsrige og formfuldendte forkyndelse. Han rejste herfra til et embede i København.

Siden 1960 har forfatteren af disse linier været sognepræst på Kegnæs.

Så er vi da færdig med rejsen gennem de 350 år, Kegnæs kirke har eksisteret. 18 præster har vi været i selskab med, og vi har delt sorg og glæde, krigstid og fredstid, hverdag og fest med Kegnæs menighed. Om fremtiden kan ingen vide noget. Men vi vil ønske, at sognets folk altid må finde vejen til sognets ældste hus. Lad os slutte med nogle ord, som afdøde statsminister I. C. Christensen engang skrev:

Ad kirkevej og kirkesti der vandred mine fædre.
Thi går jeg og den samme vej, jeg kender ingen bedre.

PRÆSTER VED KEGNÆS KIRKE.

Tallene efter navnet = funktionstid, * = født, † = død.

Petrus Garlstedt, 1616—1642. * Flensborg 1577, kandidat Rostock 1603, diakon i Broager før 1616, gift 11.—8.—1616 med en kammerpige hos hertug Hans, † Kegnæs 7.—10.—1642.

Johannes Petersen Garlstedt, 1643—1669. * Kegnæs, søn af foregående, indsat i embedet 17.12.1643. † Kegnæs.

Peter Johansen Garlstedt, 1669—1679. * Kegnæs, søn af foregående, student Odense, kandidat Kiel 1668, afsat fra embedet p. g. af forargeligt levned.

(Varianter af navnet Garlstedt: Garlstad, Carlstad, Carsted, Garlstedius).

Simon Henrik Lillius, 1679—1707. * Adelby præstegård ved Flensborg, søn af herredsprovst Henrik Lillius og hustru, Catharine f. Hansen, kandidat. Rostock 1663, lærer ved Flensborg latinske skole 1671—1678, ordineret i Sønderborg 3.—1.—1680, † Kegnæs 1707. Gift 6.—9.—1675 med Druda Valentiner, datter af Flensborg-købmanden Valentin Valentiner, og hustru Druda Hoe. En søn Henrik Simonsen Lillius * Kegnæs 24.—6.—1678, kandidat København 1711, andenpræst i Broager 1714—1736, † Broager 31.—12.—1736. Udpræget præsteslægt. Følgende var præster: faderen, morfaderen, 2 brødre, 3 svogre, 1 søn, 1 nevø, 2 niecers ægtemænd.

Gregers Lauridsen Bøttiger, 1707—1755. * Alborg 6.—1.—1673, søn af bødker Laurids Petersen og hustru Maren Gregersdatter, student Kalundborg, kandidat København 1696, † Kegnæs 4.—9.—1755. Mindst 1 søn og 2 døtre. Datteren Anna Charlotte blev gift med borgmester Alexander Zoffmann i Sønderborg. Pastor Bøttingers kapellaner: Hans Clasen fra Sønderborg 1737—1749 og efterfølgeren Brolund.

Heino Gerhard Melchiorson Brolund, 1755—1767. * Ærøskøbing 5.—8.—1723, søn af borgmester Melchior Berndt Brolund. Student Frederiksberg, kandidat København 1747, kateket ved Nicolai kirke i København 1747—1749, hjælpepræst Kegnæs 1749—1755, sognepræst Hørup 1767—1795, provst 1787—95. † Hørup præstegård. Gift: 1) Sara Maria Egeberg, datter af præsten i Lysabild, 2) Anna Marie Franck, datter af præsten i Hørup, 3) Christiane Amalie Buchardi, datter af provsten i Sønderborg. Mindst 1 søn og 1 datter, 3 svogre, 2 nevøer og 1 dattersøn var præster i hertugdømmerne.

Daniel Bartholomæussen Byberg, 1767—1801. * Kirke Stillinge, Sjælland, 19.—12.—1732, søn af sognepræst Bartholomæus Danielsen Byberg og hustru Elisabeth Margrethe Andersdatter Schytte. Student Slagelse 1751, kandidat København 1753, uden embede 1753—1766, søgte forgæves lærerembede i Slagelse 1766, † Kegnæs 22.—5.—1801. Gift 24.—10.—1769 i Sønderborg med Sara Catharina Angel, * Lundsgård, Fyn, ingen børn i ægteskabet, hun overlevede ham.

Lorens Nissen, 1801—1842. * Medelby, Sydslesvig, 1.—2.—1754, søn af gdr. Nis Lorenzen og hustru Sidsel. Først hyrdedreng og tjenestekarl, 1769 underlærer; Fårtoft, 1770 hjælpelærer i Lille Volstrup, 1773 hjælpelærer i Herredsby og Svendsby, Sørup sogn, 1774 underlærer i Lyksborg, 1775 huslærer på Lindskov mølle, 1775 huslærer på Holnæs, 1778 degn i Kosel, Svans, 1779—1796 skrive- og regnemester ved Sønderborg latinske skole, 1795 teol. kandidat Gottorp, 1796—1801 dansk præst ved Helligåndskirken, † Kegnæs 1842. Gift 1779 med Anna Maria Amalie Richelsen, * 1.—8.—1762 på Holnæs, datter af skipper Mikael Frederik Richelsen og hustru Anne Kathrine * Simonsen, † 11.—1.—1818. I ægteskabet var der 9 sønner og 6 døtre. Af sønnerne døde de fleste som spæde børn eller i ung alder, derfor nævnes kun: 1) Nicolaus Nissen, * 1784 Sønderborg, styrmand, * for egen hånd Kegnæs præstegård 6.—1.—1826, ugift. 2) C. F. Nissen (se næste nr. i rækken). 3) Andreas Sønke Nissen, * 4.—4.—1802 Kegnæs, skibskaptajn, lam i benene efter fald, gift 2 gange, 3 børn, † Kegnæs. Døtre: 1) Cicilia —, * Sønderborg 12.—4.—1781, gift 1805 m. stamparc. Alexander Andersen, Nygård, † i barselseng 11.—3.—1808, 1 datter. 2) Anna Cathrine N., * Sønderborg 26.—3.—1786, gift 29.—9.—1808 m. forannævnte svoger, † barnløs i Barløse på Fyn. 3) Maria Amalie N., * Sønderborg 20.—9.—1790, gift 1813 med boelsmand Laust Mattsen, Rude ved Lyksborg, * Kegnæs, 3 børn. 4) Caroline N., * ca. 1792 Sønderborg, gift 1817 med boelsmd. Hans Peter Jensen, Mølby ved Sønderborg, 7 børn. 5) Louise Friederica N.,

* 7.—12.—1794 Sønderborg, gift 1829 m. Hans Henrik Nissen, Lebølgårds mølle, 3 børn. 6) Eleonora Elisabeth N., * 17.—3.—1804 Kegnæs, gift 1) 1824 m. boelsmand Asmus Clausen, Rude ved Lyksborg, 3 børn 2) boelsmd. Henning Oivissen, Rude ved Lyksborg.

Christian Friedrich Nissen, 1842—1860. * Flensborg 21.—9.—1798, søn af foregående, ugift, student Flensborg, kandidat Gottorp 1823, 1829 hjælpepræst hos sin far, † 13.—5.—1860 Kegnæs.

Theodor August Bernth, 1860—1894. * Korsør 5.—8.—1817, søn af herredsfoged, etatsråd Laurits Andreas Bernth, og hustru Stephanie * Lange, student Horsens 1835, kandidat København 1842, hjælpepræst Nr. Åby—Indslev 1843—1850, og Havnbjerg 1850—1860, † København 21.—2.—1907. Gift 30.—4.—1861 med Emma Riegels, * Fægteborg, datter af herredsfoged, justitsråd Frederik Vilhelm Jacob Riegels og hustru Maria Fransiska Jacoba *Hoffmann, ingen børn.

Jacob Bendixen, 1894—1906. * Stolliggård, Løjt sogn 29.—7.—1865. Gift 22.—11.—1894 med Dora Johanna Matthiesen fra Stentoft ved Åbenrå, 3 sønner og 5 døtre. 1906—1921 sognepræst i Sommersted, 1923—1930 sognepræst i Schiffbek ved Hamborg, † der 7.—3.—1930. Hans kone † sammesteds 2.—6.—1942.

Hans Peter Hansen, 1906—1908. * 25.—2.1861 Ørderup ved Toflund, søn af degn og lærer Knud Hansen og hustru Anne Marie * Bergholdt. Student Haderslev, kandidat Kiel 1896, hjælpepræst Felsted 1897, sognepræst Hjerpsted 1897—1906. † Kegnæs 8.—10.—1908. Gift 3.—11.—1898 med Ida Christine Hansen, * 20.—8.—1869 Uge, datter af gårdejer Laurits Hansen og hustru Anne Margrethe * Matzen, 2 sønner og 3 døtre.

Andreas Hamann, 1909—1914. * Husum 1872, huslærer på Schackenborg, sognepræst i Hammelev 1914—1920, og i Hohen Vestedt og Havetoft i Sydslesvig 1920—1939, † 14.—8.—1939 på Diakonissestiftelsen i Flensborg. Gift med Agnes Jensen, † 29.—10.—1958, 87 år gammel. 2 sønner og 2 døtre.

Friedrich Immanuel Prahl, 1915—1921. * Møgeltønder 25.—12.—1885, søn af sognepræst Hans Schlaikjer Prahl og hustru Gøneke Helene * Lorenzen. Student Haderslev 1907, kandidat Kiel 1914, præst Gundelsby, Angel 1921—1926, Frue kirke, Flensborg 1926—1931 og tysk sognepræst Haderslev 1931—1955, bor Åstrupvej 78, Haderslev. Gift 30.—4.—1915 med Inge Johanne Fuglsang, * 11.—4.—1891, datter af maltfabr. Peter Sophus Fuglsang og hustru Maria Magdalene * Krause, 1 søn og 2 døtre.

Daniel Peter von Huth Smith 1921—1927. * Århus 25.—4.—1890, søn af sognepræst Martin Johannes Georg Smith og hustru Matilde Andrea Augusta * von Huth. Student Viborg 1907, kandidat København 1914, lærer på Vanførehjemmet 1914—1915, kaldskapellan Vordingborg 1915—1921, hospitalspræst Oringe og seminarielærer 1916—1921, sognepræst Præstø-Skibinge 1927—1940, provst 1935—1940, biskop Ålborg 1940—1950, † 18.—7.—1950. Gift 16.—11.—1915 med Karen Henriette Lassen, * 30.—10.—1892 Birkerød, datter af inspektør Carl Severin Lassen og hustru Julie Henriette * Møller, 3 døtre.

Frederik Frederiksen, 1928—1945. * 25.—10.—1878 Nørholm sogn, Ålborg amt, søn af gdr. Anders Frederiksen og hustru Ane Kirstine * Nielsen. Læ. eks. Jellinge 1899, lærer og kirkesanger Hejbøl, Ølgod sogn, 1902—1906, lærer og organist Årestrup 1906—1912, lærer og kirkesanger Ådem 1912—1928, kandidat København 1926, bor nu i Tarm. Gift 5.—5.—1908 med Ane Kathrine Gohr, * 21.—3.—1884 Ølgod, datter af landinspektør, gårdejer Tonnes Gohr og hustru Elsa Kathrine * Kristensen, 1 datter.

Ove Engelhardt Petersen, 1946—1959. * Roskilde 24.—7.—1907, søn af maskin-formand Christian Emil Petersen og hustru Johanne Dorthea * Madsen. Student Roskilde 1926, købmand og lærer i nogle år, kandidat København 1940, sekretær 1940—1943, hjælpepræst Rudkøbing 1943—1946, siden 1959 kaldskapellan ved Vigerslev kirke. Gift 30.—7.—1946 med Ebba Ove-Johansen, * 10.—8.—1910 Hårlev, datter af lokomotivfører Carl Johansen og hustru Maria, 1 søn.

Hans Iver Madsen, 1960—, * 14.—9.—1910 Give, Vejle amt, søn af karetmager, vognmand Mads Peter Madsen og hustru Else Kirstine * Hansen. Student Vejle 1930, kandidat København 1937, sekretær 1937—1940, sognepræst Bjolderup 1940

—1950, dansk præst i Sydslesvig, Arnæs 1950—1957 og Lyksborg 1957—1960. Gift 14.—9.—1946 med Magdalene Jessen, * 15.—6.—1915 Baså, Sottrup sogn, datter af landmand Hans Christian Jessen og hustru Kristine Marie * Frost, 2 døtre.

KILDER TIL ENKELTE PRÆSTER

- Petrus Garlstedt.* — Historisk Tidsskrift III, p. 67—89.
Johannes P. Garlstedt. — Historisk Arkiv, 14 bind. Kbh. 1885, p. 173—184 og p. 233—260. Sprogforen. Almanak 1913, p. 28 ff.
Peter J. Garlstedt. — Pontoppidans Annalis Danici, IV p. 604.
Simon Henrik Lillius. — Henning Paulsen: Stamtavlen over legatslægten Paulsen, 1945. Elvius og Lorensen. Danske patriciske slægter, I p. 232 ff. A. Thieset: Stamtavler over danske adelslægter VIII, 1914. Danmarks adels årbog 1911, p. 10. Klagen over Wolf Rathlou findes i LA.
Gregers Lauridsen Böttiger. — Kirkeh. Saml. VI, p. 60—90. Henry Ussing: Fra det gamle Als.
Heino Gerhard Melchiorson Brolund: Tilde Svensson: Als gennem skiftende tider, p. 83—90. Heimatblätter, årgang 3, p. 152 ff. Carsten Petersen: Slesvigske præster, p. 243.
Lorens Nissen. — Lorens Nissen: Meine Wege und Umwege zur Kirche, Altona 1826. Hans Hejselbjerg Paulsen: Sdrj. Årb. 1935, p. 163—164.
Theodor August Bernth. — Generalmajor A. P. Tuxen i Sdr. Årb. 1925 p. 208. Biskop Jørgen Hansen i Sdr. Årb. 1904 p. 164. Pastor H. F. Feilberg i Sdrj. Årb. 1923 p. 235.
Andreas Hamann: Sdrj. Årb. 1913 p. 205.

KILDER I ALMINDELIGHED

- O. F. Arends:* Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864, I-III, Kbh. 1932.
Aage Dahl: Sønderjyllands præstehistorie, særtryk, nr. 187: sognepræster i Kegnæs, Dybbølpostens bogtrykkeri, Sønderborg.
A. L. J. Michelsen: Schleswig-Holsteinische Kirchengeschichte, Kiel 1873.
O. F. Troels-Lund: Dagligt liv i Norden i det 16. årh., Kbh. 1879—1898.
Tilde Svensson: Fyrster og bønder. — Als gennem skiftende tider. — Artikel om Kegnæs sogn i »Den nordslesvigske kirke» II.
I Landsarkivet i Abenrå:
Kegnæs præstearkiv: C. 2. 1894—1909: Forskellige regnskabsager. — H. 1. 1804—1828: Optegnelsesbog for præsten.
Sønderborg provstearkiv: 1764—1879: Kirkesager ordnet sognevis. Kegnæs og Nybøl. — 1853—1879: Visitatsprotokol for Kegnæs. — 1879—1919: Sager ang. de enkelte sogne, Hagenbjerg, Hørup, Kegnæs.
De augustenborgske godser, aflevering fra Kiel, C. IV: nr. 105, 1739—1784, Kekenis, Ecelesiastica. — nr. 106, 1617—1852, Kekenis Kichenrechnungen.
Konsistorialprotokoller fra Sønderborg.

Ved præsteembedet: Håndskrevet kirkekronike. Kirkebøgerne. Menighedsrådets forhandlingsprotokoller. Regnskabsbøger. Inventariebøger. Conceptbøger. Tillysningsbøger. Liber datieus m. v.

Chr. Knudsen: »Folkemindeoptegnelser fra Als» i 36 små bind. Ny kgl. samling 4° 2683 og 2684 på Det kgl. Bibliotek i Kbh.

Private: Mange mundtlige og skriftlige meddelelser.

Di gammel Præstgaaslaje

No æ de væk di gammel Præstgaaslaje,
Di va i Grunden smuk, men praktisk de va alle fale,
De kommer jo en Tid, vo de gammel de mo fold,
sont gæ de vistnok med vos ol,
Di gammel di fotol de va lig te Jul i 1773,
at Pastor Byberg med sin Pig kom o tves,
saa hun gik hen o brænd e hele Præstgaa ou,
hun skuld nok vis Dem de va it de bare Sjøv,
ov Skaj, vo Præstfolk no e bløven klog o viis,
Di holle ingen Pig, o ska saa helle it e Præstgaa gi te Pris.

Vis di kun ho snakke di gammel Præstgaaslaje,
sikken Masse di kun ho fotol om gammel Dage,
om Præstebørns Leg i Lo og i Lade,
Da Lorens Nissen va Præst va de 15 ialt, saa da ho nok væt Ballade,
men ellers gik e Vinre jo hen me o sving e Plejl,
No gjolt de om it o slo fejl,
ven e Foraa nærmt sig skul di ud o go o Dieg,
hug Stikker, de kun godt overlars te en Pig,
en Gang emel vil e Præstes da o ud o kjo,
o saa maat e Avlskarl i Gang, de var it aant o gø.

Sout gik da de Dav i Sommer og i To,
me olt va de i en Præstgaa va o gø,
i Føl de vil klappes, e Faa skuld ho Hø,
ol i Smaafovl fro e Tag dem fritte om Frø,
e Plag skuld ud fo sin Bien o røe,
o e Gris vil gløes ebag e Øe,
maaske den ung Kal he lurren elit ou en Gang emel,
ven e Avlskal, eller vo »Fæ« it va testej,
men e Præstes Budget kun no nok haal te de
sjol om Hans Krisjen tou en lil Pust som ingen mot ve.

De va no noue saa hygle i di gammel Præstgaa,
e Luft va saa milo o liin, o æ vil paastaa,
at Danmark bløv me fatte lav e Præst kam ou mæ e Gaa,
godt va de dog at »Scharling« han ga vos »Nøddebo-Præstegaa«,
men va æ de o gøe, en Københavner doue jo it te Buen,
o e Ti, e Ti, sej Folk jo vi kon it go emue no om Stoen,
Saa vil vi da ønsk den ny Præstgaa det bæst,
o huf at gammel Præstgaashygge o da maa væ Gæst,
saa den gammel Gaa som no æ bløven ny,
maa blyv en Sten i Danmarks Mur her imod Syd.

Georg Andreassen:

Skolevæsen

Sønderby skole

Da Kegnæs kirke var bygget og skulle tages i brug, blev der foruden en præst også knyttet en degn til kirken. I kirkens fundats, der er undertegnet af dens byherre, hertug Hans den Yngre, nævnes udtrykkelig en degn og de jorder og kapitaler, der blev udlagt til degnens underhold. Det var langt fra alle kirker, der havde en fast degn eller sædedegn i de tider. Mange steder måtte man nøjes med latinskoledrenge. Man kan gå ud fra, at hertugen har forbeholdt sig og sine efterfølgere kaldsretten til degneembedet på Kegnæs.

De første 4 degne, der sad her fra 1615 til 1730, kender vi kun af navn fra en gammel degnestol. I denne ældste tid af degneembedets eller skolens historie, dens oldtid kunne man næsten kalde den, fordi skriftlige kilder mangler, må man i det hele taget gætte sig til det meste ved sammenligninger med andre steders forhold. Den ældste degnegård må have ligget omtrent, hvor Sønderby skole ligger. Den har nok været et enlænget, stråtækt bindingsværkshus omtrent som den tids bøndergårde eller stuehuse. Hvornår degnegården kunne fortjene navn af skole, kan man heller ikke vide med sikkerhed. Det afhænger af, hvor hurtigt og i hvilket omfang degnen kom i gang med at undervise børnene hjemme hos sig selv.

Degnene skulle godt nok undervise ungdommen mindst en gang om ugen i den kristelige børnelærdom, d. v. s. de skulle sørge for, at de unge fik Luthers lille katekismus lært udenad. Men denne degnelæsning, som den kaldtes, foregik tit i kirken. Den var af meget

forskellig kvalitet og omfang de forskellige steder. Sønderjylland lå i regelen foran det øvrige land, velsagtens fordi fremskridtene dengang og alle åndelige bevægelser kom til os sydfra. Det er ikke utænkeligt, at hertug Hans med sine gode forbindelser sydpå og med sin trang til at reformere også har været en foregangsmand på undervisningens område som på så mange andre. Ligesom hans bønder og hofffunktionærer skulle gøre gavn for føden, har han nok også vidst at sætte degnene på arbejde.

Lad os da gå ud fra, at degnens undervisning af de unge ret hurtigt er blevet udvidet til yngre årgange og er foregået i degnegården som almindelig skolegang.

De følgende 100 år — tiden fra 1730 til 1829 — har vi lidt bedre rede på, men da kirkebogen brændte i 1773, gik sikkert mange værdifulde oplysninger også om skolen tabt. Vi kan derfor godt kalde denne, kun dunkelt belyste periode af skolens historie for dens midaldaler. Tiden præges af pietismen, senere rationalismen, der som nævnt begge kom fra Tyskland og først slog rod i Sønderjylland.

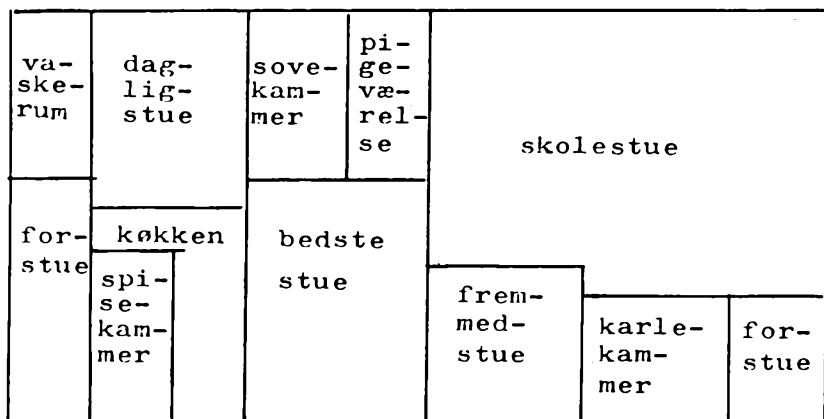
I den tid virkede 3 degne af samme familie ved skolen: far, søn og dennes svigersøn, altså et degnedynasti på 100 år. Det var meget almindeligt dengang, at præste- og degneembederne gik i arv inden for samme familie. I Nybøl sogn kan man endda opvise et degnedynasti på 200 år. Sagen hang sammen med, at en ny degn (eller præst) skulle forsørge den gamle. Ingen af de 3 Sønderby-degne var endnu seminariuddannet, skønt den sidste godt kunne have været det, for seminariet i Kiel startede i 1781, og det i Tønder i 1786.

Pietismen interesserede sig meget for skolevæsen, og under dens indflydelse blev de første forsøg på at få gennemført et ordnet skolevæsen gjort. Den stærkt pietistiske enevoldskonge Christian 6. havde i 1736 indført konfirmationspligt. Det var tænkt som et middel til at bringe alle børn under skoletvang. Da børnene kun kunne blive konfirmeret, hvis de havde et grundigt kendskab til katekismen, blev det nødvendigt med mere undervisning. Derfor fulgte forordningen af 1739 om skoler på landet. De skoler, der blev bygget i henhold til denne lov, har man kaldt konfirmationsskoler. De skulle opdrage til lydighed og afhængighed af stat og kirke og stod under et strengt, næsten rent kirkeligt tilsyn.

Den skole, der i 1745 blev bygget i Sønderby, må have været en konfirmationsskole.

Det var en stråtrækt bindingsværksbygning. I ca. 100 år fungerede

den som skole. Da den nuværende skole blev bygget i 1852, blev den gamle degraderet til stald, og som sådan gjorde den derefter tjeneste i et halvt hundrede år. Engang i 1890'erne blev den brækket ned. Ældre Kegnæsboere må kunne huske den. Oprindeligt var den således indrettet:

Denne skole var sognets eneste indtil 1777, da Bredsten skole blev bygget. Udskiftningen og udflytningen i 1770'erne bevirkede, at folketallet steg, så der blev behov for en skole mere.

Man kan få et vist indtryk af livet i denne gamle skole ved at studere instrukserne for skolemester, præst og provst. Selv om det efterfølgende er hentet fra instrukser i 1721, gældende for kongeriget, kan man gå ud fra, at forholdene ikke var stort anderledes i hertugdømmerne.

Når der var en skole i et sogn, var der pligt til at sende børnene i skole fra det fyldte 6. år. Læreren skulle holde skole fra kl. 7—11 og 14—18 om sommeren (fra påske til mikkelsdag). Om vinteren var skoletiden fra kl. 8—12 og 14—16. Læreren måtte ikke gøre forskel på rige og fattige folks børn. Al afstraffelse skulle ske lempe- ligt. Børnene skulle knæle under morgen- og aftenbønnen. Børn over 8 år kunne få fri til at hjælpe hjemme. Undervisningen var gratis, men hvis børnene deltog i skriftlige øvelser, skulle der betales 8 skilling årlig til materialer. Tilsynet var skrap. Der næredes ikke stor tillid til lærerne. Præsten skulle hver uge inspicere undervisningen. Lærer og præst blev igen overvåget af provst og amtmand, der skulle inspicere mindst 2 gange årligt. Forsømmelighed hos lærer eller

præsten i sit tilsyn med skolen blev indklaget for biskoppen, der holdt visitats hvert 3. år. Var en lærer forsømmelig, blev han afskediget. Havde præsten vist for stor eftergivenhed med læreren, kunne han idømmes mulkter på 5, 10 og 15 daler hhv. 1., 2. og 3. gang. Var præsten stadig ikke skrap nok, ville kongen have sagen forelagt til allernådigst resolution. Men så vidt kom det nok aldrig. Trods de pietistiske kongers store interesse og omhu for børnenes opdragelse, har udbyttet af skolegangen jo nok somme tider og steder ladet en del tilbage at ønske. Lærerne manglede uddannelse, og forældrene som regel forståelse. Men man kan vel gå ud fra, at efter at konfirmationsskolen var begyndt sit virke, fik de fleste børn lært at læse og skrive. Men der blev jo ved at være mange ældre, der ikke kunne. Da udskiftningen fandt sted, var kun 3 af 11 bønder i Østerby og 10 af 15 i Sønderby i stand til selv at undertegne dokumenterne. De fleste af disse bønder havde jo nok også trådt deres børnesko før 1745.

Uden i øvrigt at komme ind på degnens aflønning i denne periode skal nævnes, at til hans indtægter hørte indtil 1766 3 »jernkøer« og 3 »jernfår« på Hjortholm, d. v: s. græsningsret for 3 køer og 3 får til evig tid. Ved Hjortholms udstykning blev disse jerndyr erstattet med 2 marker i Midtkobbøl og i Vesterkobbøl.

Da skolelovene af 1814 gjorde skoler og skolegang obligatorisk overalt i kongeriget og hertugdømmerne, var Kegnæs allerede fuldt ud dækket i skolemæssig henseende. Dette store indgribende lovkompleks fik derfor ingen anden følge her, end at der blev bygget et lille nødtørftshus ved siden af skolen i Sønderby. Man spørger uvilkårligt, om der da ikke fandtes toiletter ved skolen før den tid. Man kan gætte på, at man hidtil havde klaret sig med degnestalden. Man klarede sig jo med staldene på gårdene.

Da Peter Jørgensen døde i 1829, var han enkemand. Ingen af hans slægt skulle efterfølge ham eller forsørges i degnegården. Der måtte da en oprømning til. Vi kan følge denne ved at læse en bekendtgørelse, der blev læst fra prædikestolen i Kegnæs kirke den 3. søndag i fasten 1830:

»På Arvingerne af afdøde Degn Peter Jürgensen på Kekenis deres forlangende, skal sælges på offentlig Auction den 23. Marts D. A., en Tirsdag, Klokken 10 Formiddagen, de af den Afdøde efterladte Parcellanderier, samt den 25. Marts d. A. en Torsdag, Klokken 10 Formiddagen og eventuelt den følgende Dag, de til Massen hørende

Sonderby skole. set fra kirkens tårn.

Mobilier og Boeskaber, såsom 6 køer, 1 Kalv, 3 daglige Senge, 1 Klokke, 1 Plade, 1 Skatul, 2 Klædeskabe, 1 Eegekiste, 1 Skrien, 1 Kiørevogn, 1 daglig Vogn, 1 Harve, 1 Ploug, 6 Biekkokker, Messingkiødeler, Gryder, 1 Quern, 1 Bagtrog, Borde, Stole, Bøtter, Ballier, samt andet Huus- og Kiøkkengeraad og Avlsredskaber. Conditionerne forelæses i Terminer, og anmodes Liebhaberne at indfinde sig i Degnehuset på Kekenis, for at byde, at overbyde, og at forvente, at høistbydende faar tilslaget. Sønderborg Herredsfogdi, d. 10. marts 1830. Underskrift«. Degnen havde åbenbart ingen heste haft. Men skoleinteressenterne skulle også bearbejde hans jord, en slags hovarbejde, der kaldtes spand- og håndtjeneste.

Efter denne auktion kunne den ny degn C. H. Uhlenberg rykke ind i Degnegården. Dermed begyndte en ny tid for skolen i Sønderby: Nu tog den seminarieuddannede lærer fat. Uhlenberg havde været på Brahetrolleborg seminarium. Det var noget for sig selv blandt seminarierne, mere i europæisk ånd end andre danske seminarier på den tid. Valget af det seminarium afspejler sikkert en bevidst dansk indstilling hos læreren og fortæller vel også lidt om den gamle forbindelse mellem Als og Fyn. Als undtagen Sønderborg og Kegnæs hørte til Fyns stift til 1819. Forbindelsen mellem de to øer gik dengang mellem Fynshav og Bøjden. Uhlenberg blev på Fyn nogle år efter sin eksamen og var degn i Rørup, før han blev kaldet til Sønderby. Det var netop på den tid, de nationale brydninger mellem dansk og tysk begyndte. En måneds tid efter »oprydningen« i Sønderby skole hjemførte den ny degn »stamparcellisten« Witzkes datter fra Hjortholm som sin brud. Det har nok været et fint parti, selv om proprietærdatteren med sine 35 år vel måtte siges at være lidt overgemt.

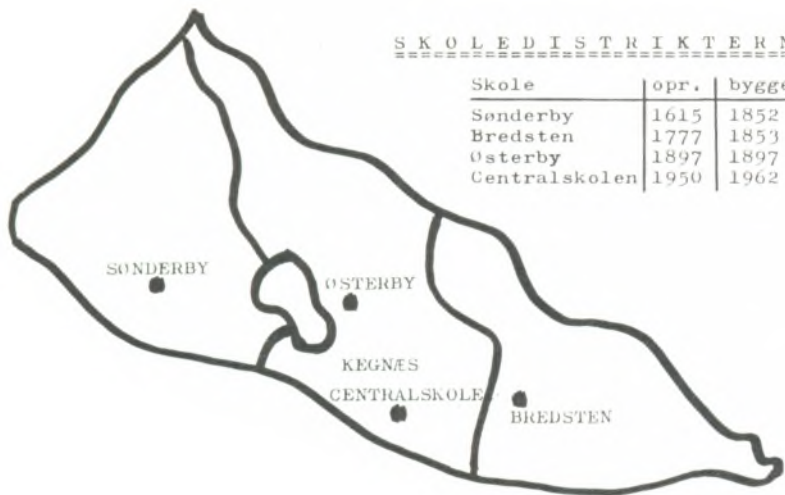
Blev undervisningen nu væsentlig forbedret, efter at læreren med den rigtige uddannelse var kommet til? Man kan godt have sine tvivl. I hvert fald må interessen for skolegangen omkring 1840 have været meget ringe. Herom taler nogle bevarede forsømmelseslister et tydeligt sprog. Først en lille pudsighed fra disse lister. Uhlenberg skriver Christian: X-tian, Christine: X-tine og Christen: X-ten. (Jfr. engelsk X-mas). Kun de børn »som have mest forsømt« er taget med i listerne. Forsømmelserne er så store, at skolen i lange tider må have været halvtom. Mange børn er måneder igennem overhovedet ikke i skole, mens andre kun møder nogle få dage. Eksempelvis kan nævnes:

september	1839:	15	børn	slet	ikke	i	skole
oktober	1839:	12	-	-	-	-	-
december	1839:	14	-	-	-	-	-
januar	1840:	18	-	-	-	-	-
september	1840:	12	-	-	-	-	-
oktober	1840:	10	-	-	-	-	-

Som årsag til disse langvarige forsømmelser anføres f. eks. »tjener«, »vogter creatur«, passer sin syge moder«, »passer små søskende«, »behjælpelig med markarbejde« o. l.

Efter treårskrigen skulle mangt og meget genopbygges og forbedres. Navnlig var man ivrig efter at få skolevæsenet bragt i orden. Den

S K O L E D I S T R I K T E R N E

Skole	opr.	bygget
Sønderby	1615	1852
Brødsten	1777	1853
Østerby	1897	1897
Centralskolen	1950	1962

gamle bindingsværksskole i Sønderby var ikke længere tidssvarende. Kirkevisitoriet for Sønderborg provsti pålagde skoleinteressenterne i Sønderby at gå i gang med at bygge en ny grundmuret skole, der skulle stå færdig 1. juli 1852. Det gik efter planen. Skolen var færdig til tiden, og den gamle skole blev ombygget til stald og lade. Hele byggeriet kostede skoledistriktet 2640 rigsdaler foruden en del arbejde og kørsel. Pengene låntes blandt distriktets beboere til en lav rente. De årlige ydelser til renter og afdrag blev pålignet interessenterne efter landejendommenes geometriske mål. Distriktet bestod af 1260 tdr. land, og afgiften blev 3 mk. 3 skl. det første år, og derefter 1 mk. årlig. Skolen havde hidtil været 1-klasset. Elevtallet var 111 i 1852, men det vedblev at stige, så man i 1858 måtte ombygge skolen og gøre den 2-klasset. Udgifterne hertil blev lagt til restgælden, hvorved afdragstiden blev lidt længere end oprindelig påtænkt. Sidste rate blev betalt i 1865.

Degnens aflønning var indviklet dengang. Et kirkeinventarium fra 1863 giver følgende oplysninger om degnens løn, der i forkortet, omgrupperet form kan opstilles således:

1. Fri *bolig* med stor *have*.
2. 10 tønder *land*, hvoraf skoledistriktet dyrker halvdelen og betaler halvdelen af de kongelige skatter.
3. *Græsningsret* (sammen med præsten) på kirkegården.

4. *Naturalier*: 3 tdr. byg, 5½ tdr. rug, 20.000 stk. tørv til skolen og eget brug. •
5. *Offer*: 4 gange årlig 2 skilling af hver konfirmeret person.
6. *Accidentier*: Barsedåb 6 skilling, Kirkekones indledning 6 skilling, Bryllup 2 mk. 6 skilling, Begravelse: barn, båret under arm 13 skilling, barn, båret på bære 1 mk. 3 skilling, voksen 2 mk. 6 skilling, voksen fra Østerby 3 mk. 10 skilling.
7. *Kontanter*: Jernpenge 16 rdl., Af skolekassen 90 rdl., Jordbrugernes faste afgifter 66 rdl.

(Jernpengene var renter af 1. prioriteter i ejendomme i Sønderborg, hertug Hans's kapitalanbringelse til degneembedet).

Om Uhlenberg kunne man næsten sige, at han fødtes og døde til kanonsalut: for han var født i krigsåret 1801 og døde i krigsåret 1864.

Ja, det var nu efter at kanontordenen på Dybbøl var forbi, at dødsfaldet i Sønderby skole fandt sted. Man skulle vel have ventet, at Uhlenbergs eneste søn, der var lærer og havde virket i flere år ved skolen, dels som andenlærer, dels som sin fars hjælpelærer, og var gift med en af sognets døtre, ville blive sin fars efterfølger, men han blev forbigået ved nybesættelsen af embedet i 1864. Der var nu nye herrer i landet. Men det var i hvert fald ikke, fordi Jørgen Hansen var tyskvenlig, at han blev foretrukket, for han blev afskediget og var uden for tjeneste en kort tid i 1864 på grund af edsværgring. Det var i og for sig ikke så mærkeligt, at en bevidst dansksindet mand som Jørgen Hansen betænkte sig et par gange, før han bekræftede følgende formular med sin ed:

»Jeg, N. N., sværger til Gud den Almægtige og Alvidende, at jeg vil være Hans kongelige Majestæt af Prøjsen, min allernådigste herre, underdanig, tro og lydige, at alle pligter, der ifølge mit embede påhviler mig, vil blive nøje opfyldt efter min bedste vilje og samvittighed, samt at jeg samvittighedsfuldt vil iagttage forfatningen, så sandt hjælpe mig Gud«.

Før ansættelsen i Sønderby havde Jørgen Hansen virket både i Nord- og Sydslesvig ved skoler med dansk, tysk og blandet undervisningssprog. Et års tid havde han været i Hammelev, dels ved skolen, dels som huslærer hos den kendte sønderjydske fører gård-ejer Hans Nissen, der blev den første formand for »Den slesvigske forening«. Jørgen Hansen skulle nu formidle overgangen fra dansk til tysk undervisning i Sønderby. Denne overgang skete nok lang-

sommere, end man almindeligvis forestiller sig, og Jørgen Hansen har neppe forceret udviklingen frem. Skønt det i 1875 var blevet påbudt, at alle protokoller skulle føres på tysk, skete forandringen først i 1878 i forsømmelsesprotokollen, i 1889 i regnskabsbogen, i 1895 i skoleforstanderskabets forhandlingsprotokol, og så sent som i 1907 bliver revisionsbemærkningerne i regnskabsbogen tyske. Der blev købt danske ABC-er i 1881!

Skolekrøniken er dog ført på tysk lige fra starten. Den blev indført i 1872, og det er navnlig takket være denne foranstaltning, at vi ved så god besked om skolernes historie. Skolekrøniken måtte ikke bruges til klager eller ønsker. Den skulle holde sig til kendsgerningerne. Jørgen Hansen er Sønderby-krønikens første og flittigste forfatter. Hans grundige beskrivelser, udført med en smuk og tydelig latinsk skrift, er det en fornøjelse at læse. Lad os høre et kort uddrag af de tyske love og cirkulærer:

1872: Der må kun holdes en skolefest årlig, og den skal slutte senest kl. 9. Børn må kun deltage i voksnes forlystelser i følge med voksne. Lærerne må bestræbe sig på at tale det tyske sprog så tydeligt som muligt — uden at sluge stavelser eller lyde.

1880: Børns og læreres pligt til at gå i kirke ifølge skoleloven af 1814 indskræpes.

1881: En del danske katekismer, bibelhistorier, ABC-er og regnebøger forbydes.

1884: Skolekomedier forbydes af moralske og pædagogiske grunde. Indsamlinger blandt børn til fødselsdagsgaver til lærerne forbydes.

1887: Det forbydes at slå børnene i hovedet eller trække dem i ørerne eller håret.

1888: Lærerne skal tale tysk med børnene også uden for timerne og medvirke til, at også børnene benytter det tyske sprog indbyrdes. Skolebørn må ikke være i besiddelse af »Sangbog for Småbørn«, udg. af Flensborg Avis, hverken i skolen eller på skolevejen. Sådanne bøger skal øjeblikkelig fratages børnene.

1889: Skoleinspektørerne må nøje overvåge, at børnene i den første skriveundervisning vænnes til at skrive bogstaverne med en hældningsvinkel ikke under 70°.

1890: Stiger temperaturen i klasseværelset til over 27° — trods vinduesoplukning — skal undervisningen øjeblikkelig afbrydes.

Jørgen Hansen drev selv jorden, der hørte til embedet. Han lod

mark og have dræne. Udgiften hertil blev fordelt over 15 år. Hvis han forlod embedet, før gælden var afviklet, skulle efterfølgeren overtage restgælden, men han kom selv til at betale det hele. Degnens årlige indtægter i 1870'erne opgøres således:

Lærereembedet:

Jordens brugsværdi	438 mark	
Kornleverance	90 mark	
Kontant af skolekassen	180 mark	708 mark

Degneembedet:

Jordens brugsværdi	301 mark	
Offer og accidentier	243 mark	
Jernpenge (Sønderborg)	29 mark	
Jordbrugernes afgifter	172 mark	
Kontant af kirkekassen	9 mark	763 mark
		1471 mark

I kirkekrøniken oplyser pastor Bendixen, at Jørgen Hansen på grund af en forseelse som bisidder ved et rigsdagsvalg blev idømt en fængselsstraf, hvorefter han søgte sin afsked 1890. Han fik tilkendt en årlig pension på 1632 mark. Pengene blev tilvejebragt på følgende måde:

Statskassen	600 mark
Efterfølgeren	150 mark
Sønderby-Bredsten pensionskasse	412 mark
Sønderby skoledistrikt	470 mark
	1632 mark

Til afholdelse af udgifterne til de 2 sidste poster udskreves en årlig ekstraskat fordelt med $\frac{1}{3}$ på klasse- og indkomstskat, $\frac{2}{3}$ på grundskat.

De ældre i sognet taler endnu om »den gamle degn« og mener dermed C. G. Schmidt. Han beskrives som en stout skikkelse med et stort fuldskæg. Han gik altid klædt i degneuniformen, den lange mørke jakke eller diplomatfrakke. Dygtig og sikker optrådte han i skolen, i kirken og i hjemmene ved fester og begravelser. Eftersom både benævnelsen og begrebet degn er ved at forsvinde, er Schmidt nok en af de sidste vaskeægte degne. Schmidt følte sig stærkt knyttet til Kegnæs som til sin slesvigske hjemstavn i det hele taget. Han var

Regnebog

for

Almueskolernes mellemste og
øverste Klasser,

af

S. P. S. Grünfeld,
Overlærer ved den Kongel. Domskole i Slesvig.

Semtende Udgave.

Metrisk Maal, Vægt og Pengevæsen.

(Oplødselen af Mettoindtægten tilfalder Skolelærer-Løner.)

Slesvig,

I Commission hos Julius Bergas,

Bog-, Kunst- og Musikhandl.

1879.

Grünfeldts regnebøger var vidt udbredte og benyttedes gennem flere generationer overalt i Slesvig.

sikkert mere slesviger end egentlig dansk eller tysk. Han skrev et langt digt til Kegnæs' pris. Slutningsversene lyder således:

Selv midt i barsken vinter mit Kegnæs er så smukt,
når markerne står øde med hviden snedragt lukt,
når stormens fæle tuden og havets lumske brum
højt lyder, og jeg skuer de mørkeblå bølgers skum!
Hvor smukt, når vintermagten forvandle kan det vand,
som vredt mig tit tilsmiler, til bro, til isklædt land!
Om havets bølger rulle med flagerne af is,
mit Kegnæs er på jorden mig et paradis.

Glad små og store vandre og bi hverandre står,
fra den dag deres aner i kirkens rejsningsår
på Sundved, Als udtoges til her at sætte bo
og enig kom i håbet, i kærlighed og tro.
Mit folk, det brave, djærve, på idrætsmænd rig,
har kvinder hulde, ædle, hvis børn er fædre lig!
Da evighedens dyder blandt det og blomstre frem,
kært, dyrt og mindehelligt mig Kegnæs er, mit hjem.

Denne lidt højtravende stil er sikkert udtryk for en varm kærlighed til Kegnæs. Kærligheden til hjemstavnen og specielt Kegnæs havde Schmidt fælles med matematikeren, domskoleoverlærer H. P. H. Grünfeld, der som pensionist tit gæstede Kegnæs. Han boede da som regel i degnegården, først hos Jørgen Hansen, senere hos Schmidt. Med Schmidts tilladelse nedskrev Grünfeld sin selvbiografi på 7 sider i Sønderby skoles krønike. Efterfølgende uddrag af dette indslag i skolekrøniken vedrører vel ikke så direkte skolens historie, men kan dog have en vis interesse. Grünfeld fortæller bl. a., at han som plejesøn hos sin morfar degn Peter Jørgensen fik sin opdragelse og første oplæring i Sønderby skole. Næsten halvdelen af hans indlæg i skolekrøniken drejer sig om det Foucault'ske pendulforsøg, som Grünfeld havde været en ivrig dyrker af. Det var i året 1851, at pariserastronomen Foucaults opdagelse gik som en løbeild ud over jorden: Jordens akseomdrejning lod sig direkte og på anskuelig måde påvise ved pendulforsøg. Allerede i 1853 udførte Grünfeld forsøget i Slesvig domkirke, hvor han udførte det mange gange indtil 1879. Han viste forsøget i Kegnæs kirke i 1883 og 85, og i 1886 i St. Mariekirke i Sønderborg for amtets lærere. Indlægget i skolekrøniken slutter med, at han skænker apparaturet til forsøget til Sønderby skole og udtaler det ønske, at det ret ofte måtte blive taget i anvendelse til

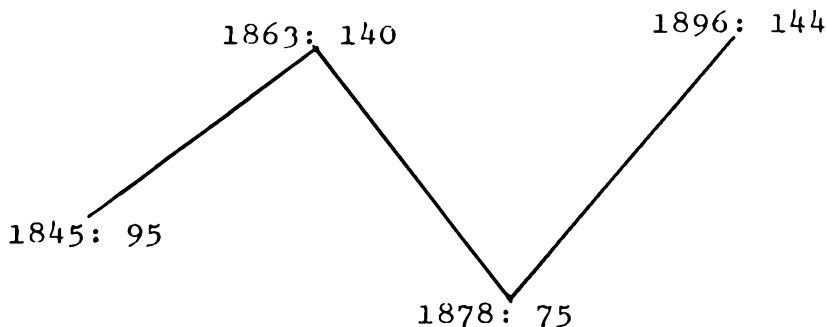
forsøget. Han beder skolens fremtidige ledere udføre forsøget, når nogen fremsætter ønske om at se det. Gaven blev givet af pietets-hensyn over for den skole, hvor han havde fået sine første kundskaber, men også fordi netop kirketårnet over for skolen egner sig så fortræffeligt for forsøget. Den, der skriver disse linier, ville meget gerne have efterkommet Grünfelds testamentariske ønsker, men har været ude af stand dertil, da hele apparatuset, der bestod af en blykugle på 20 kg, en indretning til dens ophængning samt et bræt med gradinddeling, på hvilken man kunne aflæse svingningsretningen, er bortkommet, og ifølge overleveringer har hans kugle aldrig været i sving, efter at han i 1891 testamenterede den til skolen, en bestemmelse, som han dog kort efter ændrede derhen, at det blev kirken og menigheden, der blev ejer af apparatuset. Selve forsøget beskriver Grünfeld således: Det såkaldte Foucaultske pendulforsøg er baseret på den naturlov, der kaldes enertiens lov. Ifølge denne vil en i en tynd ståltråd ophængt, massiv kugle, der sættes i sving frem og tilbage som et pendul, vedblive at svinge i samme retning, selv om jorden drejer rundt. Derved kommer det til at se ud, som det er pendulets svingningsretning, der forandres, medens det i virkeligheden er jorden, der drejer. Hvis kuglen kunne holdes i sving længe nok, ville dens halve svingningslinje lig en viser på et ur til sidst nå helt rundt til sin første svingningslinje. Ved polerne vil dette ske i løbet af nøjagtig 24 timer. Men jo nærmere ved ækvator forsøget foretages, desto langsommere drejer »svingningsviseren« rundt. Antallet af timer, det tager for viseren at gøre en hel omdrejning, fås

geografisk bredde:	afvigelse i grader pr. tim.	en omdrejning varer:
0 (Ækvator)	0	
10	2,61	137 tim. 54 min.
20	5,13	70 tim. 1 min.
30	7,50	48 tim. 0 min.
40	9,64	37 tim. 20 min.
50	11,50	31 tim. 18 min.
52	11,82	30 tim. 28 min.
54	12,14	29 tim. 41 min.
56	12,44	28 tim. 56 min.
58	12,72	28 tim. 18 min.
60	12,99	27 tim. 42 min.
70	14,10	25 tim. 32 min.
80	14,77	24 tim. 21 min.
90 (polerne)	15,00	24 tim. 0 min.

ved at dividere tallet 24 med sinus til den geografiske bredde. Dette belyses bedst ved betragtning af tabellen nederst side 163.

I 1890'erne steg børnetallet i Sønderby skole så stærkt, at myndighederne overvejede at oprette en klasse og en lærerstilling mere ved skolen. Men beboerne i Østerby foreslog, at der i stedet blev bygget en ny enklasset skole i Østerby, og det gik myndighederne med til.

Svingningerne i børnetallet ses af nedenstående forenkledede kurve:

Stigningen efter 1845 førte, som vi har set, til en udvidelse i 1858. Faldet efter 1863 finder sin forklaring i den store udvandring i disse år, og netop det år, § 5 i Pragfreden slettes, og sønderjyderne lægger kursen om, begynder den stigning, der førte til skoledistriktets deling.

I 1895 bortforpagtede Schmidt skolejorden og fik en godtgørelse på 160 mk. årlig for tabet af spand- og håndtjenesterne. Familien var stor, og for at styrke økonomien påtog Schmidt sig hvervet som postagent. Postagenturet blev indrettet i den private forstue, og han beholdt agenturet, da han som pensionist fraflyttede skolen.

En mærkelig, i sin tid meget omtalt prygleaffære fandt sted i Sønderby skole kort før Schmidts afgang. Andenlæreren havde idømt en flok børn en kollektiv straf, fordi han ikke kunne finde den skyldige til en eller anden gal streg. Ca. 12 børn, der vidste, hvem den skyldige var, stod solidarisk. De ville ikke ud med sproget og skulle så alle sidde efter. Blandt de formastelige var også to af pastor Hamanns børn. De fortalte hjemme om sagen. Præsten blev så vred, at han gik over i skolen og gennempryglede egenhændigt alle de pågældende børn — på nær hans egne. Affæren blev undersøgt af højere myndigheder, og da præsten blev spurgt, hvor-

for børnene skulle have klø, når hans egne slap fri, svarede han, at de havde fået deres straf hjemme. Et års tid efter blev præsten fritaget for sit hverv som lokalskoleinspektør og erstattet med pastor Langlo, Lysabild.

Imidlertid var der kommet en ny førstelærer, v. Monrath, til Sønderby. Det gejstlige tilsyn med skolerne har vel aldrig været populært i lærerkredse, heller ikke under tysk styre. Efterfølgende uddrag af v. Monraths optegnelser i Sønderby skolekrønike kan tjene som et eksempel på et spændt forhold mellem præst og degn:

»Skoleforstanderskabet i Sønderby opfordrede mig til at søge embedet her. Jeg blev valgt med alle stemmer mod én (min forgænger Schmidt stemte imod mig). Jeg skal åbent og ærligt tilstå, at kaldelsen til Sønderby var mig særdeles velkommen, da mine finansielle forhold på grund af langvarig sygdom i familien var meget slette. Og her kunne jeg regne med en merindtægt på ca. 600 mark«.

»Imidlertid havde pastor Hamann erfaret om de besværligheder, jeg havde at kæmpe med. Hidtil havde pastor H. og skoleregnskabsføreren været bitre fjender, og sidstnævnte havde flere gange advaret mig mod pastor H. Men nu skete det mærkelige, at disse to rakte hinanden hånden for at indlede et stort anlagt felttog imod mig. Hvad jeg og min familie har lidt under denne behandling, lader sig ikke skildre med ord. Jeg vil forsøge at fremdrage nogle brudstykker af min lange lidelseshistorie, for at vise mine efterfølgere, hvad her er lidt og stridt. Før min afrejse til Kegnæs var jeg af erfarne kolleger blevet advaret mod at modtage denne post. Det var jo vidt og bredt bekendt, at pastor H. egenhændigt havde gennempryget ca. 12 drenge og som lokalskoleinspektør gjorde han livet surt for de ham undergivne lærere, men jeg må tilstå, at jeg ikke havde tiltroet en præst, der jo dog vil være Guds tjener og bør foregå sin menighed med et godt eksempel, sådanne gemenheder. At han løj frygteligt, var kendt i hele menigheden, men at han benyttede enhver lejlighed til at ærgre og sværte mig, var dog for groft. Pastor H. sendte en beretning om mit skolearbejde til amtsskoleinspektøren. (Jeg har selv læst den). Beretningen var så ondartet løgnagtig, at den søger sin lige — skønt han aldrig havde været i min skole. Amtsskoleinspektøren reviderede min skole d. 13.—3.—13. Før skoletid blev han ordentlig instrueret om, hvordan han burde optræde over for mig. At en sådan revision skulle

kunne falde heldigt ud for mig, skulle ingen have troet. Jeg var også blevet beskyldt for drikfældighed og bedragerier. Men efter at jeg havde underskrevet en forhandlingsprotokol hos amtsskoleinspektøren, blev pastor H. endelig afsat som lokalskoleinspektør. Nu blev hans specielle ven pastor Langlo, Lysabild, lokalskoleinspektør for Kegnæs. Selv om mine finansielle forhold var ordnet gennem en af en notar opstillet plan for afviklingen af min gæld, var han mester for følgende skurkestreg: Neppe var den ny amtskoleinspektør Deiss ankommet til Sønderborg, før pastor L. indgav en udførlig beretning om mig, hvori han anførte:

1. at mine forhold absolut ikke var ordnet,
2. at mit skolearbejde var værdiløst.

Kort efter kom hr. Deiss på inspektion. Naturligvis dukkede også pastor L. op for at overvære mit nederlag. Men hans hævnplaner slog fejl. I hver pause og efter endt revision forsøgte han at sværte mig på en måde, der søger sin lige. Men til sidst blev han meget ublidt affærdiget med en bemærkning om, at »skolen var i orden«.

Naturligvis var mit nervesystem under alle disse pinsler totalt forstyrret, ellers havde jeg gerne villet køre i slæde med denne pastor Langlo. Hvad dette menneske har budt mig, endog i mit eget hus, det trodser enhver beskrivelse. Samtidig prædikede han i kirken, så man skulle tro, han hørte til de bedste mennesker. O hykleri, hvor er du stor!«

At dømme efter disse optegnelser blev læreren jo nok af andre end rent skolemæssige grunde forfulgt af det gejstlige tilsyn, men fandt beskyttelse hos de højere myndigheder.

Efterfølgende udpluk af skoledagbogen fortæller om krigsbevidenhedernes indvirkning på livet i skolen:

18.—4.—14.: Mindefest for sejren ved Dybbøl. I en festtale skildrede læreren den store våbenbedrift for 50 år siden og betydningen deraf for os.

18.—2.—15.: Fest for sejren over russerne.

15.—5.—15.: Fest for det store sejrshytte i Karpaterne.

4.—6.—15.: Fest for Prezemysls fald.

24.—6.—15.: Fest for tilbageerobringen af Lemberg.

20.—7.—15.: Fest for sejren ved Krasnick, hvor 30.000 russere toges til fange.

18.—11.—15.: Sønderby og Østerby skoles børn slår søm i Jern-

landstormmanden i Sønderborg under aflæggelse af løftet: »I fædrelandets tjeneste bliver vi aldrig trætte«.

6.—6.—16.: Fest for søslaget i Nordsøen.

7.—12.—16.: Fest for Bukarests fald.

24.—6.—17.: Kirkeklokken afleveres.

18.—5.—18.: Amtsskoleinspektøren foreslår i en lærerforsamling i Sønderborg, at lærerne lader skolebørnene indsamle løvhø. Forslaget vedtages.

16.—5.—19.: Amtsskoleinspektøren foreslår i en lærerforsamling i Sønderborg indførelse af danskundervisning i skolerne mod en godtgørelse på 300 mk. til hver lærer, der vil påtage sig undervisningen.

21.—5.—19.: Skoleforstanderskabet vedtager forslaget om indførelse af danskundervisning i Sønderby skole. Godtgørelsen udbetales kvartalsvis forud.

Denne danskundervisning i den tyske skole i overgangstiden blev af ganske kort varighed, for allerede 1. sept. 1919 flyttede v. Monrath til Ejdersted. Han sluttede sine optegnelser i skolekrøniken med denne afskedshilsen:

»Gud velsigne alle mine kære små skolebørn. Jeg skilles fra jer i bevidstheden om, at jeg har gjort min pligt. Jeg har vist jer himmelvejen. Nu vil snart andre komme til at herske her, men forhåbentlig kommer atter den dag, da det prøjsiske flag igen vajer stolt over denne skole.

Gud velsigne mit kære tyske fædreland«.

I årene fra 1859 til 1919 virkede 31 lærere og lærerinder i andenlærerembedet. Det vil føre for vidt at nævne alle disse. En af dem bør dog nævnes. Det er Hans Schmidt, der var lærer i Sønderby fra 1869 til 1872. Han var født på Kegnæs og blev degn i Ullerup. Det er ham, der har skrevet Kegnæs-sangen. Denne sang, der kan synges efter melodien til den svenske kongesang »Ur svenska hjärtans djup engång«, blev tidligere sunget ved næsten alle festlige sammenkomster på Kegnæs.

Andenlærerembedet var ubesat i de sidste krigsår, og efter v. Monraths afrejse i 1919 var skolen i nogen tid helt uden lærere og undervisning.

I overgangstiden levede man i forventningen om en snarlig genforening, og derfor besluttede skoleforstanderskabet at se tiden an og ikke ansætte nogen ny lærer lige straks. Men da genforeningen

trak ud, kom børnene ikke i skole fra 1.—9.—19 til 1.—4.—20. Forældrene blev utålmodige. De ønskede børnene i skole igen. Da forbarmede pastor Prahls sig over dem og gik ind på at give de godt og vel 70 børn en nødtørftig undervisning i religion, læsning og regning, alt dog på tysk. Det var jo heller ikke nogen tilfredsstillende ordning. Der blev derfor nedsat et udvalg, der skulle se sig om efter en ny lærer. Valget faldt på lærer Diedrichsen, der dengang virkede ved Lysabild skole. Han blev midlertidig ansat af den internationale kommission og begyndte sit virke i Sønderby d. 1.—6.—20. Senere på året fulgte kaldelsen fra de nye danske skolemyndigheder. Det var måske den største omvæltning i Sønderby skoles lange historie, da Diedrichsen tog fat, og hele undervisningen blev givet på børnenes modersmål. Diedrichsen supplerede sin tyske uddannelse med 2 danske årskursus. Den tyske ordning med amtskoleinspektører havde vist sig at være god. Den blev derfor indført i den sønderjydske skole, ja, man gik et skridt videre i udviklingen bort fra kirkeligt tilsyn. Præsten skulle ikke længere være født medlem af skolekommissionen. Begge disse særordninger, der indførtes i Sønderjylland efter genforeningen, er senere slået igennem i det øvrige land.

Det var meningen, at der også skulle ansættes en lærerinde ved skolen i Sønderby, da skolen blev dansk. Men det trak ud helt til 1938. I alle de mange år underviste Diedrichsen de større børn om formiddagen, de mindre om eftermiddagen, men da man gerne ville have børnene fri onsdag og lørdag eftermiddag, var alle børn i skole samtidig om formiddagen disse 2 dage. Det foregik i 2 klasseværelser med en dør imellem.

Da skoleloven af 1937 kom, måtte man også på Kegnæs i gang med forhandlinger om en å jourføring af skolevæsenet. For Sønderby skoles vedkommende drejede det sig om bygning af et nyt klasseværelse og en gymnastiksal. Men krigen lagde sin klamme hånd på byggeplanerne. Efter krigen kom man ind på andre planer. Man kunne spare at bygge de mange nye gymnastiksale, hvis man samlede børnene fra de ældste årgange i en centralskole. Således gik det til, at de 3 bestående skoler blev gjort til forskoler i 1950. Samtidig nedlagdes lærerindeembedet i Sønderby, som Diedrichsen i 18 år havde kæmpet for at få oprettet, men som nu havde været vakant i flere år på grund af lærermangel. En modernisering samme år og senere bragte skolen på højde med tidens krav: vand, central-

varme med oliefyr, WC, badeværelse, el-køkken o. s. v. I 1952 holdt Sønderby skole 100-års jubilæum. Der var først underholdning i skolehaven, hvorefter man fortsatte festen på kroen. Kroen er også blevet benyttet i mange år til skolens julefester, og til undervisning, da skolen blev ombygget i 1950.

Når Kegnæs sogn nu holder 350-års jubilæum, må Sønderby skole nævnes blandt de jubilerende institutioner, idet degneembedet og degnegården ligesom kirken og præstegården går tilbage til oprindelsesåret 1615. I alle de mange år har ialt kun 13 beklædt embedet som degn-kirkesanger og første- eller enelærer. Det giver en funktionstid i gennemsnit på ca. 27 år. Der er da også kun 2 af de 13 degne, der har søgt væk fra Sønderby.

Degne og første- eller enelærere ved Sønderby skole:

1615—1730:

Hans Paulsen

Hans Christian Petersen

Gottfried Preutzen

Peter Preutzen

Claus Hansen (1730—1765). Født 1701. Gift med Cathrine »Clauses«. Død 1765 i Sønderby skole. Hans enke død 1758.

Hans Christian Clausen (1756—1793). Født 1725. Søn af foregående. Gift med Christine Margrethe Jakobs fra Sønderby. 9 børn, hvoraf 4 døde som spæde. Enkemand 1790. Død 1803 i Sønderby skole.

Peter Jørgensen (1793—1829). Født 1756 i Majbøl. Søn af boelsmand Jørgen Petersen og bror til nr. 2 i Bredsten. Gift med Cathrine Hansdatter, datter af foregående. 2 sønner og 1 datter. Bedstefar til overlærer H. P. H. Grünfeld, der voksede op som hans plejesøn i Sønderby skole. Død 1829 i Sønderby skole.

Christen Hansen Uhlenberg (1829—1864). Født 1801 i Ulbjerg ved Nordborg, hvorfra familienavnet stammer. Søn af parcellist Hans Christian Hansen Uhlenberg. Læ. eks. 1822 fra Brahetrolleborg. Gift med Friederikke Louise Witzke fra Hjortholm. Død 1864 i Sønderby skole.

Jørgen Hansen (1864—1890). Født 1820 i Bov sogn. Søn af boelsmand Hans Jørgen Hansen. Læ. eks. 1844 fra Skårup. Gift med Caroline Christine Nissen fra Stenbjerg i Angel. 8 børn. Død 1892.

Christian Gymoes Schmidt (1890—1912). Født 1856 i Vonsbæk. Søn af skibskaptajn Christian Matthiesen Schmidt. Læ. eks. Tønder 1878. Gift med Anna Kirstine Hansen fra Vilstrup. Pens. 1912. Lærer i Østerby 1915—1917. Død 1917 i Østerby.

Axel Waldemar Viggo von Monrath (1912—1919). Født 1881 i Elstrup skole. Søn af lærer Johann P. Ruhmann v. Monrath. Læ. eks. Haderslev 1903. Gift med Laurentzia Petrea Martensen fra Hellevad. Andenlærer i Sønderby 1903—1904. Forflyttet til Tetenbüll i Ejdersted.

Peter Diedrichsen (1920—1940). Født 1896 i Ravsted. Søn af snedker Mathias Cornelius Diedrichsen. Læ. eks. Tønder 1918. Gift med Jensine Cathrine Tange fra Mjolden. Førstelærer i Notmark 1940—1963.

Georg Andreasen (1940—). Født 1905 Hjerting ved Rødding. Søn af gdr. Niels Andreasen. Læ. eks. Gjedved 1926. Førstelærer i Gånsager 1931—1940. Førstelærer i Sønderby 1940—50. Enelærer sammesteds fra 1950. Gift med Eva Rugholm Andreasen, som er lærerinde ved centralskolen fra 1958.

Kun 2 af embedets 13 degne er afgået med pension: nr. 9 og 10. og kun 2 er søgt væk: nr. 11 og 12.

Bredsten skole

Den kongelige konfirmation af gården Nygårds udstykning fandt sted i 1766. I årene derefter forøgedes nu indbyggertallet i væsentlig grad i den østlige del af sognet. Hvor før kun den ene store gård lå, kom der — spredt ud over dens jorder — en mængde nye gårde og huse. De kom ikke til at ligge i egentlige byer, men i smågrupper eller enkeltvis. Ifølge pastor Bybergs personliste fra 1773 var befolkningstallet i de enkelte dele af sognet således:

gårdene i Sønderby	130
præste- og degnegård, huse m. m. i Sønderby	104
gårdene i Østerby	75
huse m. m. i Østerby	42
Grønmark	33
Hjortholm og dens udstykninger	34
Nygård og dens udstykninger	32
<u>Ialt</u>	<u>450</u>

Det fremgår heraf, at udbygningen i Nygårds mange nye parceller langt fra var tilendebragt. En liste fra 1900 kan fortælle noget om den travlhed og aktivitet, der må have fundet sted i årene, før Bredsten skole blev bygget, idet sikkert de fleste af de i nedenstående liste opførte ejendomme går tilbage til udstykningstiden:

Bebyggelse:	Landejend.:	Huse:	Indbyggere:	Grundskat:	Bygningsskat:
Bredsten	17	3	80	349 mark	74 mark
Bjørnodde	2		12	72 -	12 -
Bøgehoved	5		25	156 -	24 -
Holmkobbøl	3		18	239 -	31 -
Kegnæshøj	7	4	46	203 -	50 -
Kronborg	2		12	141 -	16 -
Lillekobbøl	5	2	34	154 -	29 -
Trænge	2	3	14	38 -	20 -
Bjørnekobbøl	1		9	14 -	7 -
Broholm	1		4	54 -	8 -
Gåsvig	1		5	23 -	14 -
Nygård	1		7	80 -	11 -
Skolekobbøl	1		8	56 -	9 -
Sønderkobbøl	1		12	88 -	10 -
	49	12	286	1667 mark	315 mark

De mange nye jordbrugere, der kom til sognet med udstykningen af Nygård og koblet Kegnæshøj fra Kegnæsgård — ønskede deres egen skole. Der blev da i 1773 en begyndelse i det små. Der blev det

Bredsten skole.

år oprettet en kontrakt mellem de skoleinteresserede og en gammel mand, der ville påtage sig at være skoleholder. Han fik en parcel til fri afbenyttelse, men skulle selv bygge sig et hus, der også kunne bruges som skole. Først i 1777 åbnede skolen. Skoleholderen Andreas Hansen Sabbath var da 65 år. I 1782 blev der lavet en ny kontrakt med ham. Skolekommunen overtog da skolen og gav læreren en erstatning. Året efter gik embedet i arv til hans svigersøn Niels Jørgensen,, den ene af de 3 brødre fra Majbøl, der giftede sig ind på Kegnæs.

Mens Claus Marcussen var lærer i Bredsten, kom den gamle skole i forfald. Den gamle bindingsværksbygning har ikke kunnet modstå tidens tand. Det regnede ned alle vegne. Ved en kirkevisitation i

1851 bestemte amtmand og provst, at der skulle opføres en ny skole. Skoleforstanderne søgte om udsættelse med den begrundelse, at det var umuligt at få håndværkere, mens byggeriet i Sønderby stod på. Det blev så først året efter — i 1853 — at Bredsten fik sin nye skole, og der blev opført lader af den gamle skoles materialer. Byggeriet kostede 2133 rigsdaler.

Der stod nu et godt grundmuret skolehus, som Marcussen kunne rykke ind i, desuden 2 lader af bindingsværk til jordbruget, som de skiftende lærere drev indtil 1896. Da begyndte de at bortforpagte jorden. Der var så ikke længere brug for laderne. Den ene blev revet ned i 1911, den anden i 1923 i forbindelse med forskellige små ombygninger.

Et kirkevisitatorium fra 1863 angiver Bredsten-lærerens indtægter således:

1. Fri bolig, vedligeholdt af skoledistriktet.
2. Brugsretten til 7 tdr. 5 skpr. land, frit dyrket og skattefrit.
3. 16.000 stk. tørv til skolens og eget brug.
4. 5½ tdr. rug ved juletid.
5. 90 rigsdaler.

Marcussen holdt ud som lærer, til han var 75 år. Der var altså ingen aldersgrænse for lærere på hans tid. Det var i begge parter interesse, at en lærer holdt ud så længe som muligt, i lærerens for at beholde den højere indtægt, i skoledistriktets for at spare pensionsudgifterne. Oprindeligt var det efterfølgeren, der skulle forsørge en lærer, der tog sin afsked. Var det en søn eller svigersøn, der overtog embedet, hvilket tit var tilfældet, blev den gamle bare boende i skolen som en slags aftægtsmand. Det var således tilfældet med Sabbath, der jo efterfulgtes af sin svigersøn. På Marcussens tid var det skoledistriktet, der havde pensionsbyrden. Da Marcussen endelig efter 38 års tro og velsignelsesrigt virke, som der stod i hans nekrolog, skulle pensioneres, foreslog skoleforstanderskabet at give ham 500 mark årlig. Landrådsamtet forhøjede beløbet til 650 mark og bevilgede et tilskud på 100 mark. Som en slags genforsikring oprettedes nu en fælles pensionskasse for Bredsten og Sønderby skoledistrikter. Marcussen var indtil 1957 den eneste, der var blevet pensioneret fra Bredsten skole, og det var kun et år, han nød sin pension, for året efter døde han, hvorefter hans enke fik enkepension, svarende til en ottendedel af embedets indtægter. Det blev til 126 mark.

I 1884 fik Bredsten skole tegltag i stedet for stråtaget. Det var længe før Sønderby skole, der blev teglhængt i 1931 — under det frygtelige juliregnvejr.

De tyske love om skolers indretning og vedligeholdelse var meget detaljerede, og der holdtes godt øje med, at lovbestemmelserne blev overholdt. Alligevel kunne der i tidens løb hobe sig en hel del småfejl og mangler op. Det fremgår f. eks. af en skrivelse fra amtslægen i Sønderborg, dateret d. 20. oktober 1903, at der ved en revision af Bredsten skole er forefundet følgende mangler:

1. Der mangler tagrender om huset, og på østsiden af huset endvidere dryppeplaster. På de øvrige 3 sider af huset er dryppeplasteret for smalt, nemlig 0,25 i stedet for 0,50 m.

2. Gulvets højde over jordoverfladen er for ringe, nemlig 0,25 m i stedet for 0,50 m.

3. Væggenes farve er for mørk.

4. Stuedøren har en bredde af 0,80 m i stedet for mindst 1,00 m.

5. Ventilationsindretningen fra gulvet opad-udefter er ikke i orden.

6. Gulvet er ikke ferniseret.

7. Bænkene er uhensigtsmæssige.

8. Legepladsen er for lav og er fugtig og snavset.

9. I aborterne for drengene er ventilationen og belysningen utilfredsstillende, og i pigernes mangler disse ting totalt. Abortdørene for drenge og piger er ikke adskilt fra hinanden.

10. I pissoiret flyder urinen på jorden.

11. Brønden er ikke beskyttet mod indsivning af overfladevand. Dækselet er utæt og defekt. Der mangler afløb for afdrypningen.

Skrivelsen indeholdt samtidig detaljerede anvisninger på den bedste måde at afhjælpe manglerne på.

Under krigen 1914—1918 blev undervisningen tit afbrudt på grund af kulmangel, lærermangel og — sejrsmåder. Sådan var det vist de fleste steder. Men Bredsten skole var nok en af de første, der indførte undervisning i dansk efter krigen, ja endnu før krigen sluttede. Allerede d. 1. nov. 1918 begyndte lærer Clausen at undervise i det danske sprog. Og medens mange skoler stod tomme i overgangstiden, kom Bredsten smertefrit gennem denne periode. Så hurtigt det lod sig gøre, skiftedes sproget til dansk, og den 10.—2.—1920 højste Clausen Dannebrog sammen med børnene.

I 1950 måtte Bredsten skole afgive 6. og 7. årgang til central-

skolen, og i 1962 yderligere 5. årgang. I 1953 fejrede Bredsten skole en stor dobbeltfest på Gåsvig kro: Skolens 100-års og Clausens 40-års jubilæum. Ved festen blev der forevist en lysbilledserie, der illustrerede skolens historie gennem 100 år.

Fortegnelse over faste lærere i Bredsten skole:

Andreas Hansen Sabbath (1777—1783). Født 1712 i Flensborg. Søn af smedemester Hans Sabbath. Gift med Anne Marie Pedersdatter fra Skovby (Als). 4 børn. Død 1801.

Niels Jørgensen (1783—1803). Født i Majbøl. Søn af boelsmand Jørgen Pedersen og bror til nr. 2 i Sønderby. Gift med sin forgængers datter Cicilia Margrethe Andresen. 10 børn, heraf 6 dødfødte. »Han efterlod sig et ærefuldt minde«. Død 1803 i Bredsten.

Peter Nissen Høj (1803—1827). Født 1755 i Strandelshjørn (Bevtoft sogn). Søn af gårdejer Nis Petersen Høj. Gift med Anne Marie Andersen fra Mommark. 3 børn. Død 1827 i Bredsten.

Christian Jørgensen (1827—1829). Gift med Dorothea Auguste Jacobsdatter. 1 søn. Forflyttet til Svenstrup.

Andreas Lorenzen (1829—1842). Født 1782 i Asserballeskov skole. Søn af lærer Lorenz Andresen. Gift med Anne Clausen fra Svenstrup. Ægteskabet varede kun 5 mdr., efter ½ års enkestand gift med Anne Catrine Hansen fra Brøballe. 4 børn. Død 1842 i Bredsten.

Claus Marcussen (1842—1880). Født 1805 i Valsbøl. Førstelærer i Bredsten med lærereksamen (Skårup 1829). Gift med degn Petersens datter fra Kværs. Pensioneret 1880. Død 1881 i Satrup. Hans enke død 1892 i Østerby.

Nicolai Jacobsen (1881—1884). Født 1857 i Skovby (Als). Søn af kromand Jacob Jacobsen. Læ. eks. Tønder 1877. Gift med 1) Kirstine Marie Jacobsen fra Fjølby, 2) Henriette Christine Cecilie Hansen fra Augustenborg. Bredsten skolekrønikes første forfatter. Lærer i Flensborg 1884—1913. Medlem af Kirkeligt udvalg af 1920. Fader til provst Westergaard-Jacobsen. Død 1929 i Sønderborg.

Peter Thomsen (1884—1891). Født 1860 i Skelde. Søn af gårdejer Andreas Thomsen. Gift med Marie Kirstine Nielsen fra Tombøl. Læ. eks. Tønder 1880. Afskediget 1891. Kasserer ved Flensborg Folkebank 1891—1903. Direktør ved samme bank 1903—1922. Medlem af den nordslesvigske vælgerforenings tilsynsråd 1919. Død i Flensborg.

Oscar Petersen (1891—1896). Født 1871 i Sønderborg. Søn af farver Lorenz Petersen. Læ. eks. Had. 1891. Gift med smedemester Mikkelsens datter fra Nybøl. Forflyttet til Bredevad, blev senere degn i Valsbøl. Sygeorlov 1 år. Død 1903 af tuberkulose i Valsbøl. Det fortælles, at han havde en abe i bur i Bredsten til stor morskab for børnene.

Peter Andreas Sørensen (1896—1900). Født 1871 i Emmerlev. Søn af landmand Christian Sørensen. Læ. eks. Haderslev 1895. Forflyttet til Lundenberg (Husum amt), senere til Barsmark og Tønder. Død 1957 i Hattstedt ved Husum.

Anthony Nielsen (1900—1905). Født 1874 i Stockholmager (Karlum s., Syd-tønder a.). Søn af landmand Andreas Nielsen. Læ. eks. Tønder 1897. Gift med Mathilde Christine Rasmussen fra Tønder. Forflyttet til Hørup, senere Kurborg og Jerrishøj. Død 1953 i Flensborg.

Heinrich Paulsen (1905—1907). Født 1883 i Tønder. Søn af degn og lærer Johannes Christian Paulsen. Læ. eks. 1903 Tønder. Gift med Frieda Schunka fra Kiel. Forflyttet til Altona. Studieråd 1927—1948.

Lorenz Heinrich Nicolai Hansen (1907—1913). Født 1886 i Nordborg. Søn af postbud Heinrich Christian Hansen. Læ. eks. Tønder 1907. Gift med Cæcilie Marie Nielsen fra Kegnæs. Lærer i Kiel 1913—1922. Rektor i Kiel 1922—1933. Afskediget af nazisterne. Forsikringsagent 1933—1945. Dansk skoleinspektør i Flensborg. Byrådsmedl. i Kiel. Landdagsmedlem.

Joban Clausen (1913—1957): Født i Felstedskov 1882. Søn af landmand J.

Clausen. Læ. eks. 1913 Haderslev. Mistede højre arm under felttoget i Belgien 1914. Gift 1) Christine Marie Kock fra Kegnæs (skilt) 2) Kristine Marie Johansen fra Blans. På kursus for tyskudd. lærere i København 1919—1920. Efter pensionering bosat i Sønderborg.

Poul M. Poulsen (1957—1961). Født 1896 i Hallelev ved Slagelse. Søn af murermester Jens Poulsen. Gartneruddannelse før læreruddannelsen (Odense 1925). Gift med Bertha Petersen fra Ejby-Odense. Ansat ved Odense begravelsesvæsen 1926—1951. Lærer i Møborg vestre skole 1951—1953. Enelærer i Gråmose skole 1953—1957. Førstelærer i Allerup pr. Højby (Fyn) fra 1961.

Else Bæk-Jørgensen (1962—). Født i Lem ved Ringkøbing. Datter af førstelærer Jens Laurids Jørgensen. Læ. eks. Tønder 1931. Lærerinde i Hoven 1933—42. Skoleleder 1942—1950 i Mjølås, 1950—1957 i Stedesand, 1957—1962 i Læk. Første kvindelige skoleleder i Bredsten.

Af skolens 16 lærere har kun 2 forladt embedet med pension: nr. 6 og 14.

Østerby skole

Midt på halvøen, ved den nord-sydgående tværvej ligger Østerby skole. Den ligger enligt i en kløft i terrænet med en dejlig udsigt over Hartsølavningen og havet med Angels kyst i baggrunden.

Dens tilblivelseshistorie fremgår af disse udpluk af dens skolekrønike:

2.—3.—1896: Regeringen i Slesvig foreslår, at der bygges en 3. klasse og en lærerbolig i Sønderby.

29.—4.—1896: En skoleinteressentforsamling fra Østerbyområdet vedtager med 36 stemmer mod 4 at stille regeringen det ændringsforslag, at der i stedet bygges en ny enklasset skole i Damkøbbel.

31.—8.—1896: Regeringen accepterer, at der bygges en ny skole i stedet for at udvide Sønderby skole.

31.—8.—1896: Byggekommission, bestående af P. Wolf, Chr. Schmidt, Hans Thomsen, Asmus Møller, Hans Mathiesen og Peter Andersen, nedsættes.

11.—11.—1896: Ved licitation får murermester Bladt hele arbejdet overdraget.

1.—4.—1897: Byggearbejdet begynder.

11.—4.—1897: Rejssegilde.

7.—10.—1897: Tredielærer Peder Jensen Møller, Egernsund, udnævnes til enelærer i Østerby.

26.—10.—1897: Indvielsesfest. Amtsskoleinspektør Todsén, Sønderborg, holdt indvielsestalen over ordene: Thi bogstaven slår ihjel, men ånden gør levende. Lokalskoleinspektør pastor Bendixen talte derefter over ordet: Dersom herren ikke bygger huset, er bygmestrenes møje forgæves. Derefter overgav han med håndslag skolen til dens lærer, som nu trådte hen til katederet og gav en undervisnings-

prøve i bibelhistorie på tysk. Emnet var David salves til konge. Før og imellem talerne og undervisningstimen blev versene af salmen »Ak bliv dog med din nåde« sunget. Børnene blev sendt hjem med besked om at møde næste morgen kl. 8,30. Skoleforstanderne, der også havde været til stede, indbød de to skoleinspektører og lærerne fra hele sognet til en festfrokost på Østerby kro.

Den ny skole havde ved starten 52 elever, der alle hidtil havde måttet gå den lange og besværlige vej til Sønderby. Skolen kostede 16550 mark at opføre. Regeringen gāv 200 mark årlig i 10 år i tilskud + 550 mark i ekstraordinært tilskud til hjælp ved byggeomkostningerne.

Lærers løn blev fastsat således:

Grundløn	1050 mark
Brændsel	84 mark
Bolig og have	140 mark
Alderstillæg	120 mark

Da læreren rejste indvendinger mod lønnens størrelse, blev der indkaldt til en skoleinteressentforsamling. Her foreslog lokalskoleinspektøren at sætte grundløn og brændsel til ialt 1200 mark; men på grund af modstand fra Sønderby blev forslaget forkastet. (Sønderby og Østerby skoler hørte til samme skolekommune).

De første lærere i Østerby skole blev der ikke så længe. Det var gennemgående yngre lærere, der flyttede andetsteds hen. Da det under 1. verdenskrig kneb med at få embedet besat, trådte den gamle pensionerede degn Schmidt fra Sønderby til og virkede nogle år, til han pludselig døde ved juletid 1917. Genforeningslæreren Leth drog til Ketting efter 4 års virke ved skolen. Så kom Riis Jepsen til. Han blev der til sin død. 37 års trofast arbejde lagde han i Østerby skole. Hans enke, der er her fra sognet, bor her endnu. Ingen lærer er endnu blevet pensioneret fra Østerby skole.

I 1943 vedtog de lokale skolemyndigheder en ny skole-plan, der også nåede at blive godkendt, men aldrig ført ud i livet. Efter denne plan skulle Østerby skole udvides med gymnastiksal, sløjdløkke og skolekøkken. Da planen om en ny centralskole kom frem, strøg man de tre nye lokaler, der var projekteret ved Østerby skole. Men skolen blev moderniseret i 1950: vand, WC, centralvarme, badeværelse, læskur m. m. Skolen har i øjeblikket børnene fra 1.—4. årgang, og lærerægteparret Nielsen, der bor ved centralskolen, lægger hver halvdelen af deres arbejdskraft i Østerby skole.

Osterby skole, bygget 1897.

Enelærere ved Østerby skole:

Peter Jensen Møller (1897—1901). Født 1866 i Nustrup. Lærereksamen Haderslev 1890. Gift med Maria Theresia Ewald, købmandsdatter fra Berlin. Forflyttet til Avnbøl.

Hans Rostgaard Kjer (1901—1908). Født 1877 i Branderup. Landmandssøn. Læ. eks. Haderslev 1898. Forflyttet til Flensborg. Gift med Cæcilie Thomsen fra Skelde.

Christian Georg Greusen (1908—1909). Født 1887 i Egersund. Lærersøn. Læ. eks. Tønder 1908. Gift med Anna Dorthea Bladt fra Tandshede. Forflyttet til Mommark. Død 1952 i Mommark

Johann Heinrich Petersen (1909—1913). Født 1888 i Dyndved. Smedemestersøn. Læ. eks. Tønder 1909. Gift med Marie Kathrine Kræmer fra Asserballeskov. Fortsatte som lærer i Wandsbeck, Bjerndrup ved Stepping og Grarup.

August Davidsen Bøtzau (1913—1915). Født 1891 i Stevning. Læ. eks. Haderslev 1913. Ugift. Førstelærer i Tandselle 1915—1961. Bor nu i sin fødeby.

Chr. Gymoes Schmidt (1915—1917). Se nr. 10 i Sønderby.

Hans Martin August Obrecht (1918—1919). Født 1891 i Kiel. Marineofficerssøn. Læ. eks. Wunstorf (Hannover) 1911. Andenlærer i Sønderby 1911—1917. Forflyt-

tet til Slesvig, hvor han sidst virkede ved Døvstummeskolen.

Hans Friedrich Ernst Hansen (1919—1920). Født i Bajsrup. Lærersøn. Læ. eks. Haderslev 1919.

P. Leth (1920—1924). Født 1889. Læ. eks. Silkeborg. Forflyttet til Ketting.

Christian Kjær Riis-Jepsen (1924—1961). Født 1897 i Givskud. Søn af handelsmand. Læ. eks. Tønder 1923. Gift med Marie Kathrine Hansen fra Kegnæs. 2 gange på årskursus på Statens lærerhøjskole. Død 1961.

Richardt Nielsen (1962—). Født 1926 i Århus. Landmandssøn. Læ. eks. Haderslev 1952. Førstelærer i Skovby til 1962. Gift med Birthe Nielsen, der er lærerinde ved centralskolen.

Ingen af skolens 11 lærere er hidtil afgået med pension.

Kegnæs centralskole

Før og under den 2. verdenskrig blev der bygget mange tyske privatskoler i Nordslesvig. Kegnæs fik også sin. Man begyndte allerede i 1940 at holde tysk skole hos gæstgiver Høj i Østerby. Denne undervisning blev spøgefuldt kaldt højskolen. I 1942 tog man fat på at bygge egen skole. Den blev indviet i 1943 af den tyske skolekonsulent Christen Elholm, der en kort tid før 1. verdenskrig havde virket som vikar i Bredsten skole. Han talte om den opblomstrende tyskhed på Kegnæs. Men blomstringen hørte snart op. Efter 2 års virke måtte skolen lukke.

Dens elever gled tilbage til de 3 gamle skoler, de var kommet fra, hvorefter den stod tom i nogle år. Ingen tænkte på at få den genåbnet som tysk skole. Dertil var tyskheden på Kegnæs trods alt for svag. Da skolen så blev udbudt til salg af den danske stat, der havde beslægtet den som tysk ejendom, hjemfalden til dækning af Tysklands store gæld til Danmarks Nationalbank, begyndte Kegnæs sogneråd at interessere sig for den. Skoleloven af 1937 var ikke gennemført i Kegnæs kommune. Skolerne manglede særlokaler. Man stod altså over for en udbygning af skolevæsenet. Først i fyrreerne var man enedes om en plan, der gik ud på at bygge en gymnastiksal ved hver af de 3 bestående skoler samt en sløjdsal og et skolekøkken ved Østerby skole, beregnet for alle børn i kommunen. Denne plan, der var blevet udsat af krigstidens byggerestriktioner, blev nu helt opgivet og en ny plan dukkede frem, som alle lokale skolemyndigheder efterhånden gik ind for. Den gik ud på følgende: Kommunen skulle købe den tyske skole og her samle børnene fra 6. og 7. årgang fra hele kommunen, og så skulle der snarest muligt bygges de manglende særlokaler. Samtidig skulle de 3 gamle skoler moderniseres noget, men i øvrigt ingen gymnastiksal have. Alle 4 skoler fik nu en modernisering, der beløb sig til godt 40.000 kr. for hver. Den 5.

Kegnæs centralskole efter udvidelsen 1962.

januar 1950 stod centralskolen færdig til indvielse. Ved denne talte bl. a. amtsskolekonsulent Hans Nøvrup. Det var under beskedne forhold skolen måtte arbejde de første 12 år. Klasseværelserne var små. Særlokaler og lærerindebolig manglede, så det kneb med at holde lærerindeembedet besat. Gennem lange tider måtte man klare sig med seminarister og studenter som vikarer. Men kommunen var stærkt engageret med udbygning af vejnettet, og da et nyt skolelovsforslag lå på Folketingets bord, ville man gerne se den ny skolelov, før man tog fat på byggeriet. Da loven i 1958 var en kendsgerning, tog skoleplansdrøftelserne fat igen. Flere planer var fremme, men slutresultatet blev, at den påbegyndte centralisering på den gamle tyske skoles grund skulle fortsætte. Der byggedes nu en helt ny

skole ved siden af den gamle. Den indeholder 3 klasseværelser, aula, lærerværelse, gymnastiksal og skolekøkken. I den gamle skole er indrettet et sløjd- og bibliotekslokale, med førstelærerens bolig ovenpå som hidtil. Ved siden af skolen ligger en sportsplads. Et hus, der ligger lige ved skolen og tidligere var bolig for en sygeplejerske, købte kommunen og indrettede til lærerindebolig. Den nye skole blev taget i brug efter sommerferien 1962, men først den 24. november var alt klappet og klar til indvielsen, den tredje i skolens historie. Den fandt sted dels i gymnastiksalen, hvor bl. a. amtsskolekonsulent Poul Alkær sig talte, dels i forsamlingshuset om aftenen. Skolen har i øjeblikket 44 elever i 5., 6. og 7. klasse samt 3 lærerkræfter. Den er bygget sådan, at der kan vedbygges flere klasseværelser, hvis man skulle ønske senere at fortsætte centraliseringen af skolevæsenet.

Kegnæs centralskoles hidtil eneste førstelærer:

Jens Christian Wind (1950—). Født i Elstrup skole i 1921. Søn af førstelærer Carl Nissen Wind. Læ. eks. Tønder 1944. Gift med Christine Jørgensen fra Elstrup. Lærer i Notmark 1945—1950.

H. Bertelsen:

Håndværk

Da hertug Hans den Yngre i 1615 lod Kegnæs bebygge, flyttede bønder fra hele Als over til halvøen for at bosætte sig. De måtte begynde helt forfra med opførelsen af gårde, og samtidig lod hertugen sætte arbejder igang ved kirken og de to herregårde.

Der må derfor også helt fra den allerførste begyndelse have fulgt en del håndværkere med til Kegnæs. Man kan næppe på den tid tænke sig en landsby uden smed og der må nok straks være bosat en smed i hver af de tre ældste landsbyer. Tømrerne, der har været nødvendige ved rejsningen af de mange bindingsværksbygninger, har nok været daglejere ved siden af. De mere specielle håndværkere, der kun kunne vente at finde kortvarig beskæftigelse, er nok kommet fra Sønderborg uden at bosætte sig på Kegnæs. Iøvrigt har bønderne selv fungeret som arbejdsmænd under hele bygningsperioden.

Ligesom en del håndværkere nok var tilrejsende, der snart forsvandt igen, så måtte også en del af deres arbejdsmateriale skaffes udefra. De store skove på Kegnæs kunne skaffe det meste træ og hertugen var interesseret i en udstrakt fældning. Stenene måtte derimod sejles frem og udskibedes så ved kysten så nær byggestederne som muligt, både ved Vesterby, Sønderby og Østerby langs sydkysten og nær Hjortholm på den modsatte side. Der blev slidt i det overalt og hertugen var en streng arbejdsgiver, der forlangte en lang arbejdsdag: Da Sct. Marie-kirken skulle opføres i Sønderborg, måtte alle begynde kl. 4 om morgenen.

For at det nye landsbysamfund kunne fungere normalt, var det

nødvendigt både med smedier og møller og om ikke andre, så har disse håndværkere været bofaste samtidig med de første bønder.

På Kegnæs har der været ialt fire møller, der har eksisteret helt til nyere tid, men som nu alle er nedrevne.

Vestermølle

Af de fire møller var Vestermarksmølle eller Vestermølle, den ældste. Den havde en smuk beliggenhed med den skønneste udsigt over halvøen.

Den allerførste vindmølle på Kegnæs skal have været en såkaldt stubmølle og har vistnok ligget lidt nærmere Sønderby, på Møllebjerg. I 1834 er den så blevet erstattet med en solidere, rørtækket, hollandsk vindmølle på højen ved møllerhuset, som står endnu.

Vestermølle har været i slægten Møllers eje gennem flere generationer, og en række af møllens papirer har været i slægtens eje. Ældst er et privilegium fra 1716, hvor mølleren fik kgl. bevilling til rugmaling. Han må tage sin betaling i den 20. skæppe, der bliver mallet. Til gengæld skal han uden persons anseelse male kornet, eftersom det bliver indleveret og vejr og vind tillader det og male det, så han kan forsvare det. Landmændene er til gengæld forpligtede at søge denne mølle, og om noget skulle forhindre maling, må de alligevel ikke gå andre steder hen. Er de utilfredse med møllerens væremåde og føler sig forurettet, må de alligevel ikke gå fra ham, og har de gjort det og bliver opdaget, må de møde på amtstuen og kan eventuelt blive straffet.

Ifølge et dokument, udstedt i Skovby på herredstinget den 22. december 1810 og udfærdiget på Sønderborg amtstue 1811, afstår Johan Johansen Møller, Vestermølle med tilbehør til sin ældste søn Johan Jørgensen Møller. Sælgeren skal have en god aftægt: En ko, en gris, et får og to høns, 4 tdr. »brød«, 4 tdr. grynbyg, 1 tdr. boghvede, malt, kogeærter, hør og tørv. Skulle opholdsfolkene blive syge, skal de passes med vask og renlighed. Dør manden først, får konen noget mindre i aftægt. Bliver opholdsmanden enkemand, og han tager sig en anden kone, som overlever ham, så får hun også en lille aftægt. Dokumentet er bevidnet af fire mand, der kun har noteret deres forbogstaver.

Johan Johansen Møller var den første med Møller-navnet på Vestermølle. Han kom i 1780 fra Varnæs, hvor han var født, og som nævnt overtog hans søn Johan Jørgensen Møller møllen i 1811.

Den gamle mølle brændte i 1832. Men i 1834 byggede møller Grau en ny hollandsk vindmølle. To år efter, i 1836 købte møller Jacob Petersen fra Brandsbøl, Vestermølle.

Jacob Petersens søn, Hans Petersen, der på ny fik Møller-navnet, overtog både landbrug og mølleri. I hans tid var der nedgang for møllieriet. I 1887 købte sønnen, Jacob Petersen, møllieriet. Landbruget blev udskilt og overtaget af Hans Møllers svigersøn Chresten Mathiesen.

I Jacob Møllers tid var der igen fremgang, mest på grund af det større svinehold, som landmanden fik efter mejeriets oprettelse. I 1920 købte møller Karsten Kristensen, der kom fra Skive-egnen, Vestermarks mølle. Møller Kristensen blev den sidste møller på den gamle historiske Vestermølle. Han værned på smuk måde om gamle minder fra den og andre møller. I 1942 blev den nedrevet. Kun den underste del står endnu, og der er indrettet sommerlejlighed i den.

Hartsø mølle

Indtil 1741 lå kysten mellem Østerby og Sønderby åben, da fandtes der ingen sluse eller dige som værn mod havet. Boelsmændene i Sønderby havde ganske vist uddybet en grøft lidt længere mod vest og bygget en vindmølle, der skulle pumpe vandet bort fra engene. I 1741 byggedes så et egentligt dige og en ny pumpemølle blev opført.

I foråret 1764 blev sluse og diger fuldstændig ødelagt af storm. Hele Østerby-maj fyldtes med tang og saltvand. Diget blev genopbygget, men ødelagt året efter, og det gentog sig i 1805.

I 1806 blev Hartsø mølle bygget og søen bortforpagtet til en fru Kobbeldt fra Aabenraa, for en ganske lille afgift. Møllen skulle pumpe vandet bort, men den var desuden udstyret som almindelig korn- og vandmølle.

I 1816 overtog Chresten Duus Hartsøen i forpagtning. I hans tid, i 1825, løb den nye mølle varm og nedbrændte til grunden. Den blev straks genopbygget. Senere købte Chresten Duus møllen. Han døde i 1831, og hans søn, Hans Chr. Duus, overtog da møllen.

I Hans Chr. Duus' tid havde møllen sin glansperiode. Ejendommen var bleven en af de bedste gårde på Kegnæs. Mølleren havde 12—14 køer og megen græsning til udlejning. Der blev malet til gryn, og man kørte det så langt som til Flensborg. Der gik også skibe ind i bugten med korn til grynmaling, og de fragtede det til-

bage til Flensborg. Dengang var der en bro omkring møllen og over til stuehusets loft.

Stormfloden i 1872 tog stuehus og lade, men den solide mølle trodsede vandmasserne og blev stående — til held for møllersvenden, der med en dyne i favnen havde reddet sig op på møllens øverste loft. Stuehus og lade blev straks genopbygget.

Møller Hans Chr. Duus døde i 1882 og sønnen Peter Duus overtog mølleriet. Senere blev der ikke de muligheder som førhen. Peter Duus forsøgte med fiskeri i søen.

Omkring 1905 købte de landmænd, der var lodsejere, møllen og nu blev Hans Møller, der stammede fra Vestermarksmølle, bestyrer indtil den første verdenskrig. Derefter var P. Petersen, Østerby, møllebestyrer til 1919.

Efter genforeningen solgtes den til Jørgen Møller og nogle år senere til en advokat i Sønderborg. Nu var møllen kommet ind i en omskiftelig tilværelse. Gårdejer Blom, Majbølløkke, der var landbrugstekniker, gjorde flere forsøg, bl. a. med fuldstændig afvanding og senere med karpedamme.

Da møllen ikke mere var noget aktiv afhændedes den 1934 til Statens Jordlovsudvalg.

Vindmøllen havde altså to vigtige funktioner: at male korn og pumpe vandet ud fra lavningen. Det sidste skete ved hjælp af en vandsnegl under møllen. For ca. 30 år siden var den endnu i drift. Jeg mindes den dragende magt, den havde over os drenge. Når der var sus i vingerne, kværnen gik og vandet brusede under gulvplankerne, da var det herligt at være i møllen eller omkring den.

En elektrisk pumpe afvander nu Hartsø-lavningen.

Nygårds mølle eller Bloms mølle

Nygårds mølle er antagelig bygget lidt før år 1800. Møllen, der var stråttækket ned til jorden, lå først nærmere Bjørnodde på bakken nord for vejen. Men den blev senere flyttet op lige syd for denne. En bygning, der hørte til møllen, beboedes for nogle år siden af Anne Marie Knudsen.

Møllen havde bevilling til grynmalning, og mølleriet har også her været et til tider godt erhverv. Men i Nygård mølles historie er der flere tragiske hændelser.

Det er muligt, at den første møller har været en møller Blom, da

Hartsø mølle. tegnet af H. Bertelsen.

man altid dengang kaldte møllen for Bloms mølle. Enken efter den sidste møller Blom døde kort før 1900 i møllens aftægt, 94 år.

Bådskipper Jørgen Jacobsen Fogt fra Grønmark købte møllen i tiden 1850—60. Dennes søn Mathias Fogt overtog senere faderens erhverv. Hans hustru passede en syg kone i Skovby, som døde af en smitsom sygdom, og nu viste det sig, at hun selv var blevet smittet og desuden førte sygdommen videre til sin mand, så de begge døde.

Efter Math. Fogt købte Johan Knudsen møllen. Hans søn blev senere gæstgiver i Sønderby kro. I 1892 døde Johan Knudsen ved en vådeskudsulykke. Han var på jagt, og da han gik igennem et hegn, gik skuddet af og dræbte ham.

Enken førte selv mølleriet nogle år, men blev så gift med Chresten

Fogt, en bror til den tidligere møller. Chresten Fogt døde i 1927.

Nygård mølle blev i 1921 solgt til møllebygger Johan Petersen. Den almindelige nedgang for mølleriet kendetegnede også Nygård mølles sidste periode. I 1941 blev den nedrevet, efter at den nogle år havde stået ude af drift.

Østerby mølle eller Kramers mølle

Kramers mølle er den mølle på Kegnæs, som senest har været i drift.

Som de fleste møller lå den også på et højedrag, og kørte man ad den sydlige landevej på halvøen, kom man lige forbi den smukke mølle.

Den blev bygget 1834 af gdr. og møller Hans Kock, der stammede fra Holmkobbøl, han havde den gård tæt ved møllen, som nu ejes af Chresten Nielsen. Hans Kocks søn Nis Kock overtog gården og møllen i 1861. Han døde 1871, og hans enke overdrog møllen til svigersønnen Jørgen P. Nielsen i 1883. Forskellige møllersvende bestyrede møllen, indtil Jørgen Nielsen solgte den til Hans Kramer sen. i 1893.

Hans Kramer jun. overtog mølleriet efter sin far og førte det videre. Faderen døde i 1919. Oprindeligt var møllen stråttækket, men i 1927 blev den beklædt med skifer. Møllen var i drift indtil 1950, og den blev nedrevet i 1956.

Møller-privilegiet, der havde givet møllerne eneret på formaling af korn, ophævedes i 1862. Når de fleste møller nu er borte, skyldes det dels den øgede konkurrence, men især den tekniske udvikling. Den elektriske drift, som tog fart efter genforeningen — lysinstallationerne blev foretaget på Kegnæs i 1921—22 — er således den indirekte årsag dertil. Men det havde været dejligt, om en af de gamle møller var bevaret, og den ville ganske givet have interesseret turisterne.

Som nævnt hørte smedene fra sognets grundlæggelse med blandt landsbyens faste beboere. De ældste smede er ikke mere kendt. I Sønderby, hvor der ligger et område, der kaldes »Smedeland« har der givetvis også været smedie, men senere er det smeden fra Østerby, der også må betjene bønder fra nabolandsbyerne. Der findes nu oplysninger om tre af de gamle smedier.

Østerby smedie

En gammel kontrakt mellem bønderne i Østerby og smed Jens Christiansen Smed lyder således:

•Forliges Bref imellem vi 11 Boldsmaend og Smeden udi Østerby, som følger Anno 1768, den 18. Februari. Hvorledes Hans Pligter skall være imellem os og ham: For det første antager Smeden vores Arbed således til Arv og Eje, dog Han skal tolle sin Nabos Minde, om de er forneuet med Hannem eller ikke. Arven må være Søn eller Pige, so kand og må dog ingen antages dertil uden Naboers Tilladelse.

For det andet, så skall Smeden gøre vores Arbed, hvad vi forlanger ved Hannem uforandret, undtagen Leer og Skiere, Knive og Lås, men selv skall vi skaffe Kol og Jern.

For det tredie, så forpligter vi os tilsam at give alt det hans Formand haver haft, som grund og græsning og tre Skipper Byg af hver Mand til sin Køe.

Hvilket vi selv underskriver for os og vore efterkommere.

Christian Rasmussen, Forstander, Østerby.	
Jens Chr. Schmidt	Christian Wolf
Jørgen Iversen	Iver Pedersen
Jørgen Mathiesen	Hans Hansen Sørensen
Chresten Christiansen	Peter Nelsen
Christian Petersen	Christian Jørgensen
Peter Hansen	

Da det fremgår af denne kontrakt fra 1768, at smeden skulle have det, hans formand havde fået, kan vi slutte, at der har været smedie i Østerby før 1768, altså før udstykningen. Den samme eller lignende kontrakt er også blevet indgået med de Sønderby- og Vestermarksbønder på samme tid.

I 1793 kom en anden smed til Østerby. Kontrakten med ham lyder således:

•Eftersom Jens Christian Smed her i Østerby på herværende tid overlader og afstår smedekaldet til Chresten Hansen Smed af Majbjøl, altså haver vi samtlige Boelsmænd af Østerby oprettet følgende akkord med tiltrædende smed, Christian Hansen, som følger:

1. Antager tiltr. smed Christian Hansen sig at gøre alt det smedearbejde, som vi 11 boelsmænd i Østerby har at lade gøre, dog undtagen Leer og Skær og Lås og forpligter han sig til at gøre os vort arbejde uden nogen forhindring eller forsømmelse, det forstår sig af sig selv, at bolsmændene lader jern og kul til deres arbejde.

2. Om endskønt at bemeldte Christian Hansen har smedekaldet til sin arv og ejendom, så må han dog ikke overlade smedekaldet til en anden, hverken sine arvinger eller til fremmede, uden at det er med alle bolsmænds vilje og tilladelse.

3. Forbinder vi samtlige bolsmænd i Østerby os til at give tiltr. smed Christian Hansen til løn for sit arbejde lige som hans formand har fået, hvilket består i noget plovland samt nogen græsning og desuden af hver bolsmand tre skæpper byg årlig. Dette til bekræftelse med vor egne hænders underskrivelse, som er sket i Østerby, den 24. sept. 1793.

4. Eftersom vi samtlige boelsmænd er bleven enige under os selv at få den maj, som tilforn har lagt tilfælles, uddelt, så har vi også bleven enig med Christian Hansen Smed, således, at han skal have et stykke land i det nordvest hjørne, på det såkaldte Egehoved, for en græsning, som hans formand tilforn har haft. Vejen dertil skal gå fra Majland langs med muren ud dertil, men smeden skal selv holde

den vedlige. Og at sådant rigtigt er aftalt og besluttet bekræfter vi med vore hænders underskrivelse, som er sket på Kegnæs, den 24. okt. 1793.

Chr. Hansen Smed	Chresten Christiansen Rasmussen
Math. Jørgensen	Chresten Hansen Sørensen
Peter Christiansen Wolf	Peter Hansen
Chresten Christian Fogt	Hans Christian Iversen
Hans Christiansen (med ført hånd)	
Jørgen Nielsen	Math. Mattzen

40 år senere, i 1833, afstod Christian Hansen sin smedie til sønnen, Jacob Christian Schmidt, og en ny kontrakt blev oprettet. Den svarede i hovedtrækkene til den gamle fra 1793 og den var underskrevet på herredstinget i Skovby af Østerby boelsmænd, nemlig:

Christian Iversen	Chr. Jørgensen Nielsen
Hans Petersen Wolf	Math. Matzen
Math. Jørgensen	Hans Jørgensen Køchs

Christian Rasmussen og sættebolsmand Chresten Jespersen og desuden underskrev herredstingets medlemmer. Kontrakten omfatter nu 6 paragraffer. Smedens godtgørelse forøges med 3 mk årligt fra hver og det gentages, at majen skal udskiftes og smeden blot skal have det stykke, der kaldes Egehoved.

De har ikke haft det let med kontrakterne, når smedekaldet var til arv og eje, men alligevel ikke smedens ejendom. Smeden har da også senere fået jord og er bleven selvstændig.

Efter Jacob Christiansen Schmidt blev Hans Chr. Schmidt sin fars efterfølger. Dennes søn, Jacob Schmidt, der fødtes i 1852, førte igen virksomheden videre. Han døde i 1924. Jacob Schmidts svigersøn, smedemester Peter Kock, der stammede fra Nygård, overtog smedien i 1910, hans hustru er således 5. generation i smedeslægten.

Peter Kock døde i 1943 og i 1946 solgtes smedien til smedemester Frederik Larsen fra Odense, han fortsatte håndværket til 1960, da ejendommen solgtes, og der har ikke været virksomhed i smedien siden da.

Hjortholm smedie

Det er naturligt at antage, at Hjortholm smedie i gammel tid har været smedie for herregården Hjortholm og dens eksistens er lige så gammel. Derimod er det ikke sikkert, at den har ligget på samme sted, muligvis har smeden først haft amboldt og esse på selve gården og senere — måske ved udstykningen — blevet flyttet ud eller selvstændig oprettet, for nu blev parcellisterne også gode kunder.

Om smediens ældre tid ved man dog intet. Den først kendte smed

var smedemester Schmidt sen., der afhændede smedien til sønnen omkring 1873. Selv drev Schmidt det tilhørende landbrug videre. Det var i ejendommen lige over for og dermed blev landbrug og smedie adskilt.

Nogle år senere rejste Schmidt til Amerika. Hustruen bortforpagtede smedien til Hans Peter Petersen, der senere købte den.

I året 1900 blev den solgt til smedemester Christian Petersen, der var født i Skelde og udlært i Blans. Dengang var smedien en bindingsværksbygning. Christian Petersen lod den nyopbygge. Han afhændede den i 1928 til sin svigersøn, smedemester Andreas Duus, som endnu driver smedien, samt foretager moderne installationer.

Nygård smedie

Man mener, at der på Hjørnegården i Bredsten har været smedie i gammel tid. Man kan forbavses over den noget afsides beliggenhed, men vi må huske på, at hovedvejen dengang gik fra Nygård langs med stranden lige forbi Hjørnegården og fra herregården Nygård har man benyttet den vej, når der kørtes til mølle. Vi ved, at der på Hjørnegården omkring 1816 var en Jørgen Mathiesen Smed. Det bestyrker den teori, at det er samme smedefamilie, der er flyttet til et med tiden mere centralt beliggende sted i Bredsten.

Senere er smedien så flyttet til den ejendom i Bredsten, der nu ejes af Christian Jensen. Den sidste smed her hed Christian Mathiesen Schmidt. Dennes svigersøn, Jens Hansen, overtog smedehåndværket i halvfemserne og byggede en ny ejendom med smedie ude ved landevejen, hvor den nu ligger.

Maskinbygger Hans Hansen Damm overtog den i 1925 og driver håndværket alsidigt med bl. a. varme og sanitære anlæg.

Andre håndværk

I kirkesognets første århundrede har der ikke været stor aktivitet indenfor de andre håndværk, og de fleste har måttet suppleres med anden indtægt, f. eks. fra fiskeri et lille landbrug eller daglejerarbejde. Meget er blevet lavet af bønderne selv som husflidsarbejde, men værktøjet var hjemmelavet og primitivt. De hjemmelavede produkter, som fødevarer, lys og tøj, har kunnet dække det aller-nødvendigste behov.

Selv om bønderne gjorde meget arbejde selv, har der dog været brug for murere og tømrere. Vi må antage, at de gamle våninger i

Sønderby og Østerby forud for udflytningen i 1770 har været usle og faldefærdige. De nye boel blev bygget med bindingsværk og klinet i ler. De har været enlængede med stald i den ene ende og beboelse i den anden, måske med et lille udhus eller bagehus.

Med en omskrivning kan man sige her, at når det regnede på bønderne, dryppede det på håndværkerne, med andre ord: den fremgang landbruget fik senere i 1800-tallet kom også håndværkerne tilgode. Mange nye håndværk fik nu plads i samfundet. Der var hjulmagere, bødkere, snedkere, tømrere, murere, tagtækkere, skræddere, skomagere, træskomagere, malere, husslagtere, slagtere og bagere.

Meget arbejde lavedes på stedet, skrædderen eller syersken kom med deres symaskine på en trækvogn, snedkeren med sit håndværkstøj i en kasse og så blev gårdens høvlebænk taget i brug, og alt hvad der trængte til reparation blev ordnet.

I sidste halvdel af 1800-tallet blev mange gårde på Kegnæs nyopbygget. De fleste af de præsentable stuehuse, som vi i dag synes er uforholdsmæssige store, blev da opført. Der var meget at bestille for bygningshåndværkerne, og de lavede et solidt arbejde.

Men arbejdslønnen var lille. Man levede nøjsomt, og man skulle helst lægge en skilling tilside til den »gammel daw. Fattighuset lå i Østerby, »e armhus«, og det fulgte mange som en truende skygge, der ville man nødigt ende sine dage.

Trods nøjsomhed er det forbavsende så mange håndværkere, der kunne ernære sig i det lille sogn.

Omkring 1900 boede 7 snedkere og tømrere og 6 murere på Kegnæs. Desuden var der en tagtækker og to malere. De mest udbredte håndværkere var skomagere, hvoraf der var 5 foruden 4 træskomagere og skræddere, som der var tre af i sognet. Endelig fandtes to bødkere og en hjulmager. Der var således ikke noget ringe antal egentlige håndværkere.

I dag er de fleste af de gamle håndværk på Kegnæs forsvundet. Der er hverken bødkere eller hjulmagere eller træskomagere, og som nævnt er også møllerne væk. Industrialiseringen og byernes tiltrækning har gjort dem overflødige, og der er ikke mere eksistensmuligheder for disse håndværk i de små sogne på landet. Enkelte håndværkere bor dog stadig i sognet — de har udviklet deres fag efter tidens krav, og der er fortsat brug for dem. Snedkere, tømrere og malere findes endnu, ligesom smedene. Mekaniseringen har dog ofte

ændret snedkernes værksted til maskinsnedkeri og smede kan være blevet bilmekaniker eller maskinbygger. Når den unge svend i dag står ved maskinen, går arbejdet let og hurtigt fra hånden, han bliver måske lidt selvbevidst. I så fald bør han tænke på, at de gamle håndværkere kun havde det værktøj, der kunne ligge i en kurv og at hvert smukt stykke, de med deres hænder havde skabt, var som noget personligt, de måtte afgive.

Nogle træk fra de gamle håndværk i Østerby

For en 30—40 år siden og før den tid, udøvedes en eller anden form for håndværk i næsten hvert hus i Østerby.

Når vi som børn så et hestekøretøj med sække på vognen, var der ingen tvivl, hvor det skulle hen — naturligvis til mølle. Af retningen, det kørte, vidste vi, om det skulle til »e sømøll« eller til »Kramers møll«. Havde landmanden derimod et hjul eller andet vogntøj på ladet, kom han fra »e jollmand« i »e nystaj« og skulle til smeden.

Gik vi da hen til smedien, var smeden og hans svend ofte igang med at sko heste, eller de stod begge ved ambolten og slog på det gloende jern. Den lyd hørtes over hele byen fra tidlig morgen. Var der ingen anden i smedien end Otto, det var svenden, listede vi ind og fik en sludder med ham. Han sang lystige viser under arbejdet og havde et kvikt svar til enhver.

Min far og bedstefar var skomagere, men oldefar var skrædder. Folk fortalte, at han var så hurtig til at sy. Med sin trækvogn gik han rundt og syede for folk. Engang skulle han sy en klædning til en »Kåst«. Om morgenen på bryllupsdagen var vesten ikke påbegyndt endnu, men inden brudgommen skulle i tøjet, var den færdig. Han ordnede også ure — ligeså godt som Jacob Smed trak tænder ud. Engang havde han nu så forfærdeligt travlt, og da »klokken« var færdig og gik, var der blevet et hjul tilovers.

Bedstefar var skomager — og den gang syede man også nyt fodtøj. Han købte huder hos landmændene og garvede læderet i store trækar. Om sommeren var han tidligt oppe for at arbejde i sin frugthave. Far og mor begyndte senere ved siden af håndværket en skotøjs- og manufakturhandel, som vi overtog i 1946.

Ved siden af os boede Lars Thomsen. Han var tømrer og bådebygger, og var født i Østerby, men rejste som ung til Amerika. Da han efter nogle år vendte hjem igen, købte han huset, hvor før Iver

Jensen havde været bødker. Hans kone var i mange år jordemoder på Kegnæs.

Til den anden side boede Peter Petersen. Før dem boede her bager Peter Jessens. Peter Petersen, der var søn af Hans Petersen, Østerby kro, var udlært som bager og drev først bageriet, som han købte i 1913, men gik så over til købmandshandel, der før havde været i kroen. Varetturene kørte Petersen med hest og vogn, han var historisk interesseret og en god fortæller.

Så kom vi hen til snedker Peter Jensens, der hvor nu Sofus Niensens bor. Peter Jensen stammede fra Torsthoved, hvor hans bror også var snedker. Han var stille og fåmælt, men havde den lune væremåde, og så var han en meget dygtig og akkurat møbelsnedker. Engang i den tyske tid, da der var forsamling i kroen, og alle var i godt humør, havde Peter Jensen svært ved at skjule sit danske sindelag. Han begyndte at nynne en fædrelandssang, men gendarmen kom hen til ham og krævede en bøde på 2 mark. Peter Jensen gav ham nu 4 mark, og sagde: »Så syng æ jen te«. Peter Jensen døde i 1946 og blev knap 99 år gammel.

Peter Jensens kone (Anmaj) gik ud som kogekone og desuden vævede hun. Kom man ind i forstuen, var væverummet til højre, og det var imponerende at se den store væv i arbejde. Det var mest hvidevarer af hør og bomuld hun fremstillede.

Vi går videre til skrædder Peter Petersens, her bor nu vognmand Olaf Larsens. I de yngre år havde Peter Petersen svend og meget at bestille. Han havde ry for godt skrædderi, hans syning var næsten ikke til at sprætte op igen. Petersen var også kasserer for sygekassen i mange år. Før deres tid, boede her kleinsmed Toft og senere fisker Jepsens.

Lige over for havde Christian Duus den lille ejendom, der nu ejes af chauffør Peter Nicolaisen. Her drev fru Duus indtil 1926 manufakturhandel.

I Marie Jepsens hus, der nu er sommerhus, boede for mange år siden bødker Jens P. Jensen.

Videre hen til pens. postbud Christen Skovmands ejendom, hvor Skovmands i mange år havde hønseri og biavl. Før dem boede her Jens Petersens, (kaldet »Jens Pæsen«), og ligeledes sønnen Peter Petersen, de var henholdsvis fisker og slagter.

Ved siden af — nu er det bibliotekar Mommsens sommerhus — boede Mathias Schmidt — »gammel Mathies«. Han var ikke hånd-

værker, men hører ligesom med i billedet. Han var gammel ungkarl, og det skete, at vi drenge kikkede ind til ham. Han havde en »Snak-maskine«, for- og bagladegeværer og mange andre interessante ting, samt konger og kejsere på væggen. Da man engang i kriseårene omkring 1930 spurgte ham, hvordan det gik, svarede han: »Jotak, det gæ godt. E bynne, de klawe og klawe dem, no mest æ min hiele besætning o jen nat, å æ, æ klawe ett endno«. Da var hans kaniner døde og hans får druknet.

Går vi ned ad Østerby »gade«, lå lige skråt over for smedens staldbygning et lille hus, hvor snedker Jens Lausen og senere maler Nicolai Johansen boede, også han var altid i godt humør. »No stiche e konst« so han, Nicolai maler, »da gik han op for at male på loftet«.

Ved siden af smedien, nu Laurids Sibbersens hus, boede engang skomager Hans Peter Kromand. Senere fik en anden håndværker, skrædder Mittag, huset.

I det næste hus, der var Christian Petersens aftægt, boede engang min oldefar, skrædderen, senere Hoppes, som endnu erindres af de ældre folk. Omkr. 1910 kom her igen en håndværker, malermester Peter Thaysen, der nu bor i Bredsten og i adskillige år var kommunkasserer. I det sidste hus i »gaden« fisker Jacob Hansens, nu er det sønnen, der driver et ret omfattende kyst-fiskeri.

I »e Holm« boede murer Lorenz Jensen. Han gik tit langvejs på arbejde, han var søn af bødker Iver Jensen, Østerby.

I Nystaden havde karetmager Jørgen P. Jørgensen sit værksted. Han kom fra Sjælland i 1873 og byggede hus og værksted. Han var postekspeditør Niels Jørgensens far. Den sidste karetmager var Christian Berg, som er flyttet til Lavensby. Han solgte ejendommen i 1952 til snedkermester Jacob Boysen, der har udvidet værkstedet. Ved siden af karetmageren boede vognmand og købmand Hans Rasmussen, og i »sygeplejerskens hus«, der nu er kommunens, boede murer Chr. Esbensen. Oppe ved gdr. J. Jensens vej lå et hus, hvor skrædder Mejer boede. »Kammeraternes hjælpefonds« hus ejedes af fisker og murer H. Jacobsen.

De gamle huse blev faldefærdige eller brændte, nye blev rejst, men stadig afløste yngre håndværkere de gamle, der gik bort. Nu er der kun een selvstændig håndværker i den lille by.

H. Bertelsen:

Hjemmeindustri, kroer og handel

Indtil slutningen af forrige århundrede var der ikke nogen organiseret handel på landet. Udbuddet af varer var heller ikke stort, da langt de fleste ting lavedes rundt på gårdene. Her var bondekonen som en direktør for de mange huslige gøremål.

Man lavede selv lys af talg, man bryggede, kærnedede og bagte. Man lavede selv sit tøj af uld eller hør og de unge tjenestefolk lønnedes med naturalier. F. eks. fik en ung pige i Østerby 1888: 1 får til halvt, lidt hør, noget væv, tøj til en kjole og 36 mark i rede penge.

Fåreulden blev vasket og kartet, spundet og vævet, det sidste enten hjemme eller hos en væverske. Hørren blev rusket, opblødt og tørret i brådovn. Siden hegledes og skaglede den, hvorefter hør-taverne endelig kunne spindes. Affaldet, blåren (blacken), blev også spundet.

Enkelte ting måtte dog købes. Det gjaldt foruden smedens varer også petroleum og eventuel andet brændsel og ikke mindst brændevin. Fik man besøg, hørte det sig til med en kaffepuns eller en snaps, og da den ikke kostede meget, og folk havde tid nok, kunne det godt blive til adskillige genstande.

Da kroerne jo alligevel havde brændevinen, var de ældste købmandshandeler som regel knyttet netop til kroerne.

På Kegnæs var der som overalt på Als mange kroer. Ved århundredskiftet var der syv. De fleste havde både høkeri og landbrug

Kegnæs færgekro.

knyttet til. I så fald var der ofte en lem eller luge i væggen mellem butik og forstue, hvorigennem man kunne få varer udleveret.

En af de ældste kroer er *Kegnæs færgekro*, hvis historie er behandlet under »Færgefart«.

For omkr. 150 år siden var der kro i den lille ejendom i Vesterkobbøl, som nu ejes af Jens Lorenzen. I folkemunde kaldtes stedet for »e fyr«. Ofte var der lys her til langt ud på natten og på grund af dets høje beliggenhed, sås det viden om. Det kunne være et ledelys, når tøndetærskerne fra Hjortholm i de mørke aftener var på vej hjem, og mangen gang har konerne måttet vente forgæves på mændene, der havde fundet vej til »e fyr«. Omkring år 1900 var der hokeri i ejendommen, som da ejedes af Chresten Schmidt, og bevillingen var forlængst overgået til *Grønmarks kro*.

Den blev bygget i 1813 af Math. Hansen Grünfeld, far til den senere så kendte overlærer H. P. Hansen Grünfeld. Der var også landbrug og hokeri til stedet, som blev i slægten til 1894. Sidst ejedes den af Ellen og Hans Chr. Grünfeld. De havde den evne at kunne helbrede for eksem og andre hudlidelser. Mange mennesker fra nær og fjern har i tidens løb henvendt sig til dem, og de er i mange tilfælde blevet helbredt.

Grønmarks kro blev i 1894 solgt til Matthias Mathiesen, som førte den videre til 1919. Da købte Peter Bruhn stedet, og kro og høkeri blev nedlagt.

Sønderby kro ligger på det historiske tingsted ved kirke og skole. Den bliver benyttet som kirkekro ved begravelser. Midt i 1800-tallet ejedes den af Peter Lorenzen. Dennes søn Hans Peter Lorenzen byggede i 1883 den nuværende krobygning. Dengang var det hus, hvori der nu er bageri, aftægtshus til kroen. Hans Peter Lorenzen døde i 1903 og hans enke giftede sig med Christian Lorenzen fra Skovby, der overtog virksomheden. Der blev oprettet et bageri i det tidligere aftægtshus, og bageriet var i en del år udpagtet til forskellige bagere. I 1926 købte A. H. Knudsen kroen, da var høkeriet, der tidligere hørte til nedlagt. I 1947 solgtes til tidl. grænsebetjent Diedrichsen og i 1954 igen til Emil Jensen.

Bageriet blev i 1918 solgt fra kroen til bagermester Mathias Meyer. I 1949 overtog bagermester Jørgen Møller bageriet.

Omkring århundredskiftet havde Laus Lausen beværtning og høkeri i ejendommen lige over for Hjortholm smedie. Det er den ejendom som før 1873 hørte til smedien. Denne kro nedlagdes 1911.

I Bredsten havde Peter Petersen kro omkr. 1900. Han var ungkarl og blev altid kaldt Per »i e skavt«. Da ejendommen brændte, var det forbi med beværtningen. Herom har den berømte dværg, lille Kresten, fortalt:

For at få lidt fest havde man lavet et »skalotophøstegilde«. Lille Kresten skulle passe kakkellovnen, medens de andre spillede kort. Brændslet slap op, men da de stadig forlangte mere varme, tog lille Kresten, hvad han kunne finde af stole og lignende, og da det også var brændt, tog han alle træsko, som stod i »e framgoll« og fyrede med dem.

Lidt efter blev der banket på vinduerne og råbt, at huset brændte. Ingen kunne nu finde sine træsko, og så løb man rundt i hosesøker, medens kroen brændte ned til grunden.

Gåsvig kro med købmandshandel og bageri har altid været i samme slægts eje. Det var Hans Joachim Schmidt, der byggede ejendommen i 1852. Men også før ham var stedet i slægtseje.

Der havde tidligere været kro i Bøgehoved i den lille ejendom, som tilhører gdr. Chr. Jensen. Hans Joachim Schmidt begyndte i Gåsvig et brændevinsbrænderi og brødbageri. Denne udbygning blev ødelagt under stormfloden i 1872 og blev nybygget.

Grønmark kro, H. P. Grünfeldts fødehjem.

Efter Hans Joachim Schmidt overtog sønnen, Hans Hansen Schmidt, foretagendet, der igen blev fortsat af dennes søn Hans Schmidt. Efter Hans Schmidts død i 1931 fører hans to sønner virksomhederne videre. Hans Hansen Schmidt fik landbruget og købmandshandelen og Christian Schmidt gæstgiveriet og bageriet.

I Østerby har der været kro mange år tilbage. Iflg. en gammel kontrakt har Hans Knudsen overtaget ejendommen med tilhørende land i 1840. Her var både kro, landbrug og høkeri. Senere ejedes den af den senere kommuneformstander for Østerby-Sønderby, Hans Petersen og af gæstgiver Jørgen Høj, der gennem årene blev kendt af mange som en lun, slagfærdig kromand. Østerby kro blev nedlagt i 1959. Da forvandlede Chresten Jørgensen den gamle kro til sommermotel. Og byggede desuden nye bygninger til samme formål.

Den største handelsvirksomhed på Kegnæs er Hans Chr. Schmidts korn-, foderstof- og brændselsforretning, Damkobbøl — i de senere år udvidet med maskinsalg og service.

Virksomheden startedes i 1888 af Hans Schmidt, der stammede fra Østerby smedie. I 1919 overtog hans søn, Chr. H. Schmidt, den. Han førte den videre til 1959, da afhændede han forretningen til sønnen, Hans Chr. Schmidt.

Tidligere hørte der også købmandshandel til, men i 1923 blev

denne overtaget af Johannes Larsen, som byggede overfor mejeriet. Den er nu solgt til købmand Carl Nygaard.

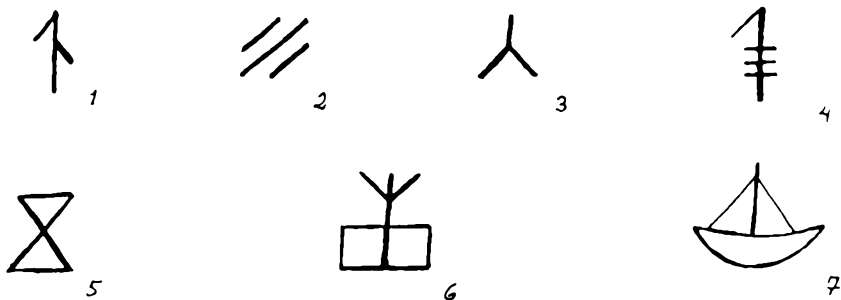
En købmandshandel startedes i Sønderby ca. 1900 af Jørgen Petersen, hvis søn drev den indtil 1946, da den udpagtedes til Jørgen Jørgensen, Østerby.

I gammel tid var det mest husslagtere, man havde på landet, sådan var det også på Kegnæs.

Men i 1886 etablerede slagter Paulsen sig i Gåsvig. Han kørte varetur og var handelsmand. I 1904 købte slagter Mathias Lausen, der også var udlært som slagter, denne forretning. Han slagtede selv i sit slagtehus og kørte varetur. Efter den anden verdenskrig indstillede han sit erhverv på grund af alder. I 1946 begyndte Anthon Larsen en slagterforretning i sin ejendom i Sønderby. Denne forretning, der førtes med varetur, solgtes i 1955 til Harry Jensen.

Den handel, der for en menneskealder siden var almindelig i forbindelse med beværtning, er nu forlængst ophørt.

I nyere tid er der opstået forskellige specialbutikker på Kegnæs. Det stigende vareforbrug har givet øgede muligheder herfor, men på den anden side er den udensogns konkurrence blevet større p. gr. af den hurtigere befordring. Men om sommeren er de mange turister af betydning for kroer og butikshandel.

Bomærker:

Af de gamle bomærker fra Kegnæs kendes nu kun disse syv: 1. Christian Duus, Østerby. 2. Peder Madsen. 3. Hans Christensen, Nymark. 4. Peter Petersen, Østerby (jvf. skelsten s. 70). 5. Hans Peter Møller, Vestermark. 6. Kobbegaard i Midtkobbel. 7. Færgegaarden. Oplyst af Chr. Jacobsen, Nymark.

H. Bertelsen:
Samfærdsel

Færgesfart

Kegnæs, der kun er forbundet med Als med det smalle Drej, har ofte været så afsondret fra omverden, som var det en ø. Man siger stadig om en, der er rejst, at han er taget »av e Lænd« og man siger også »øve o Als«. Det hænger nok sammen med, at sejlforbindelsen var lige så vigtig som vejen over Drejet, ikke mindst fordi ruten til Sønderborg gik over vandet til Høruphav.

Allerede hertug Hans sikrede muligheden for en fast forbindelse fra Høruphav til Kegnæs. Han forærede færgerettighederne til en af slottets vaskepiger og hendes mand. I 1690 nævnes Hans Christensen Fährmann som indehaver af færgeprivilegiet og senere havde slægten Klev bevillingen i mange år.

I de første halvandet hundrede år boede færgemanden i Høruphav og havde fast station der. Ville man fra Kegnæs have fat på båden, f. eks. ved sygdom, måtte man blæse i horn eller svinge med en lygte og derved tilkalde færgen. Bønderne i Lebøl og Mindebjerg hørte før 1640 til Hjortholm, og de havde da egen bådforbindelse fra Mindebjerg-hav.

Da Hjortholm blev udstykket, ønskede man imidlertid samtidig at få lagt et fast færgested på Kegnæs. Færgemanden i Høruphav protesterede under henvisning til sine privilegier, men ministeriet fulgte amtmandens indstilling fra 1765 og året efter oprettedes færgestedet. Det blev lagt, hvor nu Mortensens gård ligger. I 1783 nævnes

Jørgen Hansen fra Fjeldbygård som færgemand og han fortsatte til han 1801 afløstes af Peter Jensen.

Ved skiftet flyttedes også færgestedet. Jensen købte jorden, hvor nu færgekroen ligger, af Witzke på Hjortholm og byggede en færgegård. Hans efterfølger, Peter Nicolaisen, gik konkurs i 1824 og færgeriet købtes da ved tvangsauktion af P. Johannsen fra Egersund for 992 rigsdalere. Det var åbenbart ikke nogen alt for sikker indtægtskilde, når der var en færgemand på hver side.

P. Johannsen kuldsejlede siden med båden og druknede. Hans kone skal da, mens hun sad i selskab med en nabokone, pludselig skrækslagen have udbrudt; at nu druknede hendes mand. Hun giftede sig derpå med en broder til P. Johannsen, der fortsatte færgefarten.

I 1853 kom Kegnæs Færgekro og færgeprivilegiet i Jørgen Hansen Danielsens eje og siden har det været i slægten Danielsens besiddelse. Sønnen Hans Peter Danielsen overtog færgestedet i 1883 og hans søn, Jørgen Danielsen, trådte igen til 1924. Nu er det fjerde og femte generation på kroen.

På Høruphav-siden udstedtes det sidste kongelige privilegium af Frederik VII i 1855 til Søren Willesen, hvis efterkommere arvede færgeriet i flere generationer.

Gamle papirer fortæller, at færgemanden på »den kgl. færge Kegnæs-Høruphav« har eneret på at drive færgefart fra Kegnæsende til Gåsvig. Prisen var 1 skill. lybsk, dog havde amtmanden, rettens folk og fysikussen gratis befordring. Til gengæld måtte han købe sit brændevin, hvor han ville.

Taksten for overfarten Kegnæs-Høruphav var i 1868 2 silbergroschen for en voksen og rabat for flere. Desuden var der kontrakt med postdirektionen i Kiel om postbefordringen. I 1909 skiftedes de åbne sejlbåde ud med motorbåd. Turen afkortedes meget og varede til sidst kun 10 minutter. Da tog man ofte cyklen med, i 1947 kostede det 20 øre at få den med. Taksten var da 1 krone for voksne og 50 øre for børn. Båden, der benyttedes fra Kegnæs-siden, var en 24 fods motorbåd med lukket kahyt og plads til 20 passagerer.

Der er sket flere forlis i tidens løb. Peter Danielsen har fortalt om en vanskelig overfart en nat i 1883, da den gamle læge Gade skulle føres over. Han skulle hjem til Sønderborg og det var umuligt at komme ind til Høruphav. Man krydsede længe og til sidst lykkedes det at komme ind ved »e Trill«. Da var båden halv fuld af

vand og lægen meget forkommen. Det blev sidste gang, den gamle doktor kom til Kegnæs

D. 12. marts 1883 skete en frygtelig ulykke. Wilhelm Willeesen, der havde været ovre med passagerer, skulle returnere med 9 personer fra Høruphav, der havde været til barnedåb hos Hans Rasmussen i Østerby. Det var mørk nat, og det blæste op til storm. Man krydsede frem og åbenbart har Willeesen villet vende, da et pludseligt »skovkast« fik båden til at kæntré. Ingen kom levende i land. 7 af de omkomne fandtes dagen efter, endnu to blev fundet langt senere og en fandtes aldrig. De blev begravet på Hørup kirkegård under stor deltagelse, hvor pastor Bernth, Kegnæs, holdt en gribende tale.

Bådskippere

Foruden den faste færgefart var der også folk på Kegnæs, der ernærede sig som bådeskipper. Ofte var det fiskere eller tidligere sømænd, der købte en større sødygtig båd. Så sejlede de med bøndernes varer til staden og tog de andre ting med hjem. Korn, brændsel og trælast blev alt fragtet med skib. En lille bindingsværksbygning i Vestermark blev benyttet af bådskipperne som oplagsrum. Der var forskellige landingssteder, først og fremmest Grønmark, Østerby og Kongshoved.

Omkring 1830 var der en bådskipper, Mathias Fogt i Grønmark. Han blev indblandet i en smuglerhistorie, som alle hans naboer med undtagelse af een fik fordel af. Den ene gik da af misundelse til Sønderborg toldkammer og meldte sagen. Da toldernes konfiskation af varerne ikke var i overensstemmelse med loven, affødte affæren en længere retssag. Den senere overlærer Grünfeld var dengang skriver på amtsstuen og toldkammeret, og derfra havde han kendskab til forholdet. Den, der meldte smugleriet, blev imidlertid så ilde set, at han med sin familie måtte flytte fra Kegnæs

Skomagermester Hans Matthias Hansen, Grønmark, fortalte om sin far, Hans M. Hansen, Grønmark, at han i sin ungdom sejlede med en fuldrigger på Rio de Janeiro. Siden ernærede han sig i Grønmark som bådskipper og havde desuden et lille landsted. Engang han kom hjem fra Sønderborg, sagde han: »Nu skal I bare se, hvad jeg har med, det er noget helt nyt ovre fra Amerika. Der har de nu noget, de kalder stenolie«. Og frem tog han en lille lampe, måske den første petroleumslampe på Kegnæs. Det var i 1850'erne.

Efter ham blev Peter Bladt bådskipper i Grønmark, og han havde

desuden høkeri og finskænk. En efterårsdag i halvfemserne kuldsejlede Peter Bladt og druknede. Han havde træ med fra Høruphav, og ved en vending har båden fået for megen overvægt. En sviger søn overtog derefter bådsejladsen.

I Østerby boede bådskipperne Mathias Knudsen og Spieker; de var desuden fiskere og sejlede på Sønderborg med åbne både i tiden omkring halvfemserne.

Niels Peder Nielsen, der som vogterdreng kom fra Jylland til Hjortholm omkr. 1870, bosatte sig senere i Kongshoved og blev skipper. Han sejlede først med åben båd og senere med en jagt.

Ved de forskellige landinger tog han landmændenes produkter ombord, svin, kalve, smør o. s. v. Smørret blev den gang leveret i bøtter. Han solgte dem så i Sønderborg og tog andre varer med hjem. Ofte måtte han til doktoren for at få recept på medicin til en patient på Kegnæs; så måtte Niels Peder og doktoren i fællesskab stille diagnosen. Om den var rigtig kunne doktoren jo erfare ved sit næste Kegnæsbesøg. Det skete også, at den syge måtte transporteres med bådskipperen. Senere sejlede Niels Peder Nielsen stykgods fra Flensborg og kul til Kegnæs mejeri.

Peder Pedersen, en halvbroder til Niels Peder Nielsen, kom ligeledes til Kongshoved og sejlede først med jagten »Caroline« og senere skonnerten »Eros«. Hans søn, Hans Pedersen, fortsatte med everten »Anna« af Kegnæs, men tog siden bopæl i Sønderborg.

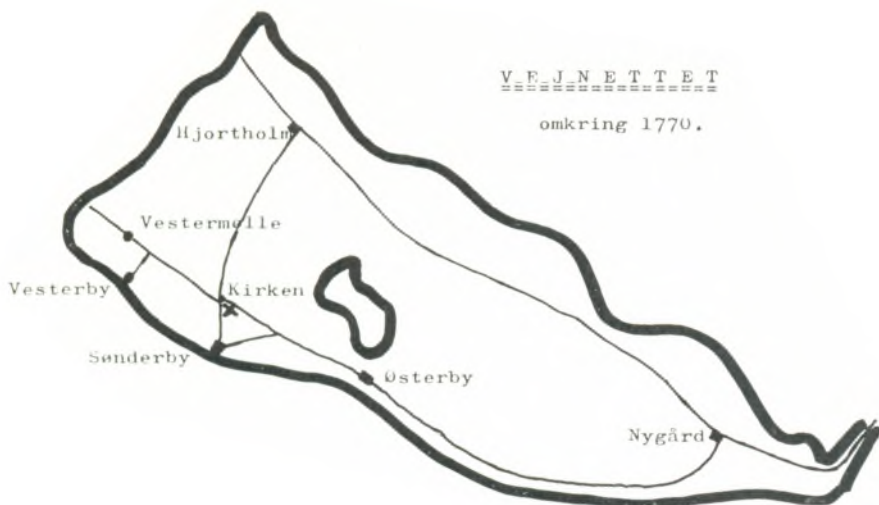
Indtil krigen 1914—18 sejlede der desuden meget til Hamborg for købmand Schmidt i Damkobbøl. Udskibningen fandt sted ved landgangsbroen i Kongshoved.

Dampskibsfart

Først i 1880'erne begyndte et dampskib, to gange årligt, når der var marked i Sønderborg, at sejle ind til Gåsvig. Der og ved andre landinger tog man dyr og varer ombord. Det foregik ved hjælp af en pram.

I 1886 byggedes der en anløbsbro på Hagen ved Kegnæs færge, og nu var der dampskibsforbindelse: Kegnæs—Høruphav—Skelde—Sønderborg tre gange ugentlig. Så god en forbindelse var man ikke vant til, og dampskibet blev meget benyttet. Også kreaturtransporten foregik ad den vej, og det medførte naturligvis en livlig trafik på færgekroen.

De små fjorddampere kunne krænge slemt over i hårdt vejr, men

i smukt vejr var det en dejlig tur, og ville man ikke være på dækket, kunne man nyde en forfriskning i kahytten.

Trods det store fremskridt holdt dampskibene ikke så længe ud som bådskipperne havde gjort det. I 1933 var det forbi. Landevejs- trafik og amtsbaner slog damperne ud.

Landevejstrafik

Landevejene blev naturligvis også benyttet før bilernes tid. Håndværkere og andre »småfolk« gik som regel til fods, mens bønderne kørte med hest og vogn. Ofte havde de deres egne produkter med i vognen, når de kørte til Sønderborg og fik andre ting med hjem. Men det var en lang vej for heste og folk. På udturen bedede man i Lebølgårds kro og på hjemturen ofte i Hørup kro. De fleste kender vist visen om »Per Krisjan, der kjø'e te stajs«, der er lige udsprunget af den tids hverdag.

En køretur til købstaden gik nu ikke lige ud ad den slagne landevej — nej, der var bl. a. det slemme »Vibæks bjerre«. Først snoede vejen sig dybt ned og så stejlt op igen, og utallige er de løbskkørsler og væltede vogne, som denne bakke har forvoldt. Lige så slemt det var for en syg at komme til læge med bådskipperen, kunne det være med hestekøretøj den lange vej til Tandslet eller Sønderborg. Man

kom nu ikke så tit »av e låend«, skete det, ja, da var det forbundet med en vis spænding og oplevelse.

Også vognmandskørsel foregik med hest og vogn. Hans Rasmussen i Nystaden i Østerby drev omkring 1900 en fragtrute til Sønderborg og desuden en lille købmandsforretning. En gang om ugen kørte Hans Rasmussen, hver gang med overnatning i byen. Vi kan forestille os, at disse køreture ikke har været lige behagelige i al slags vejr.

Amtsbanen

I 1897—98 anlagdes amtsbanerne på Als. På Sydals blev Skovby endestation, herfra kørte toget samme vej tilbage over Ll. Mommark—Tandslet til Sønderborg. For Als betød det et kolossalt fremskridt for både person og godsbefordringen. Men for mange Kegnæs'er har det nok været en skuffelse, at banen ikke førtes over Drejet. Alligevel var det nu lettere, når man kun skulle køre eller gå til Skovby og da særligt for de, der boede på den østlige ende af halvøen.

Lige efter genforeningen kom det igen på tale med en jernbane til Kegnæs, og diskussionen gik livligt, om hvor den nu bedst skulle gå. Et vittigt hovede lavede en vise derom: toget skulle gå rundt om Hartsøen og holde foran hver mands »pesseldør«. Det blev nu kun ved snakken.

Amtsbanerne afløstes af statsbanerne, og omkring 1930 var de sidste amtsbaner nedlagt. I 1962 blev den sidste banestrækning på Als — nemlig Sønderborg—Mommark, nedlagt

Op imod den første verdenskrig blev det mere og mere almindeligt med cykler. Nu var der mange muligheder, man cyklede til færgen, damperen eller toget — hvis man da ikke foretrak den lange tur ad de gamle veje helt til byen.

Ikke så underligt, at cyklen blev godt behandlet, man bar den over vandpytter, smurte den ind og hængte den på loftet om vinteren.

Bilruter

I 1920 begyndte chauffør Sommer en bilrute Sønderby—Sønderborg. Rutebilen bestod af en Ford lastvogn indrettet til personbefordring, d. v. s. med bænke på ladet og pressenning over.

Da fjedrene i vognen var meget stive, var der høje, bløde spring-

fjedre i sæderne, hvilket bevirkede, at passagererne lavede underlige himmelspjæt under kørslen på de ujævne veje. Skulle man op ad bakke, f. eks., stod passagererne af og skubbede på, indtil vognen igen kunne gå for egen kraft. Ofte var der startvanskeligheder, hvorfor køretiden blev noget forrykket - eller vognen gik i stå på vejen, og passagerene måtte gå hjem.

5. 2. 1921 oprettedes et rutebilselskab bestående af lokale folk og nogle købmænd i Sønderborg. Bestyrelsen, der bestod af tre mænd fra Kegnæs og tre fra Sønderborg, besluttede at købe en rigtig rutebil, og de rejste ned i Tyskland og købte en sådan af mærket: Büsing. Vognen var noget uhåndterlig på de smalle veje, men den kørte — selv op ad bakkerne. Hermed var det første rutebilselskab på Als startet og vel også et af de første i landsdelen. Billetprisen Kegnæs—Sønderborg retur var fastsat til 4,50 kr. Senere overgik ruten i privat eje til Johan Johansen, Sønderby. En overgang kørte Johansen kun til toget i Skovby.

I 1933 overtog Statsbanerne ruten Kegnæs—Sønderborg. I 1935 fratrådte chauffør Johansen sin stilling og tidligere vognmand Hans Wolf blev ansat som rutebilchauffør. Noget senere blev også Holger Iversen ansat, og begge chaufførerne kører endnu på ruten. Desuden kører Claus Martinsen, Bredsten, Statsbanernes rute til Danfoss. Ligeledes kom kreatur- og varetransport til at foregå med bil. Det begyndte med maskinbygger Peter Melkertsen sen., Grønmark, der startede en lastbilrute i 1923. Senere kørte også hans søn, Peter Melkertsen jun. En fragtrute med koncession fra Statsbanerne kørtes først af nuværende rutebilchauffør Hans Wolf, og den er nu kørt i mange år af Olaf Larsen, Østerby.

Allerede før 1914 havde postekspeditør N. Jørgensen en motorcykel og i 1922 købte han den første personbil på Kegnæs - en ny Ford T for 1.775,- kr. Antallet steg dog snart og i dag er der i sognet inregistreret over 100 motorkøretøjer.

H. Bertelsen:

Lodseri og Fyrvæsen

Indtil 1906 var der lodsstation på Kegnæshøj. Den lå et par hundrede meter vest for fyret, netop der hvor de store jordskred fra skrænterne i den sidste menneskealder har fundet sted. Lodseriets oprettelse er sket meget tidligere end fyrets, antagelig omkr. 1740.

Sejladsen i farvandene Flensborg, yder- og inderfjord, samt Alsund til Åbenrå og Haderslev blev betjent af lodsstationerne: Kegnæs, Birk (Falshøft) og Sønderborg. Kegnæs-lodserne lodsede skibe til Sønderborg, Flensborg og mellemliggende havne. De var fiskere og fuldbefarene søfolk.

Når et skib, der var i sigte, hejsede lodssignal, satte lodserne sejl på lods båden. Var det vindstille, måtte man tillige bruge årerne.

Det forlyder, at man i gamle tider sejlede helt til Gulstav for at komme ombord. Ikke alene krævede det godt sømandsskab at føre store og små sejlskibe i havn, men lige så meget at sejle den lille, åbne lods båd fra åben kyst i stormvejr og næsten umenneskelige kræfter at ro den på de lange strækninger.

Iflg. Sønderborg Skipperlaugs Retsprotokol blev der 1791 ved brev fra Capt. von Gerner, forespurgt laugets, om det mente, at en »lodsbeskikkelse« i Sønderborg fandtes nødvendig. I Skipperlaugets svar oplystes bl. a. følgende:

1. Lodsvæsnet i Sønderborg har i over 50 år været i en fortræffelig og god tilstand, alle ankommende skibe bliver uden tidstab — på en fortræffelig måde, med akuratesse — betjent for en billig pris.

2. På Kegnæs bor dygtige søfarende, som ernærer sig ved fiske-

ri — og som, så snart indkommende skibe observeres, begiver sig ombord, så snart lodssignal sættes.

Vi kan bevidne (Sønderborg Skipperlaug), at der aldrig er indløbet nogen klager over lodsernes tjeneste — tværtimod er enhver fremmed skipper fuldstændig tilfreds med lodsbetjeningen. I øjeblikket findes i Sønderborg 5 lodser, som alle er prøvede lodser med et godt ry. De holder skiftevis vagt dag og nat. En eventuel kommende ændring af disse forhold vil gøre nævnte retskafne og vagtsomme lodser brødløse o. s. v.

I et brev 1798 til Kanceliråd og Borgmester Prehn, Sønderborg, oplyser Sønderborg Skipperlaug vedr. Lodseriet:

1. I Sønderborg findes gode lodser, som består af gamle skipper og fuldbefarne sømænd.

2. Vedr. eksamen, da bruges denne ikke her, da lodseriet kun betjenes af erfarne søfolk.

3. Ingen har instruktion nødvendig, da enhver ordner sine egne lodsforhold.

4. Ongående lodspenge, da er de her på egnen særdeles billige. På Kegnæs er det gode fuldbefarne søfolk, som lodser større og mindre skibe til Flensborg og Sønderborg, efter en meget billig takst, fra 1 til 2 rigsdaler.

5. Finder ingen bedre anordning end bestående.

6. Der findes ved Sønderborg og omegn ingen sømærker, hvorfor lodserne bruger mærker på land til deres sejlads.

Således fortsætter forholdene indtil der den 30. november 1863, kommer et specielt reglement for Sønderborg — Kegnæs og Birk lodseri:

§ 1. Sønderborg, Kegnæs og Birk lodseri skal have een lodsstation på hvert af de 3 nævnte steder og henhører under een lodsoldemand, der har bopæl i Sønderborg. Ved Sønderborg lodsstation, skal være 2 og ved hver af de andre stationer 3 lodser, dog kan lodsernes antal efter overlødsens indstilling forøges og formindskes når dertil findes anledning.

§ 5. Lodserne på Kegnæs og Birk må kun lodse til Sønderborg og Flensborg Rhed eller til de på denne strækning mellemliggende steder.

§ 8. Kegnæs/Birk lodserne skal udsætte og vedligeholde mærkerne: På Nykirke-grunden: 1 stage med kost.

Lodstaksterne på Kegnæs og Birk var udelukkende baseret på lodsede distance og skibenes dybgang. (Altså ikke på størrelse). F.

eks. beløb lodspengene sig for en lodsning fra Kegnæs/Birk til Flensborg Rhed til:

Sommertakst: 10 rigsdaler.

Vintertakst: 13 rigsdaler og 32 skilling.

Dybgang 10 fod.

Iflg. »Provinzial Handbuch für Schleswig-Holstein. Jahrgang 1868« var der i året 1868 følgende lodser på Kegnæs:

E. P. Maibøll, 52 år, fast lods, ansat 1.—8.—1855.

P. C. Schmidt, 42 år, fast lods, ansat 1.—9.—1861.

M. C. Spanger, 44 år, fast lods, ansat 4.—3.—1864.

i året 1880 var der ovennævnte P. C. Schmidt og C. C. Maibøll, ansat 5. januar 1875. Ældre folk kan endnu huske lodserne Maibøll, Rasmus Plett, Jørgen Hansen, Fr. Nielsen og Schmidt.

Den 30. september 1906 blev lodsstationen på Kegnæs nedlagt. Lodserne fik tjeneste ved Birk (Falshøft) lodseri og ved samme tid blev fyskibet udlagt ved Kalkgrunden med 2 lodser ombord. Hans Chr. Wolf, Sønderby, fik bestillingen at sejle posten dertil.

Det tyske fyrskib blev i 1963 afløst af et fast fyrtårn bygget på »Kalkgrunden«.

Kegnæs fyr

Da der tidligere forliste mange skibe på »Bredgrunden«, besluttede den danske regering efter ansøgning fra Flensborg og Sønderborg Skipperlaug i 1845 at oprette et fyr på Kegnæshøj. Der købtes 4 tønder land af en husmand. Peter Kuske, og her på den østlige pynt af halvøen, på den 14 m høje klint, blev fyret bygget. Det bestod af en toetagers beboelsesbygning med fladt tag, hvorpå et fast linseapparat var anbragt i et tårn. I 1896 opførtes et nyt, 18 m højt tårn; samtidig ændredes fyret til vinkelfyr med en focusshøjde på 32 m over vandfladen.

Ved det danske Fyrvæsens overtagelse af etablissementet i 1920, var lysgiveren en petroleums-glødenetsbrænder, som gav en lysstyrke på 2000 H. L. I 1921 byggedes en fyrmesterbolig ved fyret, og i 1928 elektrificeredes lysgiveren, hvorved lysstyrken øgedes til 10.000 H. L. Endelig i 1953 automatiseredes fyret, (med gas som reserve) og den hidtidige besætning på 3 mand kunne herefter reduceres til een.

Den første fyrmester, der blev ansat, var Peter Christoffersen fra Sønderborg; han blev senere udnævnt til inspektør over samtlige

Kegnæs fyr.

fyr i Danmark og afløstes på Kegnæs fyr af fyrmester Lassen, der døde i 1859 og efterfulgtes af Karl H. Schrøder fra Flensborg.

Schrøder var veteran fra 1848. Han gjorde tjeneste på korvetten »Najaden« og sammen med sin kammerat Jens P. Jensen fra Kegnæs udmærkede han sig ved modige bedrifter. Da tyskerne overtog styret i 1864, blev Schrøder afskediget på grund af sit danske sindelag, og blev så fyrmester på Samsø.

Under tysk styre var Bernhard, Herman og Hartig fyrmestre. Siden den danske stat i 1920 igen overtog Kegnæs fyr, har følgende været ledere:

Fyrmester H. Meinhardt, 1/7 1920 — 31/5 1927.

Fyrmester B. P. A. Albrechtsen 1/7 1927 — 30/11 1943.

Fyrmester R. W. P. P. Westborg 1/12 1943 — 31/1 1959.

Fyrassistent C. M. List fra 1/2 1959.

Udsigten fra tårnet er storslået, og fyret besøges derfor af mange turister.

Foruden marinerapport over den forbi-sejlende skibsfart, har der efter den 2' verdenskrig været meteorologisk meldestation på fyret. Hver 3' time døgnnet rundt afgives vejrmelding til meteorologisk institut i København.

Op således kendes Kegnæs-navnet over det ganske land fra radiens vejrberetninger. Enhver der drager ind på Kegnæs ad den eneste vejforbindelse — det særprægede »Drej« — får straks øje på fyrtårnet, der står som et vartegn for halvøen.

H. Bertelsen:

Fiskeri og jagt

Beliggenheden med vand på alle sider har gennem tiderne gjort det naturligt, at man på Kegnæs ernærede sig ved fiskeri. Ganske vist har kun ret få været egentlige erhvervsfolkere, men til gengæld har adskillige, både husmænd og landhåndværkere, f. eks. murere, skaffet sig ekstraindtægter ved at fiske. Dels gav det et godt tilskud til den daglige kost, dels kunne der ofte sælges lidt rundt til naboerne. Omkring århundredskiftet var der adskillige landingspladser rundt langs kysten. En tid var der endda en kvase hjemmehørende ved Kongshoved ligesom der var en vodfisker med egen kutter. Der var ialt ca. 15, der regnede fiskeri som deres hovednæringsvej.

En håndværker, der drev fiskeri ved siden af, måtte tidligt op for sammen med sin kone at trække rødspættegarn, og når han så sent på dagen kom hjem fra sit arbejde, måtte de atter ud for at sætte dem. I dagens løb havde konen renset garnene og hængt dem til tørre og måske havde hun endda været afsted for at sælge noget af fangsten.

Om efteråret stod de små aleruser tæt langs kysten. Havde man en god åleplads, gjaldt det om at mærke stedet, når åletøjet blev taget ind for vinteren, så man havde hævd på stedet næste efterår.

Om vinteren satte man torskeruser eller man pilkede i stille vejr. Blev der hav-is, måtte alle mand af huse for at stange ål.

I de lange vinteraftener sad mange ved lampen og bandt fisketøj. Alt lavede man selv, åle- og torskeruser og fiskenet til fladfisk,

sild og makrel. Kun tvisten til garnet købte man. De færdige ruser blev tjærede og fladfiskegarnene blev barkedede.

Nu er der kun få, der kombinerer håndværk eller landbrug med fiskeri, i alt fald kun som hobby. Derimod er der stadig enkelte erhvervsfiskere, der benytter ret store bundgarn, men erhvervet er blevet mere rationaliseret og fiskerne benytter motorbåde. De gamle tider med roning og sejl er forbi.

Jagt.

Hertug Hans d. Yngre var glad ved at gå på jagt og ikke mindst før skovene blev fældede, var der rige muligheder herfor på Kegnæs. Der holdtes da jagtgilder på jagtgården Hjortholm. Siden mindske- des jagtmulighederne, og da Sønderborg blev kongeligt, gik jagtret- ten over til hertugerne på Augustenborg.

For mange Kegnæs-boere blev det en yndet sport at gå på kryb- skytteri. Det betragtedes ikke som noget uærligt: de høje fyrster havde deres jagtgilder, og de manglede iøvrigt ikke til føden. Og så lå slottet jo så dejligt langt væk. Til gengæld havde hertugen en skytte, der skulle holde opsyn.

Mod slutningen af 1700-tallet boede ved Vasrose i Grønmark en krybskytte. Han hed Peter Johansen, men kaldtes altid Per Jæger. Da hertugen engang søgte ny skytte, søgte Per Jæger frimodigt stil- lingen. Ærlighed varer nok længst, men der er ingen regel uden undtagelse. Hertugen gjorde klogeligt Per til hofskytte, for, som han ræsonnerede: »Han skød jo alligevel det meste af vildtet.«

En anden krybskytte, der kaldtes Spits, havde en dag fået øje på et stykke vildt. Han hentede sin flint, skød og tog så bøssen på nakken for at hente byttet. Nu havde hertuen netop sendt nogle soldater på inspektion, og en af dem kom hen mod Spits. Da han stod foran krybskytten, tog denne roligt bøssen af nakken og sagde: »Ville du have bøssen?« Soldaten sagde ja, og imens drejede Spits sig således, at han fik soldaten placeret foran en tørvegrav. Da han derpå lod, som om han rakte bøssen frem, stødte han så kraftigt til soldaten, at denne faldt bagover i vandet. Med ordene »Fik du den?«, skyndte Spits sig derpå bort.

Efter 1864 udliciterede kommunerne jagten. Efter genforeningen fik enhver jordejer jagtretten over sin egen jord, men vildtbestan- den er nu ret ringe.

H. Bertelsen:

Stormfloden 1872

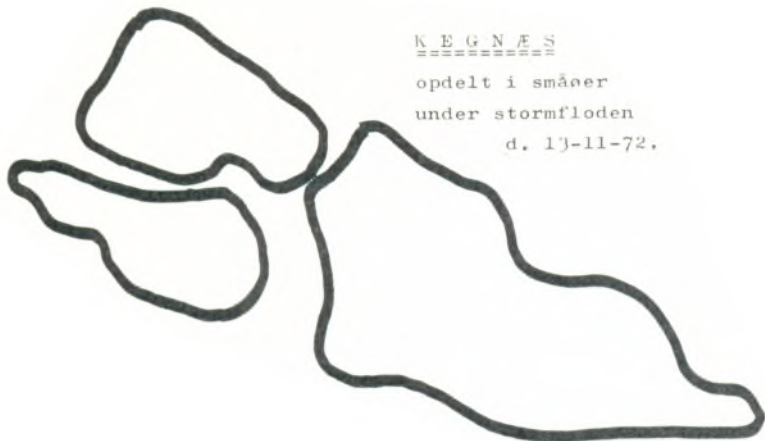
Af de historier, man som barn hørte gamle folk fortælle, gjorde beretningen om stormfloden i 1872 et særligt indtryk.

Min bedstefar, Jørgen Hansen Bertelsen, Østerby, var den længst levende af de skadelidte. Han fortalte, at han og bedstemor havde haft bryllup den 25. oktober samme år og var flyttet ind i deres nye hus i Østerby, der hvor nu genforeningspladsen er.

Den 12. november stormede det, og havet begyndte at stige. Der havde i forvejen været vestenvind med stærkt lavvande, nu drejede vinden mod nord til nordøst. Om morgenen den 13. november rasede orkanen endnu hæftigere, og der kom bud fra fiskerne om at hjælpe dem deres både højere op på land. Min bedstefar, der var skomager, tog sin svend med.

Medens de var i færd med dette arbejde, opdagede de til deres store rædsel, at havet var brudt ind over banken, og at bølgegangen gik højt omkring deres huse. Nu lod de både være både og ilede hjem til de skrækslagne kvinder og børn. Hurtigt hjalp de hverandre at bjerge indbo op på loftet. men da vandet fortsat steg, besluttede bedstefar og bedstemor sig til at lade alt i stikken og flygte op til Bøjskovs gård. Men også her kom havets brænding betænkeligt nær, og de begav sig på vej mod Grønmark. Det viste sig da, at vejen ved »Østergård« var et skummende hav. De gik så ud til Chresten Christensen i Vestermark, som de var i slægt med. Bedstemor måtte her holde sengen i flere dage.

Ikke alle nåede i sikkerhed.

K E G N Æ S

opdelt i småer
under stormfloden
d. 13-11-72.

Møller Duus på Hartsømølle var sammen med sin svigersøn, boelsmand Mathias Mathiesen, Østerby, i færd med at få kreaturer ind fra de oversvømmede engskifter ved Hartsøen, da de så det oprørte hav bryde ind over sandbanken. Møller Duus fik i en fart sin kone og pige op på en vogn, der stod forspændt i møllegården. Også Christen Nielsen kom med, og så gik det i fuldt trav ud ad møllevejen.

Da de nåede halvvejs til landevejen, kom vandet, og snart begyndte både hest og vogn at flyde.

Til deres forfærdelse opdagede de, at broen over møllebækken var dybt under vand og delvis borte; nu var der ingen mulighed for at nå højere land. Mere sejlene end kørende kom de over på en sandbanke ved siden af landevejen, mens Mathiesen og Chr. Nielsen reddede sig op på et stengærde. Da der kom et højæs flydende, fik Duus sin kone og pige anbragt i høet. Og her måtte de tre mennesker, våde og forkomne, opholde sig, medens vandet stadig steg, og bølgerne rasede omkring dem.

Nielsen og Mathiesen arbejdede sig imens hen mod Thomas Engelbretsens hus. Her havde Engelbretsen med sin kone og sit fireårige barn reddet sig op på loftet og råbte nu til de to mænd, at de skulle komme op til dem. Med megen besvær kom de over det dybe vand på landevejen. Længe følte de sig dog ikke sikre på loftet; havet rev et udhus væk, og snart begyndte huset at vakle. Ved hjælp af en lægte kom de via en halmstak over på en sandbanke. Mathiesen

var foran, og Nielsen stod på loftstrappen for at tage mod barnet. En sø slog da trappen bort, så Nielsen tabte den lille pige, men han fik fat i hende igen, inden hun blev bølgernes bytte.

Allerede medens Nielsen og Mathiesen stod på stengærdet, blev der råbt til dem fra to ældre mennesker, Matias Iversen og hustru, om at komme og hjælpe dem indboet op på loftet. Mathiesen råbte igen, at nu var det tid at redde sig selv.

Nu, da de fem mennesker stod på deres sandbanke i bølgerne, så de Iversen med sin kone under armen og en lille kurv i hånden på vej over til dem. Hurtigt dannede de fire voksne en kæde ud i vandet, så bølgerne gik dem til halsen. En bølge slog de to omkuld, men de kom op igen, og var kun få favne fra den frelsende hånd, da en stor sø rev dem væk. Endnu engang kom de til syne i bølgerne, og man så, hvorledes de klamrede sig til hinanden, for at følges i døden i det kolde hav.

Tilbage stod de fem stakkels mennesker på den lille vandombruste og overpiskede høj. En kiste strandede på øen, og ind i den kravlede moderen med sit barn for at søge læ mod kulden. Time efter time gik, og havet tog mere og mere af den lille ø med sig. De måtte holde modet oppe hos hverandre og valse rundt i det våde tøj for ikke at fryse ihjel.

Mørket begyndte at sænke sig, og der var en, som sagde: Se nu hvad klokken er, det er nok sidste gang, vi får det at se. Da var klokken halv seks aften, men inden det blev helt mørkt, så man, at vandet var faldet en smule, og man takkede Gud, fordi han lod dem øjne frelse.

Inde i Østerby kro var der en del mennesker forsamlet og rådslog om, hvordan de skulle komme de stakkels nødstedte til hjælp. Alle både ved Østerby var slået i stykker eller drevet til havs. Nu havde man fået en båd fragtet hertil fra Lillehavet, men ingen af de tilstedeværende var i stand til at føre den gennem brændingen.

Da kom boelsmand Hans Hansen, der tidligere havde faret til søs som tømmermand. Han sagde straks, at han ville gå ud med båden, hvis et par søvante mænd ville hjælpe ham. Peter Knudsen og dennes svoger fra Ærø, Rasmus Jørgensen, var begge villige. De tre modige mænd gik i mørket ud i brændingen med båden, medførende proviant, årer og sejl i tilfælde af, at de drev til havs i den kraftige fralandsvind. Båden truedes mange gange med at blive

knust i husenes ruiner, men Rasmus Jørgensen sprang i vandet og lodsede den frem.

Da klokken var elleve om aftenen, havde man reddet de fem forkomne på sandbanken bag Engelbretsens hus.

Derefter vendte man sig mod sandbanken ude ved møllebækken, hvor møller Duus stadig var med hustru og pige. Dristigt lykkedes også dette foretagende, og længe vil de modige redningsmænds dåd mindes.

Også på den modsatte side af Kegnæs var det galt. På loftet i Kegnæs færgetro sad Danielsen med sin familie medens søerne kastede møblerne hulter til bulter neden under. Sådant sad de ængstelige fra klokken elleve om formiddagen til klokken tolv om natten, da det endelig lykkedes Witzke med sine folk fra Hjortholm at få dem reddet.

I den alvorlige situation ringede man med kirkeklokkerne. Deres toner lød ud over den lille halvø, der under vandflodskatastrofen deltes i tre øer. (Fig. s. 213).

Ni huse i Østerby lå i ruiner, og mange var beskadigede. Hartsø-møllen blev stående, men gården gik til og måtte bygges op igen. Oppe i møllen sad møllersvenden i angst for, at møllen skulle falde sammen, men den holdt stand mod vandmasserne.

Da vandet havde trukket sig tilbage, gik de skadelidte langs stranden til Vemmingbund og Skelde, derfra sejlede de over til Holnæs og gik langs Angels kyst, for at søge efter deres ting. Bedstefar kunne let kende sit, da alt endnu var umalet. Bl. a. fandt han ved Angel deres køkkenskab indeholdende porcelæn — ved et mirakel alt uskadt — måske fordi det vandfyldte skab er flydt derover under vandet og af en bølge lagt højt op på stranden. Når der senere ved festlige lejligheder blev drukket kaffe af bedstemors fine kopper, var det en stående bemærkning: Ja, de kopper har jo været en tur til Angel.

Julen 1872 måtte af mange familier i Østerby fejres uden hus og hjem.

Mathias Iversen, der blev 62 år gammel, fandtes og blev begravet den 22. januar 1873. Hans hustru, der blev 57 år gammel, fandtes først i april 1874 i Hartsøen og blev begravet den 8. april s. å.

En omfattende indsamling bragte de skadelidte erstatning, så de kunne bygge. Dog blev der ikke bygget ude på Østerby maj igen, da man nu fandt det for risikabelt. Af de 9 huse, der blev fuldstæn-

dig ødelagt, blev kun møller Duus' ejendom opført på samme sted ved møllen.

De andre 8 huse på Østerby-maj, beliggende fra Østerby mod Sønderby, tilhørte: murer Jørgen Svarre, fisker Claus Albrechtsen, Chr. P. Hansen, Mathias Iversen, murer Thomas Engelbretsen, skomager Jørgen Bertelsen, fisker Math. Knudsen og bødker Iver Jensen.

Med undtagelse af Thomas Engelbretsen, der byggede i Vesterkobbøl, lod de alle nye huse opføre i Østerby.

Mangen gang, når folk var til aftensæde, kom stormfloden naturligvis på tale. Selv de alvorligste begivenheder kan give anledning til humor. Således fortalte Svarre i Østerby om sin gedebuk, at før den gik til bunds, så den på ham og vrislede med halen, som ville den sige: »Ja, nu farvel, Svarre!«. Det udtryk blev senere til mundheld på Kegnæs, når noget slap een af hænde.

Et nyt og højere dige blev af staten opført langs den udsatte kyst og for dets vedligeholdelse blev der nedsat et digelaug.

P. Wolf:

Andelsbevægelse og foreningsliv

Tanken om at oprette et andelsmejeri på Kegnæs opstod i vinteren 1886—87 da en gårdejer »ovre fra Als« tilbød at købe Kegnæsboernes mælk. Det kunne jo være godt nok at slippe for den besværlige smørkærnen. Men da man overvejede denne sag, kom man i tanke om, at det vist måtte være en fordel selv at blive ved at skumme fløden, om end på en anden måde, nemlig i fællesskab på et andelsmejeri. En kreds af landmænd med Peter Witzke, Hjortholm, i spidsen satte en agitation igang, der resulterede i, at 105 tilsluttede sig tanken om at oprette Kegnæs andelsmejeri. Inden årets udgang 1887 stod mejeriet færdig til at tages i brug. Det havde kostet 27.000 mark at opføre det foruden en del arbejde med kørsler. Dette princip med at gøre så meget arbejde som muligt selv for at nedbringe omkostningerne, blev også gennem mange år anvendt ved mælke- og smørtransporten.

Helt indtil 1956 foretoges mælkekørslen til mejeriet af leverandørerne selv i forhold til leveret mælk det foregående år. Langt de fleste landmænd var med fra begyndelsen, men der var dog en del, der forholdt sig afventende, men da de så, det gik godt, kom også de sidste snart med. Antallet af andelshavere var oppe på 146, da det var højest, men er siden dalet noget som følge af, at en del brug er nedlagt som selvstændige brug. Derimod steg mælkemængden, som mejeriet behandlede, jævnt (bortset fra krigsårene) og var oppe på 3.000.000 kr årlig, da det for få år siden var på sit højeste. I mange år blev smørret afsat til en smørgrosserer i Hamborg, derefter

til en i København, men fra 1934 gik smørret gennem Sønderjydske Landmænds Andelssmøreksporforening i Sønderborg.

Det siger sig selv, at mejeriet flere gange har måttet udvides og moderniseres. Hermed en lille oversigt over de vigtigste:

- 1921 Ombygning, køleanlæg (Før den tid anvendtes is, der indsamledes om vinteren, til nedkøling) 50.000 kr.
- 1934 Elektrisk drift
- 1938 Ny dampkedel
- 1941 Ombygning, mange nye maskiner bl. a. til mælkesyrning, al transmission forsvinder, 53.000 kr.
- 1950 Vandforsyningen bringes endelig i orden efter mange vanskeligheder. En god vandåre i strandkanten ud for mejeriet leverer tilstrækkelig godt vand.
- 1955 Stålkærne, 107.000 kr.

Kegnæs andelsmejeri har haft følgende formænd:

Peter Witzke	(1887—1897)
Christian Lassen	(1897—1900)
Hans Thomsen	(1900—1909)
Christian Thomsen	(1909—1914)
Hugo Hoff	(1914—1919)
Jens Bladt	(1919—1924)
Mathias Hansen	(1924—1936)
Peter Wolf	(1936—1953)
Hans Peter Schmidt	(1953—1956)
Johan Christensen	(1956—1962)
Jørgen Duus	(1962—1964)
bestyrere:	
Asmus Møller	(1887—1896)
Peter Frederiksen	(1896—1906)
Hans Frederiksen	(1906—1921)
Hans Jacobsen	(1921—1954)
Peter Christiansen	(1954—1964)

Nu er tidens løsen jo på næsten alle områder rationalisering og centralisering. For at være på højde med tidens krav på mejerivæsenets område vedtog andelshaverne i Kegnæs andelsmejeri i slutningen af 1963 — året efter at man havde fejret mejeriets 75-årige beståen — at nedlægge mejeriet og gå ind i den store fusion »Sønderjylland Øst«.

Den 12. marts 1964 røg mejeriskorstenen for sidste gang. Dagen efter rullede de store hvide mælke-tankbiler rundt til landmændene for at hente mælken og bringe den til Tandslet, hvor den får sin første behandling. De færdige mælkeprodukter i engangsemballage (pap), der faldbydes flere steder på Kegnæs, kommer derimod helt oppe fra Christiansfeld. De finder god afsætning — navnlig blandt sommerens mange turister.

Damptærskeselskabet

Et lille ejendommeligt, og vist ret enestående kapitel i andelsbevægelsens historie udgør tærskeselskaberne på Kegnæs. Det første

blev stiftet 1901 af 22 landmænd spredt over hele halvøen. Før den tid havde disse landmænd måttet tærskede deres korn med plejl eller på de lidt større ejendomme med en primitiv tærskemaskine trukket af et spand heste.

Tærskeselskabet købte et damptærskværk til 6.800 mark. Andels-haverne betalte 1.50 mark pr. ha agerjord i afdrag årlig og 0,40 mark pr. 100 kg tærsket korn til driften. Der var 2 fastansatte funktionærer ved selskabet, en fyrbøder og en ildlægger. De fik til-sammen 519 mark årlig i løn. Det første år blev der aftærsket 2637 tønder korn i selskabet.

I 1908 blev selskabet delt i to, og hvert af disse anskaffede et nyt tærskværk med halmpresser. Prisen på disse tærskværker var 11250 mark pr. stk. Det ene af disse værker gik helt til 1946. Da opløstes det sidste af selskaberne, og landmændene købte deres egne tærskværker. Nu er en stor del af disse værker også kasseret og erstattet med mejetærskere.

Foredragsforeningen »Frem« og Kegnæs Forsamlingshus

I året 1894 tog landdagsmand Hans Lassen, Lysabild, initiativet til dannelse af en »forening til fremme af oplysning og selskabelighed på det sydlige Als«. Foreningen blev startet i Lysabild kro med 258 medlemmer og Hans Christian Bladt, Tandshede, som formand. Møderne holdtes skiftevis i Tandslet, Lysabild og Kegnæs. Ved det første møde talte H. P. Hanssen, Åbenrå, om »Folkeoplysningens betydning i vor tid«. I 1908 foreslog Hans Thomsen, Damkobbøl, at Kegnæsboerne skilte sig ud og dannede deres egen forening. Dette vedtoges, og den nye forening antog navnet »Frem, selskabelig forening for Kegnæs sogn«. Hans Thomsen blev formand. Ved »Frem«s første møde talte redaktør Andreas Grau til en forsamling på 140.

I 1912 oprettede »Frem« en ungdomsafdeling med Frederik Hansen, Kongshoved, som formand. Under krigen 1914—18 måtte alt foreningsarbejde ligge stille, men i 1919 tog man fat igen med nyt mod. Krigen var forbi, og genforeningen i sigte. Foreningens medlemstal var da oppe på 443, d. v. s. at så godt som hele den voksne danske befolkning var med. Ved det første møde efter krigen talte Chr. Ernst Christensen, Asserballe, om de ord, der tillægges Dalgas: »Hvad udad tabes, skal indad vindes«.

»Frem« har fra begyndelsen hvert år holdt julemøde 3. juledag.

I de senere år er denne julefest holdt sammen med K.F.U.M. & K. Frederik Hansen der var »Frem«s formand fra 1929 til 47, er sammen med Hans Thomsen de to, der har betydet mest for foreningen.

Indtil 1943 måtte »Frem« holde sine møder på kroerne. Men da Kegnæs forsamlingshus blev bygget, fik man et godt nyt fast tilholdssted der. Der var flere gange tidligere gjort forsøg på at få rejst et dansk forsamlingshus på Kegnæs, uden at det var lykkedes. Men ved folketingsvalget i 1939 fik Slesvigsk Parti et halvt hundrede stemmer, og da man efter den tyske besættelse i 1940 forberedte oprettelsen af en tysk skole på Kegnæs, tog man fra dansk side forsamlingshussagen op igen og takket være kraftig støtte udefra, lykkedes det denne gang at få forsamlingshuset rejst.

217 andelshavere i sognet tegnede en kapital på 12150 kr., og udefra — bl. a. fra de nationale foreningers side — var der givet tilsagn om 40.000 kr. Arkitekt Jep Fink, Åbenrå, leverede tegninger, Bygmester Nis Nissen, Høruphav, og snedkermester Jørgen Nielsen, Grønmark, fik arbejdet overdraget, andelshaverne kørte sand og grus. Ved rejsegildet hang 46 kranser på nybygningen, og der festedes om aftenen i Sønderby kro.

Ved indvielsen i 1943 talte amtmand Refslund Thomsen, der var en af vore bedste støtter under sagens forberedelse. Endvidere talte landstingsmand Jepsen Christensen, Høgsbro, bibliotekar Jacob Petersen, Åbenrå, og fru Ingeborg Refslund Thomsen.

Huset kostede med inventar 88.000 kr. Sognets egne havde ydet 20.000 kr. og i støtte udefra var modtaget 50.000 kr. Senere er modtaget tilskud fra tipsmidlerne og forsamlingshusudvalget. Tid efter anden er indført forbedringer: Den lille sal er forstørret, centralvarme indlagt, salen pyntet op, nyt tag m. m. Ved 20-års jubilæet i 1963 afslørede et billede af amtmand Refslund Thomsen som tak for hans store indsats ved starten af huset. Den sidste store fest, der er holdt i forsamlingshuset, var den 28. juli 1964, hvor 100-året for de danske troppers udskibning fra Kegnæs sydkyst mindedes.

Nu har forsamlingshuset i over 20 år gjort god fyldest for det danske foreningsarbejde i sognet, og det vil det forhåbentlig kunne blive ved med fremover.

Jens Bladt sen.:

Møbelassuranceforeningen

I 1853 oprettedes en brandforsikringsforening for rørlige ejendele for beboerne på Kegnæs. Den første bestyrelse, der undertegnede statutterne allerede den 12. dec. 1852 var degn og lærer C. H. Uhlenberg, synsmand Jens Bladt og pastor Chr. Fr. Nissen. Statutterne approberedes den 1. marts 1853 og foreningen kunne træde ud i livet.

Foreningens første protokol er gået tabt, men da en ny blev taget i brug 1875, indførtes oplysningerne om stiftelsen heri. Bestyrelsen bestod da af Jens Bladt som formand og lærer C. Marcussen i Bredsten og bohlsmænd M. Mathiesen, Østerby. Det noteredes også i den nye protokol, at foreningens formål var, at de respektive medlemmer ved indtræffende ildsvåde, lynild, som ej tænder derunder indbefattet, gensidig forsikrer hverandre deres landbrugsprodukter som korn, hør, strå o. s. v., kreaturer og mobilier. Undtagen er imidlertid sådanne brandskader, som er foranlediget ved krig og oprør, for såvidt de erstattes af statens kasse, eller på bedragerisk måde ved den brandlidte selv. Det tillades ingen at lade forsikre højere end til 5.400 mark tysk mønt.

Foreningens samlede forsikringssum d. 29. marts 1874 var 160.780 rigsdaler og den 1. januar 1875 i tysk rigsmønt 363.442¹/₂ mark.

Bestyrelsens honorar var igennem mange år 5 rigsdaler til hver, og blev nu fastsat til 11 mark og 25 pfenning til hver af de tre bestyrelsesmedlemmer. Der blev kun afsendt et eller to breve årlig.

1875 vedtoges det, at man kunne få forsikret for indtil 7000 mark.

Samme år tilbagebetalte sognets kommune foreningen 300 mark, som var bleven lånt til anskaffelse af to sprøjter og bygningen af to sprøjtehus.

Ved generalforsamlingen 1879 oplystes, at foreningen begyndte sin virksomhed den 29. marts 1853 med en

forsikringssum	59.350 rdl. cour.
hvilket var lig med	213.660 mark
og et indbetalt reservefond	890 rdl. cour.
hvilket var lig med	1.068 mark
Efter 26 års virksomhed var forsikringss.	435.600 mark
reservefondet godt	9.000 mark

Der er siden foreningens begyndelse erstattet brandskader til følgende:

1859 til Lorens Lorensen på Torsthoved	505 rdl.
1860 til Brdr. Knudsen i Østerby	129 rdl.
1861 til Jørgen Toft i Østerby	153 rdl.
1864 til Chresten Duus på Nygård	29 rdl.
1865 til Chresten Lassen på Kobbeltgård	86 rdl.
1876 til Jørgen Jakobsens enke i Østerby	14 mark
1877—78 Peter Wolf, Sadbjerg	56 mark

Ialt lig: 3091 mark

Det tillades ingen at lade forsikre højere end til 9.000 mark mod hidtil 7000 mark.

Foreningen blev nu delt i en A og B afdeling. A-afdelingen omfatter de hidtilværende medlemmer. B-afdelingen de nye medlemmer, som ikke skal have del i foreningens reservefond på 9.052,28 mark.

Den 6. august 1879 fik parcellist Peter P. Nielsen, Sønderkobbelt, takseret en brandskade på løseøre til 1.287 mark. 2 dage i forvejen var en lade nedbrændt ved lynnedslag. De gamle har fortalt, at uvejret dengang næsten varede ved uafbrudt i 3 dage. I vort nabo-sogn Lysabild brændte Humbæk mølle og Andreas Kroghs gård i Sarup.

Den 17. februar 1883 er bestyrelsen samlet hos parcellist Jørgen Petersen, Vesterkobbelt (nuværende ejer Jørgen Hansen), for at takserer den hos ham ved branden den 14. februar anrettede skade, hvorved alt løseøre undtagen hestene brændte.

For de gamle bygninger fik han 7.000 mark, og det lykkedes ham at få nogle efter den tid meget moderne bygninger rejst igen for

10.000 mark. I løsøreerstatning fik han 4,483,34 mark. Hveden blev betalt med 17,50 mark pr. tdr., rug med 12,50, byg med 13,50 og havre med 8,50 mark for 150 pund. En kælvko kostede 165 mark, deraf indebrændte der 6. En kvie med kalv blev erstattet med 135 mark.

Samme dag som denne gård brændte, er det at boelsmand Christian Skau i skoven får den ene hånd revet af i tærskemaskinen, som han lige havde anskaffet sig.

Efter branden i Vesterkobbøl er reservefonden nu nede på 5.859,04 mark.

Den 10. juni 1885 fik tjenestepigen hos forpagter Andr. Schmidt i Damkobbøl, Marie Kathr. Wolf, udbetalt 15 mark i erstatning for hendes får, som efter al sandsynlighed var bleven ihjelslået af lynet.

Den 4. juni 1889 tilkendtes boelsmand Hans Mathiesen i Østerby og hans far, aftægtsmand Mathias Mathiesen henholdsvis 4.357,00 mark og 3.339,00 mark i erstatning efter brand som følge af et lynnedslag. Da reservefonden ikke kunne dække denne store udbetaling, vedtoges det at inkassere 10 pfenning a 100 mark forsikringssum. Den 1. januar 1890 afholdtes den årlige generalforsamling i Østerby kro, hvor der redegjordes for foreningens stilling, som jo nu ikke var særlig god, tilmed der stadig skete udmeldelser af foreningen.

Efter lange forhandlinger enedes man så om at opløse foreningen, fordele resten af reservefonden med 13¹/₂ pfenning a 100 mark forsikring, som udbetaltes de endnu den 29. marts 1890 i foreningen værende interessenter.

Som et lille hjertesuk sluttedes der med følgende bemærkninger: »Altså fra den 29. marts 1890 af, er der ingen møbelassuranceforening for Kekenis mere«. Ved opløsningen bestod bestyrelsen af Jens Bladt, Peter Mathiesen, Østerby, og H. P. Nielsen, Holmkobbøl. I 38 år bestod dette brandgilde. Den alsiske løsøreforsikring gik nu sin sejrsgang hen over Kegnæs.

Jens Bladt sen.:

Om begravelse og begravelsesskikke

I de gamle vilkårsbreve, som var landsbyens lov, hedder det bl. a.: »Når nogen dør, skal hans lig følges af to personer fra hvert husis og boel, og en fra hvert kåd«. For udeblivelse fastsættes bøder. I

et kirkeinventarium fra Kegnæs står, at der skal betales 7 skilling mere til degnen for en begravelse, når den døde er fra Østerby, end hvis det var fra Sønderby.

Indtil for en 30—40 år siden skete indbydelsen til begravelse her i sognet ved en sortklædt ung pige. Der mødte for det meste kun dem, som var særlig indbudt. Familien, heri indbefattet fætre og kusiner, nabolaget, som var nøje afgrænset, og særlig gode bekendte. Det var næsten altid 3 naboer til den ene side og 3 til den anden, som bar liget. Før vi fik hjemmesygeplejersker var det altid 3 naboer som »klædte« liget. Man mødte til begravelse om formiddagen og fik en solid mellemmad, så kørte man til kirken, og efter begravelsen var der en ret stor familiekreds, de nærmeste naboer og nære venner bedt til suppe i hjemmet. En stor skoledreng var gerne rundt med suppen til gamle, som ikke kunne være med, men som hørte til nabolaget, familie- eller bekendtskabskredsen.

Krigen 1914—18 bragte dog også her som på mange andre områder forandringer med sig.

INDKØBT KOLONIALVARER TIL EN BEGRAVELSE 1872

8 pund	svedsker	8,00	mark
6 pund	ris	6,00	mark
3 pund	rosiner	4,00	mark
4 pund	corenter	6,00	mark
½ pund	ingefær	1,40	mark
½ pund	amdam	0,90	mark
½ pund	nelgen	3,00	mark
2 pund	allerlei	1,40	mark
¼ pund	kanel	1,40	mark
8 pund	kaffe	22,00	mark
4 pund	cigori	4,00	mark
400	tvebager	8,00	mark
1 kist	cigarer	10,00	mark
7 pund	tobak	8,00	mark
	tvebager	3,00	mark
	safran	6,00	mark
	stearinlys	3,00	mark
	lys	12,00	mark
1	kost	1,12	mark
18 ¹ / ₁₀	sukker	12,00	mark
12 ¹ / ₂	kande vin	43,12	mark
16	liter brændevin	20,00	mark
20	kander øl	5,00	mark
Brød af	5 skæpper hvede	10,00	mark
	1 skæppe hvede	9,00	mark
			Ialt 224,74 mark

Gåsvig, Kegnæs, den 1. 6. 1872

Rigtig betalt,
Hans Schmidt

Chr. Esbensen:

Sygeforsikring og post- og telekommunikation

Ifølge ældre folks beretning blev der i 1876 oprettet en »person-sammenslutning med det formål at sikre hverandre en understøttelse i sygdomstilfælde«. For et årligt kontingent af 3 mark skulle medlemmerne have fri lægehjælp til det første lægebesøg og fri medicin. Vi studser vel lidt over det lave kontingent. Men man må huske på, at folk dengang kun henvendte sig til en læge i den yderste nød. Det var før telefonens og bilernes tid. Nærmeste læge boede i Sønderborg eller Augustenborg. Hospitaler fandtes ikke på disse kanter. Man klarede sig derfor længst muligt med gamle prøvede husråd eller kloge koner.

Da loven om sygeforsikring kom i 1883, og den her nævnte forsikring ikke opfyldte betingelserne for anerkendelse, besluttede dens medlemmer på et møde i Østerby kro at ophæve forsikringen. Dette skete i 1884. Foreningens formue deltes mellem medlemmerne. Det blev kun til en beskeden udbetaling, men nok til, at nogle af medlemmerne kunne drikke gravøl over den likviderede kasse. Derved blev en af deltagerne i gildet så bedugget, at han på hjemvejen faldt og pådrog sig en hjernerystelse. Og en ulykke kommer sjældent alene. Da han kom hjem, mishandlede han sin kone, så hun flygtede, tilbragte en kold nat under åben himmel og blev blind. Manden selv døde, før lægen kunne tilkaldes.

Der blev straks taget fat på at få startet en ny forsikring i henhold til den ny lov. Allerede sidst på året 1884 forelå godkendelsen af den

ny sygeforsikring eller sygekasse fra regeringen i Slesvig. Kassens område var alle 3 småkommuner, altså hele Kegnæs.

	Takster		Ydelser	
	Ugentlig kontingent	Indskud	Dagpenge ved arbejdsudygtigh.	Begravelses-hjælp
Mænd	9 Pfennig	80 Pfennig	90 Pfennig	32 Mark
Kvinder	6 -	60 -	60 -	24 -
Lærlinge	3 -	0 -	45 -	18 -
Børn	3 -	0 -		16 -

Der ydedes fri lægehjælp og medicin i 13 uger. Barselspatienter oppebar dagpenge i 3 uger. Gårdejer J. P. Witzke, Hjortholm, var første formand for denne kasse, og parcellist, kommuneforstander Melchertsen, Grønmark, dens første kasserer. Witzke afløstes 1892 af Hans Rasmussen, Østerby og i 1903 blev Hans Kramer formand. Sygekassen talte ca. 250 medlemmer.

Der kom nye love om sygekasser i 1892 og 1903. Sygekassen for Kegnæs måtte hver gang ændre vedtægter og sidste gang omtrent fordoble taksterne. Til gengæld udstraktes kassens hjælp til 26 uger og barselshjælpen til 6 uger. Imidlertid kunne kassen ikke klare sine forpligtelser. Man måtte sætte kontingentet op til hhv. 72 og 60 pf. for mænd og kvinder, indskrænke sygehjælpen til 13 uger igen og inddrage dagpengehjælpen. Selv om nedskæringen af ydelserne var i strid med vedtægterne, tolererede myndighederne det alligevel.

I 1911 vedtog den tyske rigsdag en ny lov om syge-, ulykkes- og invalidforsikring. Loven foreskrev, at alle fastlønnede og arbejdere under en vis indtægtsgrænse, som ikke drev selvstændig erhvervsvirksomhed, skulle lade sig forsikre i de nye, i henhold til loven, oprettede kasser. Kontingentbetalingen blev kvitteret med mærker, der blev klæbet i hæfter eller på kort. Den dag i dag udbetales der understøttelser af den danske stat til personer, der har »klæbet« sig til retigheder ifølge denne lov før genforeningen.

Da en stor del af medlemmerne i den gamle sygekasse nu blev pligtige til at indtræde i den nye kasse, der i henhold til loven blev oprettet for Als Sønderherred, med hovedsæde i Augustenborg, mente man ikke, der var grundlag for den gamle kasses eksistens, og da den nye kasse tilbød at overtage den gamle kasses gæld på 900 mark, vedtoges likvidationen af den gamle kasse, hvis formand nu var Hans Frederiksen, i 1913. Men det varede kun ganske kort tid, før

utilfredsheden bredte sig blandt den ny kasses medlemmer, ikke mindst blandt dem, der frivillig var gået ind i den. Man syntes, kontingentet var for højt, og da taksterne yderligere blev forhøjet efter krigsudbrudet i 1914, blev utilfredsheden så stor, at man begyndte at arbejde for oprettelse af en selvstændig sygekasse f. Kegnæs igen. Der gik et lille års tid fra den stiftende generalforsamling (sept. 1914), til godkendelse af kassen forelå (juni 1915). Kassen begyndte med et medlemstal på 139 voksne og 115 børn. Kontingent for voksne var 1 mark hver 4. uge. Der betaltes også kontingent for børn i et antal af 1—5. Var der over 5 børn i en familie, var de overskydende gratis medforsikret. Den første formand blev Hugo Hoff, Hjortholm og Peter Melchertsen blev kasserer. På grund af krigen blev der i lang tid ingen generalforsamlinger holdt.

Da krigen var forbi, og landsdelen genforenet med Danmark, måtte Kegnæs sygekasse jo indrette sig efter dansk lovgivning, d. v. s. der gik igen et års tid med forhandlinger om godkendelsen. Da denne forelå i 1921, var kassens medlemstal steget til 528 ubemidlede og 65 bemidlede medlemmer. De sidste måtte ikke få del i statstilskuddet og måtte derfor betale større kontingent, medens de stort set fik samme rettigheder som de ordinære medlemmer.

I 1926 indførte sygekassen hjemmesygepleje og antog frk. Agnes Andersen, der stammede fra Ærø, som sygeplejerske. Hun virkede i denne stilling i 24 år, og afløstes af frk. Ingrid Thomsen, der tog sin afsked af helbredsmæssige grunde efter 9 års virke her. I 1930 købte sygekassen et hus i Østerby og indrettede det til bolig for sygeplejersken. Det er senere købt af kommunen og indrettet til lærerindebolig. Efter frk. Thomsens afgang overgik sygeplejen på Kegnæs til en sammenslutning for flere sogne. Kegnæs sogn havde i virkeligheden hele tiden været for lille et område som arbejdsfelt for en sygeplejerske til fuld tarifløn. Hverken frk. Andersen eller frk. Thomsen fik tarifmæssig betaling for deres arbejde, og det voldte da også hele tiden vanskeligheder at opretholde ordningen med den nedsatte aflønning af kassens sygeplejerske.

Socialreformerne 1933 krævede pány vedtægtsændringer og betød, bl. a. ved indførelse af en begravelseshjælp, en udvidelse af kassens arbejdsområde. Kriseårene betød samtidig en anspændelse af økonomien, så den første halvdel af 30'erne blev på mange måder besværlig for bestyrelsen. I 1946 fejrede kassen sit 25-års jubilæum. Året før var kassereren gennem 23 år, Peter Petersen, afløst af Andreas Chri-

stensen, Damkobbøl, og året efter afløstes Chr. Esbensen efter 16 års virke som formand af Johan Clausen, Bredsten.

Sygekassekontingentet er i årene siden genforeningen steget fra 20 kr. til 112 kr. årlig pr. ordinært medlem.

Siden 1915 har følgende været formand for sygekassen:

Hugo Hoff, Hjortholm (1915—18)

Chr. Petersen, Bredsten (1918—20).

Peter Melchertsen, Grønmark (1920—31).

Christian Esbensen, Østerby (1931—47).

Johan Clausen, Bredsten (1947—57).

Jørgen Lange, Kegnæshøj (siden 1957).

Post og telefon.

En så afsides belliggende del af landet som Kegnæs har tit måtte vente længere på forbedringer i post- og telefontjenesten end andre mere centralt beliggende egne. Vi ved ganske vist ikke meget om ældre tiders forhold på disse områder på Kegnæs. Men vi kan få et lille kig tilbage i tiden gennem en tale, som H. P. H. Grünfeld holdt ved en provstevisitats på Kegnæs i 1891. Han udtalte da, at han fra sin barndom i 1820'erne kunne huske, at posten da blev afleveret forskellige steder, hvor den sommetider kunne ligge i ugevis. Der var kun 3 på hele halvøen, der holdt aviser, nemlig præsten, degnen og hans far. Det var »Hempels Avis«, der udkom 2 gange om ugen i Odense.

1866 blev der gennemført en almindelig daglig postomdeling over hele Als. Posten udgik fra postkontoret i Sønderborg, postekspeditionerne i Augustenborg og Nordborg samt et brevsamlingssted i Svenstrup. Kegnæs fik sin post fra Sønderborg. I 1867 blev der indgået en overenskomst mellem overpostdirektionen i Kiel og færgecejerne i Høruphav og Kegnæsfærge. For en pris af 24 prøjsiske dalere årlig forpligtede færgecejerne sig til at befordre posten over vandet hver søgnedag — forudsat at storm og isgang ikke lagde hindringer i vejen for overfarten. Postbud Hans Wolf bragte posten fra Sønderborg til Høruphav til fods, sejlede over til Kegnæs med den, fordelte den over hele halvøen og drog så tilbage med den indsamlede post ad samme vej til Sønderborg. Han har nok ikke haft nogen stor postmængde at fordele, siden han kunne nå det hele på én dag.

Postforbindelsen over vandet blev indstillet den 24. 4. 1891.

Dagen efter gik alting ad andre baner. Der var oprettet et selvstændigt postagentur hos degn Schmidt i Sønderby skole, hvortil posten blev bragt til fods fra Skovby. Her var der allerede i 1876 oprettet et postagentur, hvortil posten befordredes med hest og vogn fra Augustenborg over Tandslet. Denne postrute er sidst blevet betjent af Jørgen Hansen, Kegnæsgård, der døde kort efter genforeningen. Det nye postdistrikt Sønderby omfattede kun Kegnæs vest for Hartsø. Den østlige del af sognet fik sin post fra Skovby.

Ligesom Kegnæs fik et postagentur 15 år senere end Skovby, således fik Kegnæs også sin første telefonforbindelse nøjagtig 15 år efter Skovby. Den telefonledning, der i 1879 førtes til Skovby postagentur, blev i 1894 ført videre til Sønderby postagentur. Ledningen gik fra Sønderborg over Hørup — Tandslet — Skovby til Sønderby. På Kegnæs var desuden Kegnæs fyr og en offentlig samtalestation i Bredsten indkoblet på ledningen. Abonnenterne på ledningen blev kaldt ved forskellige signaler, bestående af korte og lange ringetoner. Derfor kimede apparaterne mange gange om dagen, og man skulle så selv udhøre sit eget signal. I 1900 meldte den første private abonnent sig. Det var Kegnæs Færggård, så nu måtte der en slags telefoncentral til, d. v. s. en lille omstillingskasse på væggen i postagenturet i Sønderby skole. Ved krigsudbruddet i 1914 var antallet af telefonabonnenter på Kegnæs steget til 12. Under krigen skete ingen udvidelser. Den lille kasse klarede da også omstillingen lige til genforeningen.

I 1898 var der blevet anlagt en smalsporet amtsbane til Skovby. Denne bane overtog nu postbefordringen til Skovby. Til gengæld blev postvognskørslen forlagt til Skovby — Sønderby. Men under krigen 1914—18, da det jo kneb med mangt og meget, måtte man igen bruge apostlenes heste mellem Skovby og Sønderby. Det var

tilladt at bruge cykel, men hvor fik man gummi fra? Det blev et drøjt arbejde at betjene denne rute, for netop under krigen steg postmængden temmelig meget på grund af den store feltpostkorrespondance.

Genforeningsåret bragte store forandringer i post- og telefontjenesten. Fra den 10. januar 1920 sorterede postvæsenet under den internationale kommission og der benyttedes særlige Plebiscit-mærker. Den 20. maj overtog det danske postvæsen så tjenesten. Denne dag udskiftedes overalt de tyske formularer, postkasser og uniformer med danske. På postkontoret i Sønderborg, hvor postmester M. O. Ræder samlede trådene i sin hånd, mødtes hele personalet til en lille åbningshøjtidelighed i den indre postgård. Derefter rykkede postbudene i deres flotte nye røde uniformer cyklende ud med den første danske post — ifølge beretninger fra dengang under ikke ringe opmærksomhed.

På Kegnæs forestod en hel omregulering: Den 24. juni ophævedes postagenturet i Sønderby, og en ny postekspedition samt telefoncentral blev oprettet hos Niels Jørgensen i Østerby. Samtidig etableredes igen en kørende postrute mellem Skovby og Kegnæs postekspedition. I begyndelsen brugtes hest og vogn, men allerede i 1922 gik man over til bilkørsel. Fra den ny postekspedition blev posten nu bragt ud over hele Kegnæs sogn af 3 fastansatte landpostbude: Chr. Esbensen og Chr. Skovmand, der begge i mange år fik deres virke på Kegnæs, og Hans Hansen, der tillige var postkusk, og som i 1927 blev forflyttet til Tandslet. Fra det år overtog amtsbanernes buslinier postbefordringen mellem Skovby og Kegnæs. Der var herefter kun to fastansatte postbude. En lille rute omkring postekspeditionen, som Hans Hansen tidligere havde gået, fik Niels Jørgensen efter timebetaling. Kegnæs postekspedition hørte under Tandslet postkontor indtil 1932. Da gik både Tandslet og Kegnæs som ekspeditioner ind under Sønderborg postkontor. 2. verdenskrig medførte indskrænkninger i rutebildriften, der nu var overtaget af D.S.B. Dette gav vore 2 landpostbude et drøjt ekstrajob. Når de var færdige med den daglige ombæring, måtte de skiftevis befordre en tung postsæk til Skovby pr. cykel. Det var ikke morsomt — især ikke i de strenge isvintre. Undertiden var føret så slemt, at det først gav fyraften ved sengetid.

De tre postbude fra genforeningen holdt længe ud. I 1953 faldt Chr. Skovmand for aldersgrænsen, i 1958 afløstes Niels Jørgensen af sin søn og endelig i 1961 trak Chr. Esbensen sig tilbage. En ny

generation er kommet til, og postomdelingen har antaget andre former.

Da Mommarkbanen blev nedlagt i 1963, begyndte postvæsenet at befordre posten til Kegnæs i sine egne biler. Det havde den fordel, at postombæringen kunne begynde tidligere på dagen. 1964 bragte et nyt fremskridt. Som det første sted under Sønderborg postkontor blev posten nu bragt ud over det meste af sognet i bil, et rullende postkontor, der både henter og bringer pakkerne. Nu er Kegnæs ikke længere stedbarn i postmæssig henseende. Det er tværtimod et hestehoved foran de fleste rene landdistrikter.

Telefonforbindelsen mellem Kegnæs og de andre centraler gik indtil 1940 gennem en luftledning over Drejet, men derefter gennem et søkabel mellem Høruphav og Kegnæsfærge. I 1964 blev Kegnæs telefoncentral automatiseret med 162 abonnenter.

Solur på Kegnæs kirke fra 1695.

Jens Bladt sen.:

Den nationale stilling i sognet i tiden 1864-1920

De nationale modsætninger i sognet efter 1864 var ikke særlig skarpe.

Der var ikke megen hjemmetyskhed i sognet, hvor kun enkelte familier havde tyske sympatier. Efter 1864 fik da også både præst og degn lov til at fortsætte, skønt de begge var dansksindede. Degnen blev i sit embede til 1890, præsten til 1894 altså næsten halvdelen af udlændighedstiden.

Som i det øvrige Sønderjylland var der en ret stor flok unge mænd, som i tillid til § 5 udvandrede til det gamle land for at undgå at gøre tysk militærtjeneste. Mange var jo ukendte med det tyske sprog.

Adskillige opterede for Danmark. De kunne så efter deres tilbagevenden ikke udøve deres stemmeret. Da Tyskland og Østrig så ophævede § 5, var dette en stor skuffelse for de danske og ønsket om at kunne vise danskhed ved valgene blev stærkere. Retskravet om § 5 fastholdtes, som det fornedes i verset:

»Når tyskerne spørger dernede ved Spree,
hvorpå vi grunder vor ret,
da tør vi ham frejdigt i øjet se,
thi svaret er det,
fordi vi Danske har været i tusind år,
og dernæst på hvad der skrevet står,
i paragraf fem«.

Først efter Bismarcks afgang lykkedes det under kansler Caprivi

Kransnedlægning ved mindesmærket for de faldne 1914—18.

at få ordnet opteringsproblemet, så mange atter kunne udøve deres stemmeret.

Sprogskriptet af 1888 betød en alvorlig forværring af situationen. Undervisningen havde hidtil været halvt dansk og halvt tysk. Nu udelukkedes det danske sprog og sognepræsten udelukkedes fra tilsynet med sognets skoler. Den 14. marts overværede pastor Bernth for sidste gang årsprøven i Sønderby skole. D. 14. okt. mødte pastor Vogel, Lysabild, for første gang. Tre medlemmer af kirkekollegiet, Lorens Fogt, Peter Iversen og Hans Kock måtte gå af udenfor tur, da de var danske undersåtter. Kursen skærpedes. Den 11. 4. 1889 fik kirkekollegiet afslag på et andragende til konsistoriet i Kiel angående religionsundervisningen i skolerne, som vedvarende ønskes givet på dansk, og tillige så megen sprogundervisning at børnene kan læse og forstå deres danske lærebøger i religionen.

Under indtryk af den skærpede kurs begyndte en mere aktiv danskhed også at komme til udtryk. Midt i halvfemserne samledes en del yngre mænd, og de blev enige om at lade afholde et nationalt møde i sognet. Det fandt sted i november 1896 på Gåsvig kro med redaktør Jens Jessen som taler. Henved 300 deltagere hørte Jessen opfordre indtrængende til en samling om danskheden. Mødet sluttedes

af tilsynet (amtsforstanderen og to gendarmer), klokken 11, men et vigtigt resultat var dannelsen af en foreningsforening for Kegnæs og Lysabild sogne med navnet »Fremad«. Formand blev Hans C. Bladt, Lysabild, en høj, stout, varmhjertet dansk mand.

Nationalitetskampen gav også ofte anledning til små muntre episoder. Jeg husker, da pastor Jacobsen fra Skærbæk var tysk valgkandidat. Ved et valgmøde, som den tyske forening afholdt i Gåsvig kro, holdt en lærer her fra sognet en tale, hvori han bl. a. sagde, at da præsten kørte over Drejet, var der ligesom kommet mere sol over Kegnæs. Da det senere gik rent galt for pastor Jacobsen, sagde fisker Peter Jensen i Egersund: »Skomager bliv ved din læst, det passer også bedst, for Skærbæk præst«.

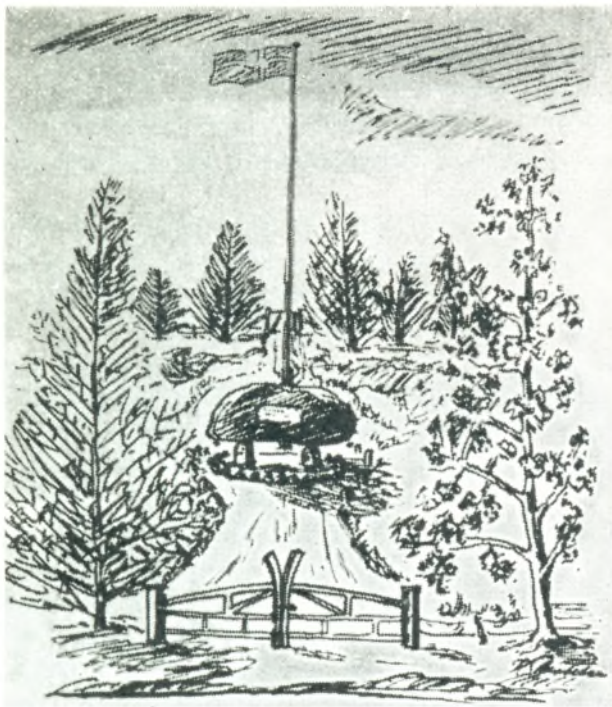
En indvandret tyskfødt håndværker, som var et meget fredeligt menneske, og som gerne ville leve i god forståelse med sognets folk, svarede, da man spurgte ham, hvem han ville stemme på (der var foruden præsten i Skærbæk, også opstillet en fælles tysk socialdemokratisk kandidat, en skræddermester Mahlke i Flensborg): Ja, wat soll ik, stem ick op de præst, dann hungedø ick, und stem ick op de skrædder, (han var selv skrædder) dann krig ich nicht zu æden, und so stem ick dansk«.

Da det dansk sprog efter sprogreskriptet af 1889 var så godt som bandlyst fra folkeskolen, var det hjemmene sammen med de danske blade og dettes redaktører, som måtte pleje og udbrede kendskabet til modersmålet mest mulig. Som børn indsendte vi danskskrevne stile til Flensborg Avis og modtog præmier, som blandt andet omfattede A. D. Jørgensens 40 fortællinger og Ingemanns historiske romaner. Vi havde nok et lille gammelt sognebibliotek, men ellers var der den gang kun ringe adgang til læsning.

Om dette vidner følgende brev, som en far sendte en præst i det gamle land: »Under de sørgelige og trange forhold, vi nu lever under, og hvor især de kære børn skal åndelig myrdes, har min tanke og bestræbelse alt længe været rettet på at samle mig et lille godt udvalg af gode og sunde bøger, for ved hjælp af disse at lede mine børns opdragelse i dansk ånd her i hjemmet.

Vel håber vi, når tidens fylde dertil er kommen, atter at vende hjem til vort moderland, men vore børn skulle da ikke gerne komme som fremmede til deres moder, derfor ville jeg gerne have mig en lille god bogsamling«.

Det skabte megen glæde og interesse i den sønderjyske befolkning,

Genforeningsstenen, tegnet af H. Dellefsen.

da »Sprogforeningens almanak« udkom i 1893. Jeg kan huske, at vi om efteråret ventede med længsel efter at sprogforeningens tillidsmand skulle komme med almanakken. Det bidende vid, og den lunefulde satire, som de små nationalt prægede historier, anekdoter og illustrationer ejede, faldt ganske i læsernes smag. Kan sprogforeningens almanak ikke måle sig med det kildevæld, der udsprang af den »Blå sangbog«, så har den dog været en god kampfælle, en løftestang for danskhedens sag. Disse to bøger har haft umådelig betydning i kampen for bevarelsen af vor danskhed.

Da Køllerpolitikken efter 1900 var ebbet ud, kom der mere liv over sognets nationale virke. Der afholdes nu af og til nationale møder, hvor bl. a. den unge Andreas Grau trådte offentligt frem og forstod at samle ungdommen. Mange af sognets helt unge kom på efterskole i det gamle land, enten til Hejls, eller Vester-Vedsted.

Da i 1907 redaktør Svensson overtog Dybbøl-Posten kom der en

frisk og pågående tone over egnens gamle danske blad. Bladet var ikke til at kende igen, da jeg efter endt soldatertid i 1907 kom hjem efter to års fravær. Da vi så den 3. juni 1908 fik det gode valg til den prøjsiske landdag, hvor den unge gårdejer Nis Nissen fra Vibøge blev valgt med stort flertal, var der tro og forhåbning til en fremtid som danske.

Der var også indtrådt et skifte på landsrådskontoret i Sønderborg. Den gamle joviale og venlige landråd v. Tchirschnits var bleven afløst af en ung assessor von Schönberger, som indledte en skapere kurs overfor danskerne, men derigennem kun var med til at gøre os mere årvågne. Der havde siden 1895, da den danske bank i Sønderborg måtte likvidere, ikke været noget dansk pengeinstitut i Sønderborg. Da vi så er nået frem til 1909 besluttede en kreds af danske i Sønderborg og omegn at starte en dansk bank, og d. 1. juli 1909 begyndte Folkebanken for Als og Sundeved sin virksomhed, som også vort sogn fik gavn af, og som betød en styrkelse af egnens danskhed.

En løfterig begivenhed var det i de år at kunne deltage i de danske årsmøder, som holdtes skiftevis rundt om i landsdelen. Det årsmøde, som bedst huskes, var det sidste, som blev holdt i Haderslev, og som efterfulgtes af krigsudbruddet de første dage i august. Det var her, H. P. Hanssen mindede tyskerne om, at vel havde de magten og den ydre styrke, og, tilføjede han: »Du kan vel kro dig af døgnets kår og af sejren, de har dig skabt, men du fører en kamp imod tusinde år, og i den har du visselig tabt«.

Ved krigsudbruddet blev der også efter angivelse af amtsforstander Peter Kjær i Sønderborg, arresteret en del af de mest fremtrædende danske mænd og en enkelt kvinde her fra sognet. De anbragtes først under bevogtning på Sønderborghus sammen med 120 andre fra Als og Sundeved, men flyttedes senere til slottet, og her sad de til den 10. september, da det lykkedes rigsdagsmand H. P. Hanssen at få dem frigivet.

To kvindelige arrestanter, Nis Nissens husbestyrerinde fra Vibøge og Tilde Svensson fra Kegnæs blev dog allerede løsladt efter en uges forløb. Tilde Svenssons mor, som var gammel og svagelig, skulle også have været arresteret, men hende lod gendarmen dog på eget ansvar blive fri.

Krigen 1914—18 bragte megen sorg og lidelse også over dette sogn, som måtte ofre 42 af sine gode unge mænd. Da mejeriet holdt

generalforsamling i januar 1917, meddelte formanden, at otte af mejeriets interessenter var faldne, 59 var indkaldte til krigstjeneste.

Ved afstemningen d. 10. februar 1920 stemte 593 af sognets befolkning for Danmark, 16 for Tyskland.

Som Terje Vigen kunne vi af hjertet sige:

»Stort har vi mistet,
men stort vi fik,
så hav tak da Gud,
at det gik, som det gik«.

Vestermølle på Kegnæs set fra Stenholt. Efter tegning af Christiani, 1864.

Hans Madsen:

Befolkningens udvikling og kirkestatistik

Hvis man vil prøve at danne sig et billede af Kegnæs' bebyggelse op gennem tiderne, er den sandsynligvis forløbet efter følgende linier:

Henimod år 1600 er Hjortholm blevet grundlagt af hertug Hans som jagtgård og støtte for han udstrakte svineavl, der var baseret på, at svinene åd olden i Kegnæs' skove. Nogle få familier må da have været bosat på eller omkring Hjortholm. De hørte kirkeligt til Hørup sogn.

I 1615 bosattes af hertugen på een gang så mange nye indbyggere, at der kunne dannes et særligt sogn. I grundlæggelsesdokumenterne fra nævnte år og i hertug Hans' testamente fra 1622 nævnes de to landsbyer Vesterby og Sønderby, mens Østerby først dukker op i historien i 1646, da den nævnes i Kirkeregnskabsbogen. Et par år senere nævnes Nygård for første gang. Den første kolonisation i 1615 har derfor sikkert ikke omfattet Østerby og Nygård. Mellem Hjortholm, Vesterby og Sønderby har stierne slynget sig som sider mellem en trekants tre spidser, og på trekantens tre sider har kirken på Solbjerg, møllen på Møllebjerg og galgen på Galgemade strakt deres forskelligartede vartegn op i luften, synlige langt ud over havet. Hver af de to byer havde ifølge overleveringen ca. 20 husstande.

Svenskernes plyndring i september 1657 har sikkert kostet beboerne en del ejendele og gjort en del af dem hjemløse. Men mon der er gået særlig mange menneskeliv på det afsides Kegnæs med de små gårde, hvis beboere ikke syntes særlig velhavende?

Derimod var Wolf Rathlous nedlæggelse af gårde og mange familiers flugt fra sognet i året 1680 en katastrofe. Ifølge pastor Lillius' andetsteds omtalte klageskrift var der i Vesterby oprindelig 18 boel, og kun 2 kådnere blev tilbage. Af Sønderbys oprindelige 20 boel blev kun 13 boel og 2 kådnere tilbage, og Østerby blev halveret til 11 boel. De fordrevne bønder flygtede ifølge Klageskriftet til Ærø, Langeland og Angel. Så langt borte som i Vonsild sogn ved Kolding findes i kirkebogen for året 1684 som beboer nævnt en mand, født på Kegnæs før 1659.

I de følgende 85 år levede Kegnæsboerne nogenlunde i ro, kun forøget ved det naturlige fødselsoverskud. I 1765 bliver så de to herregårde udstykket, og landsbyerne samtidig flyttet ud. Der blev stiftet mange nye hjem og kom nye tilflyttere til. De er sikkert ikke alle kommet på een gang, men dog i de nærmeste år indtil henimod år 1790.

I de følgende årtier sker der ikke særlige befolkningsforskydninger med undtagelse af det, man kan læse sig til af de officielle folketællinger fra 1835 og op til vor tid, da landbrugets mekanisering og ungdommens bortvandring til byerne samt Kegnæs som ferieland har bragt store forskydninger.

Hvis man ville prøve at omsætte bebyggelsehistorien i konkrete tal, har man fra 1835 til 1920 de officielle folketællinger og efter 1920 de årlige opgørelser af folkeregisteret. Før 1835 har det ikke været muligt at fremskaffe andre konkrete tal end pastor Bybergs liste og optælling af beboerne i året 1774, da han begyndte hele pastoratsarkivet og alle kirkebøgerne påny efter præstegårdsbranden. Han gennemgår Kegnæs by for by og angiver befolkningen til 447 indbyggere ialt. Hans tal kan bearbejdes efter følgende oplysninger:

1. I 16., 17. og 18. århundrede indtil år 1787 var Danmarks årlige fødselsoverskud 0,17 % af befolkningen, og fra 1787 til 1803 var det 0,44 %. Indtil 1787 kan man gennemsnitligt regne 4 børn pr. ægteskab, hvilket giver ca. 6 personer pr. husstand (Marcus Rubin: »Folketal og fødselshyppighed« i Historisk Tidsskrift VII, årgang 1900—1902 p. 1—54).

2. 1803—1840 var det årlige fødselsoverskud 0,70 % af befolkningen i hertugdømmet Slesvigs landdistrikter (Bergsøe: »Den danske stats statistik« I og II, Kbh. 1844).

3. Indtil o. år 1860 opvejede indvandring og udvandring i et sogn nogenlunde hinanden (Paul Dam: »Udviklingen i Nordens befolkning«, Kalundborg 1945, p. 9).

Resultatet af bearbejdelsen ses på anførte skema. Med udgangspunkt i 1774's indbyggerantal på 447 har Kegnæs i 1787 haft 456 indbyggere og i 1803 488 indbyggere. Med udgangspunkt i 1835's indbyggerantal på 869, beregnet baglæns, får vi derimod et resultat på 695 indbyggere i 1803. Da begge beregninger kun har taget hensyn til den naturlige vækst ved det årlige fødselsoverskud, må differencen mellem 695 og 488 personer, dvs. 207 personer, være tilvæksten til sognet i tidsrummet 1774—1803 på grund af Hjortholms, Nygårds og Kegnæshøjs udstykning. Da denne indvandring er sket i de nærmeste år efter 1774 og sikkert er afsluttet o. 1790, er denne tilvækst for nemheds skyld lagt til året 1787's beregnede indbyggerantal, så at dette anføres som $456 + 207$ indbyggere = 663 indbyggere. Ifølge pastor Bybergs oplysninger er der mellem 1765, da udstykningen begynder, og året 1774 indvandret 21 udensojns personer, så der da ialt ved denne fjerde indvandring skal være kommet $21 + 207 = 228$ udensojns fødte til Kegnæs. De ifølge samme oplysninger efter år 1765 til de udstykkede herregårde udvandrede personer fra Sønderby (18) og Østerby (16) er i 1765 og de tidligere år medregnet i hjembyens indbyggerantal.

Ifølge pastor Lillius' klageskrift over Wolf Rathlous fremfærd har denne i året 1680 i Vesterby ødelagt 16 boel (ca. 96 menneskers hjem), i Sønderby 5 boel (ca. 30 menneskers hjem) og i Østerby 11 boel (ca. 66 menneskers hjem). Det er efter Klageskriftet og de daværende forhold i sognet sandsynligt, at langt den største del af disse ca. 192 mennesker, der pludselig blev hjemløse, er flyttet ud af sognet til andre egne. Da vi i dag savner kendskab til, hvor mange der er flygtet, og hvor mange der er blevet i sognet som inderster, er i beregningen regnet med, at de alle er flygtet eller fordrovet.

Ifølge beregningen har der 1615 på Kegnæs været 308 indbyggere, dvs. ca. 50 husstande. Ifølge overleveringen er der i 1615 kommet ca. 40 husstande, dvs. ca. 240 mennesker, til det nye sogn. Differencen, 60—70 mennesker i ca. 10 husstande, skulle da være dem, der har sat bo på Kegnæs ved den første bebyggelse på Hjortholm ca. 1600—1615.

Tallene før 1835, når undtages pastor Bybergs tal fra 1774, må tages med hele det forbehold, som konstruerede tal kræver.

	Før									
	1615	1615	1645	1679	1680	1765	1774	1778	1803	1835
Vesterby		97	102	108	12	12	12			
Sønderby		205	216	228	198	227	213			
Hjortholm	68	6	6	6	6	6	5			
Østerby			177	187	121	138	124			
Nygård			6	6	6	6	5			
Grønmark							24			
»Nye beboere«							8			
Hjortholm parceller							29			
Nygård parceller							16			
Kegnæshøj parceller							11			
Sognebeboere ialt	68	308	507	535	343	389	447	663	695	869

Beboerne 1774 på de udstykkede herregårdsarealer:

Bopæl	Indbyggere			
Grønmark	24	Oprindelse		personer
»Nye beboere«	8	Indvandret fra Sønderby		18
Hjortholm parceller	29	Indvandret fra Østerby		16
Nygård parceller	16	Født efter 1765 på de nye gårde		33
Kegnæshøj parceller	11	Udensogns tilflyttere		21
	Ialt 88			Ialt 88

Kegnæs' folketal efter 1835:

1835: 869, 1845: 953, 1855: 1007, 1860: 1015,
 1867: 1023, 1871: 978, 1875: 946, 1880: 1037,
 1885: 1042, 1890: 1043, 1895: 1040, 1900: 1023,
 1905: 1002, 1910: 983, 1921: 970, 1925: 937,
 1930: 939, 1935: 921, 1940: 887, 1945: 895,
 1950: 905, 1955: 857, 1960: 854, 1965: 833.

KIRKENS ØKONOMI

Kirkens grundlægger, hertug Hans den Yngre, var en dygtig finansmand. Det kom også Kegnæs kirke til gode, idet hertugen hen-satte 2000 rigsdaler á 37 skill. lübsk i faste, uopsigelige hypoteker i forskellige huse i Sønderborg til 6 $\frac{1}{4}$ % rente. Renterne skulle efter fundatsen bruges til at lønne præsten og degnen med samt til at vedligeholde kirkebygningen. Renterne, ialt 289 mark 1 sk., fordeltes med 220 mark courant til præsten, 45 mark 1 skilling til kirkens vedligeholdelse, og 24 mark til degnen. Borgmester og byråd i Sønderborg var ansvarlig for, at renterne til hver Sct. Hansdag blev udbetalt til Kegnæs kirke. Disse såkaldte »Jernpenge« der til forskel-lig tid udregnede i skiftende møntsorter, stod i 40 huse og grunde i Sønderborg og dannede et fast og solidt fundament for Kegnæs kirkes økonomi i de følgende århundreder. Byen havde i 1883 søgt

at få betalt kapitalen tilbage — sikkert p. gr. af den høje rente, men af samme grund nægtede Kegnæs kirkeforstanderskab at gå med hertil. I 1898 og igen i 1904 lykkes det dog for enkelte husejere at få lov til at tilbagebetale kapitalen, og allerede før 1914 er »jernpengene« svundet stærkt ind. Først o. år 1900 gør en ny tid sig gældende, og de allerfleste af disse gamle hypoteker bliver afløst. Men endnu i regnskabsåret 1920—1921 figurerer for sidste gang 15,15 mark som renter af jernpenge, og så var det slut med dette levn fra Hans den Yngres dage.

Senere hen i kirkens historie dukker endnu en kapital på 2000 daler op som kirkens formue. Allerede på pastor Brolunds tid (o. 1760) var det gået i glemme, hvorfra pengene stammede. Man formodede dog, at gamle legater dannede grundlaget. De fleste af disse penge, 1606 daler, blev ved kongelig resolution af 8. marts 1755 udbetalt arvingerne efter pastor Bøttiger til indløsning af præstegården. Præstegården var nemlig i 1723 brændt ved lynnedslag, og så har pastor Bøttiger selv måttet betale præstegårdens genopførelse, da sognet ikke har kunnet magte det økonomisk. Ved den finanstransaktion blev kirken samtidig ejer af præstegårdens bygninger med pligt til at vedligeholde disse.

I 1746 byggedes også for kirkens midler den første skole i sognet i Sønderby med skolestue og bolig for degnen. Dette hus tilhørte derfor også kirken.

Foruden præstegården og degneskolen har Kegnæs kirke aldrig ejet jord eller hus. Derimod forøgedes dens kapitaler i tidens løb, så de ved Genforeningen 1920 var næsten 50000 mark. Disse mange penge gik alle til grunde ved markinflationen efter Første Verdenskrig. I dag betales kirkens vedligeholdelse og drift over den kirkelige ligning.

KIRKESTATISTIK FOR KEGNÆS SOGN

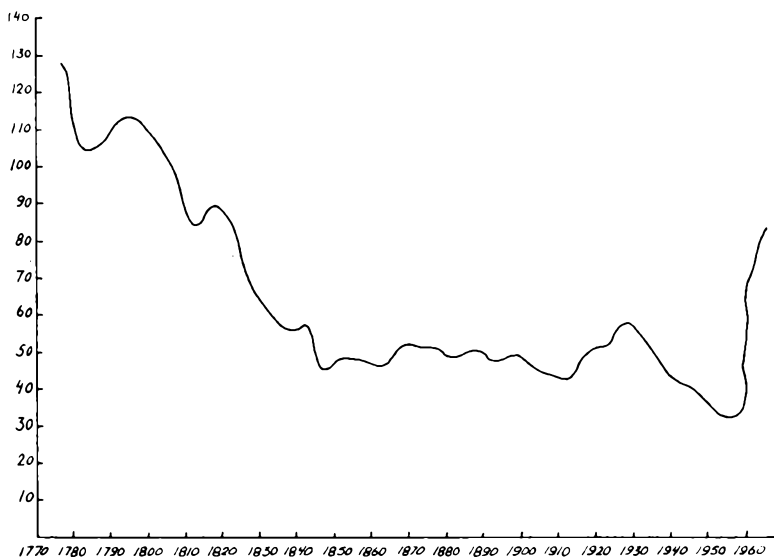
Fra nytår 1774, da kirkebogsføringen efter præstegårdsbranden blev genoptaget, til nytår 1965, har der i Kegnæs sogns fundet følgende kirkelige handlinger sted:

Døbte 4626, konfirmerede 3343, viede 1341 par, begravede 3208, Altergæster 101082.

De 18 præster, der har været fra 1615 til 1965, har følgende oprindelse:

5 er født i Norslesvig, 5 er født i Nørrejylland, 3 er født på Sjælland, 1 er født på Ærø, 4 i Flensborg by eller amt og 1 er født i Husum i Sydslesvig.

Altergæsternes antal pr. 100 indbyggere i sognet gennem årene 1774—1964 kan ses i nedenstående kurve:

Tidsmæssig oversigt over Kegnæs sogns historie 1615 - 1965

	Krig og fred	Verdsl.styre	Kirkel.styre	Lokalt styre
1615	1625 - 39 kejsrerkrigen 1643 - 45 Torstenssonkrig	Hertugdømmet Sønderborg	Hertugelig amsprovst i Sønderborg	Bystævne med oldermand
		—1667—	—1667—	Syns- og sandemænd
	1675 - 79 Skånske krig	Den kongelige del af hertugdømmet Slesvig	Generalsuperintendenten over den kgl. del af hertugdømmet Slesvig	(Fællesdrift og hoveripligt)
1700	1700- 21 Store nord. krig			
		Hertugdømmet Slesvig med den danske konge som hertug	General-super-intendenten i Slesvig	1765 Udstykning af godser Udflytning af landsb
				1779
1800	1801			syns- og sandemænd
	1807 - 14 Engl. krige			1814 Skoleforstandere
	1848 - 50 Slesv. krige			1842 Sogneforstandere
	1864	1864	1854	
	1870 -71 Fransk-tyske krig	Ker. Provisen 1871	Biskop i Slesvig 1864	1868
		Kejserriget Tyskland	Generalsuper-intendenten i Slesvig	3 småkommuner m. kommuneråd og kommuneforstandere
1900		1918	1920	ARB. & sold. råd
	1914 - 18 1.verdenskrig	Republ. Tyskland 1920	Bisk. Koch, Ribe 1922	1920 Sogneråd med sognerådsformænd
	1940 - 45 2.verdenskrig	Kongeriget Danmark	Biskoppen i Haderslev	
1965				

INDHOLD :

Forord	5
<i>O. Behrends:</i>	
Naturforhold, spec. fuglelivet på halvøen Kegnæs	7
<i>J. Slettebo:</i>	
Sognets forhistorie, tiden til kolonisationen omkring 1615	21
<i>Tilde Svønsson:</i>	
En portrætskitse af sognets grundlægger, hertug Hans den Yngre ..	31
<i>J. Bladt sen.:</i>	
Sognets ældre historie	37
Under og efter udskiftningerne	51
<i>J. Bladt jun.:</i>	
Kegnæs kommune	78
<i>Hans Madsen:</i>	
Kegnæs kirke	89
Præsterne og menighedslivet på Kegnæs	105
<i>Georg Andreassen:</i>	
Skolevæsenet	151
<i>H. Bertelsen:</i>	
Håndværk	181
Hjemmeindustri, kroer og handel	194
Samfærdsel	199
Lodseri og fyrvæsen	206
Fiskeri og jagt	210
Stormfloden 1872	212
<i>P. Wolf:</i>	
Andelsbevægelse og foreningsliv	217
<i>J. Bladt sen.:</i>	
Møbelassuranceforeningen	221
<i>Chr. Esbensen:</i>	
Sygeforsikring, post og telekommunikation	225
<i>J. Bladt sen.:</i>	
Den nationale udvikling i sognet i tiden 1864—1920	232
<i>H. Madsen:</i>	
Befolkningsudvikling og kirkestatistik	238
Tidstavle	243